

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİNDE AHKÂM
ÂYETLERİNİN YORUMU: TEYSİRÜ'T-TEFSİR
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahbup Zeynep EZBER

İstanbul

Ocak-2025

T.C
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİNDE AHKÂM ÂYETLERİNİN
YORUMU: TEYSİRÜ'T-TEFSİR ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mahbup Zeynep EZBER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

İstanbul
Ocak-2025

TEZ ONAY SAYFASI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

Üye: Doç. Dr. Fevzi RENÇBER

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMİMİ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**İbâzî Tefsir Geleneğinde Ahkâm Âyetlerinin Yorumu: Teysîrû’t-Tefsîr Örneği**” adlı çalışmanın sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mahbup Zeynep EZBER

ÖN SÖZ

Çalışmamızın ana konusu ile ilgili yapmış olduğumuz literatür taramaları neticesinde Türkiye’de pek çalışılmamış olan İbâzıyye mezhebinin, ahkâm konusunu tefsirde nasıl işlediği ile ilgili bir çalışmanın bulunmaması, bizi bu konuyu araştırmaya sevk etmiştir. Multidisipliner bir araştırma olması hedefi ile çıktığımız bu yolda mezhep, fıkıh ve tefsir ilimlerini bir arada sunan bu çalışma hem İbâzî mezhebini hem mezhebin kutbu olarak isimlendirilen Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş’i ve onun tefsir metodunu hem de müfessirin ahkâma dair yorumlarını içermektedir.

Bu bağlamda İbâzıyye mezhebini çalışmama vesile olan tezimin yazımından değerlendirilmesine kadar her aşamasında ilmi birikimini, emeğini ve desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Prof. Dr. Abdulmutalip Arpa’ya gönülden teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca eğitimim boyunca maddi ve manevi desteklerini üzerimden esirgemeyen sevgili annem Kıymet Ezber ve babam Mehmet Ezber’e minnetlerimi sunuyorum.

Gayret bizden başarı Allah’tandır.

Mahbup Zeynep EZBER

İstanbul-2025

ÖZET

İBÂZÎ TEFSİR GELENEĞİNDE AHKÂM ÂYETLERİNİN YORUMU: TEYSİRÜ'T-TEFSİR ÖRNEĞİ

Mahbup Zeynep EZBER

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

Ocak, 2025 – 187 Sayfa

Araştırmanın amacı İbâzî tefsir geleneğinde ahkâm âyetlerinin nasıl yorumlandığını ortaya koymaktır. Bu amaç için incelenilen tefsir Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş'in son tefsir eseri olan Teysîrû't-Tefsîr'dir. Nitekim Eттаfeyyiş mezhebi içerisinde "Kutb" lakabı ile anılan tefsir ve fıkıh ilimleri başta olmak üzere diğer İslâmî ilimlerde de yetkinlik sahibi olan bir müfessirdir. Eттаfeyyiş'in de eserinde vurguladığı gibi İbâzîyye mezhebi, Hanefî mezhebi ile ahkâma ait birçok konuda ittifak halindedir. Bunun yanı sıra Şâfiî ve Mâlikî mezhebi ile de birçok meselede ittifakı bulunan Eттаfeyyiş eserinde bu benzerlikleri ifade ederken mezhepler ile ihtilaf halinde olduğu konuları da belirtmekten çekinmemiştir. Özellikle Zâhirî mezhebi ile olan ihtilafları, Eттаfeyyiş'in ve mezhebinin âyetleri literal okumaktan uzak olduklarını ortaya koymaktadır. İbâzîyye mezhebinin neşet ettiği Hâricî mezhebi ile bir görüş birliği içerisinde olmaması gerek Eттаfeyyiş'in gerek İbâzîyye'nin, Hâricîler gibi nasları yorumlamada sert bir tutuma sahip olmadıklarının göstergesidir. Her ne kadar İbâzîyye, Hâricî fırkaları arasından günümüze ulaşan tek zümre olsa da İbâzîler dinin ahkâmı karşısında literal tavırdan uzak durmuş, mutedil bir tutum benimsemiştir. Eттаfeyyiş'in sünnî mezhepler ile ittifak ettiği meseleler doğrultusunda İbâzîyye mezhebinin ahkâm konusunda Hâricîlerden ziyade sünnî mezhepler ile olan benzerliğinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbâzîyye, Tefsir, Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş, Ahkâmü'l-Kur'ân.

ABSTRACT

INTERPRETATION OF VERSES OF AHKAM IN THE TRADATION OF IBADI TAFSIR: THE EXAMPLE OF TEYSÎRU'T-TEFSÎR

Mahbup Zeynep EZBER

Master, Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Abdulmutalip ARPA

January, 2025 – 187 Pages

The aim of this study is to reveal how legal verses are interpreted in the Al-Ibāḍiyya tafsir tradition. For this purpose, the tafsir examined is Taysir al-Tafsir, the final exegesis written by Muhammad b. Yusuf al-Afayish. Al-Afayish, known within his sect by the title “Qutb,” was a prominent scholar with expertise in tafsir and fiqh, as well as other Islamic sciences. As emphasized in his work, the Al-Ibāḍiyya madhhab aligns with the Hanafi madhhab on many issues related to legal rulings. Additionally, al-Afayish does not hesitate to mention both the points of agreement and divergence with the Shafi’i and al-Mālikīyah madhhabs in his tafsir. Particularly, the disagreements with the Zahiri madhhab demonstrate that neither al-Afayish nor the Al-Ibāḍiyya madhhab interpret verses with a purely literal approach. The fact that the Al-Ibāḍiyya madhhab does not share a consensus with the Kharijite sect, from which it historically emerged, indicates that both al-Afayish and the Ibadis avoid the rigid interpretative stance characteristic of the Kharijites. While the Al-Ibāḍiyya school is the only surviving branch of the Kharijite sect today, the Ibadis have distanced themselves from a literalist attitude toward legal rulings and adopted a more moderate approach. Based on al-Afayish’s alignment with Sunni madhhabs on certain issues, it has been determined that the Ibadi madhhab shares more similarities with Sunni madhhabs than with the Kharijites regarding legal matters.

Keywords: Al-Ibāḍiyya, Tafsir, Muhammad b. Yusuf al-Afayish, Ahkam al-Quran.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	x
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı	2
1.3. Teorik Çevre.....	2
İKİNCİ BÖLÜM	4
İBÂZİYYE MEZHEBİ VE MUHAMMED B. YÛSUF ETTAFEYYİŞ.....	4
2.1. İbâzıyye Mezhebinin İsmi.....	4
2.2. İbâzıyye Mezhebinin Ortaya Çıkışı	5
2.2.1. Hâricîlerin Kısa Tarihçesi.....	5
2.2.2. İbâzıyye Mezhebinin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Sürecindeki İmamları	9
2.2.3. İbâzıyye Mezhebinin Tarihçesi	11
2.3. Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş.....	15
2.3.1. İsmi ve Nesebi.....	15
2.3.2. Hayatı	16
2.3.3. İlmi Hayatı	18
2.3.4. Eserleri	20
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	23
TEYSİRÛ'T-Tefsîr'İN METODU	23
3.1. TeysîrÛ't-Tefsîr'in Genel Özellikleri.....	23
3.1.1. Rivayet Yönünden Metodu	25
3.1.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri	26

3.1.1.2. Kur'ân'ın Sünnet ile Tefsiri	27
3.1.1.3. Kur'ân'ın Sahâbe ve Tâbiîn Kavli ile Tefsiri	29
3.1.1.4. İsrâiliyat ile Tefsir	30
3.1.2. Dirayet Yönünden Metodu	32
3.1.2.1. Fıkhî Meselelere Yaklaşımı	33
3.1.2.2. Kelâmî Meselelere Yaklaşımı.....	35
3.1.2.3. İşârî Tefsir Yorumu.....	36
3.1.2.4. Arap Dili ve Edebiyatı Yönünden Özellikleri.....	38
3.1.3. Ulûmü'l-Kur'ân'a Dair Bazı Konulara Yaklaşımı	39
3.1.3.1. Esbâb-ı Nüzûl.....	40
3.1.3.2. Muhkem ve Müteşâbih.....	41
3.1.3.3. Nesih Meselesi	46
3.1.3.4. İ'câzü'l-Kur'ân	49
3.1.3.5. Kasasü'l-Kur'ân	52
3.1.3.6. Mecâzü'l-Kur'ân.....	54
3.1.4. Tefsirin Kaynakları.....	56
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	58
TEYSÎRÜ'T-Tefsîr'de Ahkâm Âyetlerinin Yorumu.....	58
4.1. İbâdât ile İlgili Âyetlerin Yorumu	59
4.1.1. Temizlik.....	59
4.1.1.1. Abdest.....	59
4.1.1.2. Gusûl	63
4.1.1.3. Teyemmüm.....	64
4.1.1.4. Hayız	67
4.1.2. Namaz	71
4.1.2.1. Namaz Vakitleri.....	71
4.1.2.2. Namazın Farzları.....	74
4.1.2.3. Namazların Kısaltılması.....	76
4.1.2.4. Savaş Halinde Namaz	78
4.1.3. Oruç.....	79
4.1.3.1. Orucun Başlama ve Sona Erme Vakti	80
4.1.3.2. Hasta ve Yolcuların Oruç Durumu	82
4.1.3.3. Oruç Tutmakta Zorlananların, Hamilelerin ve Emziren Kadınların Oruç Durumu	84

4.1.4. Zekât.....	85
4.1.4.1. Zekât Verilen Kişiler	86
4.1.4.2. Altın ve Gümüşün Zekâtı	90
4.1.4.3. Toprak Ürünlerinin Zekâtı.....	92
4.1.5. Hac	93
4.1.5.1. Hac İbadetinin Zamanı.....	93
4.1.5.2. Hac İbadetinin Farz Olduğu Kimseler	94
4.1.5.3. İhrama Girmek ve İhramın Yasakları	95
4.1.5.4. Hac İbadetinde Yerine Getirilmesi Gereken Davranışlar	96
4.1.5.5. Umre.....	98
4.1.5.6. İhsâr.....	99
4.1.5.7. İhramlı Kişinin Avlanması	100
4.2. Münâkehât ile İlgili Âyetlerin Yorumu	102
4.2.1. Nikâh.....	103
4.2.1.1. Nikâh Akdinde Veli Şartı	103
4.2.1.2. Çok Eşlilik.....	104
4.2.1.3. Gayri Müslim ile Evlilik	105
4.2.1.4. Cârîye ile Evlilik	107
4.2.1.5. Nikâhları Haram Olan Kadınlar	108
4.2.1.6. Müt‘a Nikâhı	111
4.2.1.7. Mehir	112
4.2.2. Talâk.....	114
4.2.2.1. Talâk Vakti.....	115
4.2.2.2. İddet Süresi	115
4.2.2.3. İddet Süresinde Olan Kadının Nafaka ve Mesken Durumu.....	118
4.2.2.4. Hakem Tayini ve Hakemin Yetkileri	121
4.2.2.5. Talâk Sayısı ve Talâktan Sonra Geri Dönüş.....	121
4.2.2.6. Muhâlea.....	123
4.2.3. Zihâr	124
4.2.3. İlâ.....	126
4.2.5. Liân	127
4.2.6. Miras	128
4.2.6.1. Terikenin Mirasçılara Taksimi.....	129
4.2.6.2. Vasiyet	133
4.3. Muâmelât ile İlgili Âyetlerin Yorumları.....	135

4.3.1. Borcun Yazılması	136
4.3.1.1. Borçlu Kişinin Borcu Yazdırması	137
4.3.1.2. Şahit Bulundurmak.....	138
4.3.1.3. Sefer Esnasında Borçlanma	140
4.3.2.Faiz.....	140
4.3.3. Hacir.....	143
4.4. Ukûbât ile İlgili Âyetlerin Yorumları	145
4.4.1. Zina	145
4.4.1.1. Zina Suçunun Tespiti.....	146
4.4.1.2. Zina Suçu İşleyen Kimsenin Cezası.....	146
4.4.1.3. Zina Eden Kimsenin Evlilik Durumu	149
4.4.1.4. Livâta ve Sihâk.....	150
4.4.2. Kazf.....	151
4.4.3. Hırsızlık.....	153
4.4.4. Yeryüzünde Bozgunculuk Çıkarmak (Yol Kesmek)	154
4.4.5. Yemin	156
4.4.6. İçki	159
4.4.7. İrtidad	161
SONUÇ.....	163
KAYNAKÇA.....	167
ÖZGEÇMİŞ.....	175

KISALTMALAR

- B. : İbn, Bin
BKZ. : Bakınız
BS. : Baskı
C. : Cilt
DİA : Diyanet İslâm Ansiklopedisi
HZ. : Hazreti
NŞR : Neşreden
Ö. : Ölümü
S. : Sayı
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
THK. : Tahkik
VD. : ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur’ân-ı Kerîm tilâveti ile ibadet, ahkâmı ile amel edilen, insanlar için hidâyet rehberi olarak indirilen Allah’ın kelâmına verilen isimdir. İslâmî ilimlerin birçok dalını farklı seviyelerde ilgilendiren Kur’ân-ı Kerîm, tefsir ilminin esas konusunu oluşturmaktadır. Nitekim tefsir ilmi, âyetlerin açıklanması ve yorumlaması faaliyetidir.

Hâricî fırkalarından günümüze ulaşan tek mezhep olan İbâzıyye mezhebinin, dünya üzerinde sınırlı bölgelere yayılması ve mezhep olarak diğer mezheplere kıyas ile daha az bilinir olmasının temelde iki sebebi vardır. Bu sebeplerden ilki, İbâzıyye mezhebinin menfî anlamda Hâricî fırkalarından biri olarak kabul edilip mezhebe önyargı ile yaklaşılmasıdır. İkinci ise İbâzıyye mezhebinin teşekkül sürecinden itibaren dönemin iktidarı ile müspet ilişkiler içerisinde olamamalarından ötürü faaliyetlerini gizlice yürütmeleridir. Bu sebeplerden ötürü mezhep, kendini yeterli düzeyde tanıtamamış ve günümüzde sınırlı bölgelerde varlığını sürdürür hale gelmiştir.

İbâzî Tefsir Geleneğinde Ahkâm Âyetlerinin Yorumu: Teysîrû’t-Tefsîr Örneği adlı çalışmanın konusu, İbâzıyye mezhebi içerisinde “Kutb” ünvanı ile meşhur olan Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş’in, ahkâm âyetlerini nasıl yorumladığını, müfessirin son tefsir eseri olan Teysîrû’t-Tefsîr üzerinden inceleyerek ortaya koymaktır. İbâzî tefsirleri arasında ahkâm âyetlerini daha kapsamlı işleyen bir tefsir eseri bulunmaması ve Ettafeyyîş’in hem fıkıh hem tefsir alanındaki yetkinliği sebebi ile bu eser tercih edilmiştir. Bu konunun seçilmesinde etkili olan tespit, İbâzî tefsirlerinde itikâdî meselelerin incelenmesine ağırlık verilip ahkâm âyetlerinin incelenmesinin göz ardı edilmesidir.

İbâzî Tefsir Geleneğinde Ahkâm Âyetlerinin Yorumu: Teysîrû’t-Tefsîr Örneği adlı çalışmanın amacı ise Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş’in ahkâm âyetlerini yorumlarken mezhep imamları ile ittifak ve ihtilaf ettiği hususları ortaya koymaktır. Nitekim müfessir, ahkâm âyetlerini tefsir ederken genellikle mezheplerin görüşlerini de okuyucu ile paylaşmakta ve ittifak yahut ihtilaf ettikleri noktaları tespit etmektedir. Bu bağlamda Ettafeyyîş’in tefsir eserindeki ahkâm âyetlerini incelemek tezin nihai amacını oluşturmaktadır.

1.2.Araştırmanın Kapsamı

Araştırma, Ettafeyyiş'in eserindeki âhkâm âyetlerini nasıl yorumladığını ortaya koymayı hedeflemekte olup araştırmada bütün ahkâm âyetlerine yer vermekten ziyade belirli konularda mesele ile ilgili fikir verecek kadar âyetlerin yorumunu belirtmek ile iktifa etmek uygun görülmektedir. Bu bağlamda ahkâm âyetleri, "İbadât-Muâmelât-Münâkehât-Ukubât" başlıkları altında ele alınacaktır.

Araştırmanın kapsamı doğrultusunda çalışmanın temel soruları şu şekildedir:

- A. Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş, âyetleri hangi metot ile yorumlamaktadır?
- B. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş'in ahkâm âyetlerine getirdiği yorumlar ile diğer mezheplerin yorumları arasında ittifak/ihtilaf var mı? İttifak yahut ihtilaf varsa bunlar nelerdir?
- C. Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş ahkâm âyetlerine yaptığı yorumlarda kendi mezhebi olan İbâziyye mezhebi ile mutabık mıdır?

Birinci soruya cevap vermek için Ettafeyyiş'in tefsirindeki ahkâm âyetleri incelenecek ve bulgular araştırmada belirtilecektir. Ettafeyyiş'in âyeti tefsir ederken yararlandığı aslı veya fer'î deliller tespit edilip araştırmada bu bilgilere yer verilecektir.

İkinci soruya cevap vermek için tefsirdeki mezhepsel bilgiler incelenecektir. Ettafeyyiş genellikle âyetlerde İbâziyye mezhebi haricindeki mezheplerin görüşlerine yer vermektedir. Bu görüşler incelenecek ve Ettafeyyiş'in bu görüşlere karşı tutumu araştırmada belirtilecektir.

Üçüncü soruda ise Ettafeyyiş'in, âyetlerin yorumunda mezhebi ile mutabık olup olmadığı tespit edilip mezhebi ile görüş ayrılığı yaşadığı noktalar ifade edilecektir.

1.3.Teorik Çevre

İbâziyye mezhebi yahut Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş'in ülkemizde akademik çalışmalara konu olması özellikle son yirmi yıldır var olan bir durumdur. Bu tarihten önce de çalışmalar yapılmış ancak son yirmi yıldır mezhep veya müfessir ile ilgili çalışmaların sayısında fark edilir bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda İbâziyye mezhebi veya Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Ethem Ruhi Fığlalı, İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972, Doktora Tezi).

- Hatice Cerrahoğlu Teber, Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Metodu (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, Doktora Tezi).
- Abdülmelik Vergi, Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin Tefsirindeki Yöntemi (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, Yüksek Lisans Tezi).
- Nurullah Çakmaktaş, İbâzî Müfessir Eттаfeyyiş ve Teysîrû't-Tefsîr Adlı Eseri (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, Yüksek Lisans Tezi).
- Mehmet Fatih Dede, Kur'an'ın İbâzî Yorumu (İtfiyyiş'in Teysîrû't-Tefsîr Örneği) (Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, Doktora Tezi).¹
- Güven Ağırkaya, Eттаfeyyiş'in Himyanü'z-Zâd İlâ Dâri'l-Me'âd Adlı Tefsiri ve Hâricî Yorumları (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, Doktora Tezi).²
- Sadi Ölmez, İbâziyye Mezhebinin Fıkıhtaki Farklı Görüşleri (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, Doktora Tezi).
- Osman Bilen, Ebu Yakub el-Vercelânî (ö.570/1175) ve İbâdiyye (Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, Doktora Tezi).³

Yurt dışında yapılan çalışmalar ise şunlardır:

- İvaz Halîfât, Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye (Umman, 1978).
- Sâbir Taîme, İbâziyye Akideten ve Menhecen (Dârü'l-Cîl, 1986).
- Zekerîya Muhammed el-Kazâ, el-Medhal ila Fıkhî'l-İbâzî (Ürdün Yermuk Üniversitesi, 1990, Yüksek Lisans Tezi).
- Muhammed Mustafa Derviş el-Havâce, Menhecü'ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş fi Tefsîrihi Teysîrû't-Tefsîr (Ürdün Üniversitesi, 1994, Yüksek Lisans Tezi).
- Ahmed b. Suud es-Siyâbî, Medhal ilâ Mezhebi'l-İbâzî (Mektebetü'd-Dâmîri, 2018).

¹ Bkz. Mehmet Fatih Dede, *Kur'an'ın İbâzî Yorumu Teysîrû't-Tefsîr Örneği*, 1. bs. (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2024).

² Bkz. Güven Ağırkaya, *Tefsirde Hâricî-İbâzî Yorum (Himyanü'z-Zâd Örneği)*, 1. bs. (Ankara: Fecr Yayınları, 2022).

³ Bkz. Osman Bilen, *Ebû Ya'kûb el-Vercelânî ve İbâdiyye*, 1. bs. (Bursa: DTA Yayıncılık, 2024).

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂZİYYE MEZHEBİ VE MUHAMMED B. YÛSUF ETTAFEYYİŞ

2.1. İbâziyye Mezhebinin İsmi

İsmi kurucusu kabul edilen Abdullah b. İbâz et-Temîmî'den alan mezhep gerek dini gerek siyasi konularda katı fikirleri ve faaliyetleri ile bilinen Hâricî mezhebinin fırkalarından biridir.⁴ Mezhebin isminin telaffuzu ihtilafli bir mesele olup “اباضية” kelimesindeki “ا” harfini Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153)⁵, İbâzî âlimlerden Saîd b. Ahmed b. Saîd el-Kindî (ö. 1207/1792-93)⁶ ve Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm el-Berrâdî (ö. IX./XV. yüzyılın başları)⁷ fethalı şekilde -أباضية- kullanırken İzzeddin İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233)⁸ ve İbâzî âlim Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş (ö. 1332/1914)⁹ kesralı şekilde -إباضية- kullanmayı tercih etmiştir. Günümüzde mezhebin ismi Kuzey Afrika'da İbâziyye şeklinde Umman'da ise Ebâziyye şeklinde telaffuz edilmektedir.¹⁰ Bu ihtilaflar göz önüne alındığında çalışmada mezhebin ismi Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer aldığı üzere “İbâziyye” olarak kullanılacaktır.¹¹

⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisanü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 1. bs. (Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 2002), 4/418.

⁵ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Muhammed Fühymî, 2. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/131.

⁶ Saîd b. Ahmed b. Saîd el-Kindî, *et-Tefsîru'l-Müyesser*, thk. Mustafa b. Muhammed Şerîfî ve Muhammed b. Musâ Babaammî, 1. bs. (Cezayir: Cem'iyetü't-Türâs, 1998), 1/13.

⁷ Ebü'l-Kâsım b. İbrâhîm el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-Müntekât*, thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî, 1. bs. (Londra: Dârü'l-Hikme, 2014), 174.

⁸ Ebü'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 1. bs. (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 3/491.

⁹ Umman Vakıflar ve Dini İşler Bakanlığı, *Mu'cemu Mustalahâti'l-İbâziyye*, 1. bs. (Umman: Vakıflar ve Dini İşler Bakanlığı, 2008), 1/2.

¹⁰ Sâbir Taîme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben* (Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1986), 43-44.

¹¹ Ethem Ruhi Fığlalı, “İbâziyye”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256.

2.2. İbâziyye Mezhebinin Ortaya Çıkışı

İslâm mezhepler tarihinde Hâricîliğin bir kolu olarak telakki edilen İbâziyye mezhebi, Hâricî grupları arasında günümüze ulaşan tek fırka¹² ve bu gruplar arasındaki en mutedil zümredir.¹³ Her ne kadar mezhep mensupları kendilerinin Hâricî olarak değerlendirilmelerine karşı çıksalar da¹⁴ genel kanaat onların Hâricîler'den olduğu görüşündedir.¹⁵ Bu görüşü savunan âlimler bu durumun tarihî bir gerçeklik olduğunu ve İbâziyye mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Abdullah b. İbâz'ın da Hâricîlerden olup ilerleyen zamanlarda Hâricîler ile yaşadığı ihtilaftan ötürü onlardan ayrıldığını belirtmektedir.¹⁶

Bu bağlamda İbâziyye mezhebi tanıtılmadan önce mezhebin teşekkülünde önemli bir yeri olan Hâricîlerin tarih sahnesine çıkma süreci ele alınacaktır.

2.2.1. Hâricîlerin Kısa Tarihçesi

Dini ve siyasi konularda aşırı görüşleri ile bilinen Hâricîlik mezhebi, Hz. Ali (ö. 40/661)'nin tahkîm hadisesinde¹⁷ Amr b. Âs (ö. 43/664)'ın ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-663)'nin hakemliğini kabul etmesi üzerine Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan kişilerin oluşturdukları fırkadır.¹⁸ Fiziki olarak ortaya çıkmaları tahkîm olayı ile gerçekleşse de zihni yapıları Hz. Osman (ö. 35/656)'ın hilafetinin altıncı yılında oluşmaya başlamıştır.¹⁹

¹² Fığlalı, "İbâziyye", 19/256.

¹³ Muhammed Ebû Zehre, *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-Siyâse ve'l-'akâ'id ve Târîhi'l-mezâhibi'l-fikhiyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, t.y.), 73-74.

¹⁴ Ali Yahyâ Ma'mer, *el-İbâziyye Mezhebu İslâmi Mu'tedil*, 3. bs. (Umman: Vizâretü'l Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2009), 18.

¹⁵ Mani' b. Hammâd el-Cüheni, *el-Mevsûatü'l-Müeyyessera fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-ahzâbi'-muâsıra*, 4. bs. (Beyrut: Dârü'n-Nedve, 1999), 1/58.

¹⁶ Ammar Tâlibî, *Ârâü'l-Havârici'l-keîmiyye*, (Cezayir: Mûfem li'n-neşr, 2013), 203.

¹⁷ Sıffin Savaşı'nda (37/657) halifelik meselesinin Kur'an-ı Kerîm'e göre çözülmek üzere hakemlere havale edilmesidir.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, thk. İsmail Kâşif, (Umman: Umman Vakıflar ve Dini İşler Bakanlığı, 1980), 2/421.

¹⁹ Halil İbrahim Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 1. bs. (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 55.

Hız. Osman'ın vefatından sonra hilafetin başına geçen Hz. Ali Müslüman çoğunluktan biat almış fakat Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) ona biat etmemiştir.²⁰ Hz. Ali, Cerîr b. Abdullah el-Beceli'yi (ö.51/671) Hz. Muâviye'ye elçi olarak göndererek kendisine biat etmesini tekrar istemiş ancak Hz. Muâviye kararını değiştirmemiştir. Neticede Hz. Muâviye, Ebû Müslim el-Havlânî'yi (ö. 62/681-682) Hz. Ali'ye göndererek Hz. Osman'ın katillerini kendisine teslim etmesini talep etmiş şayet teslim etmezse şamlıların kendisiyle savaşmak için hazır olduğunu söyletmiştir. Hz. Ali ise Hz. Osman'ın katillerini Hz. Muâviye'ye teslim etmek istemeyince hicri 37 senesinin Muharrem ayında iki taraf savaşmak üzere Sıffin'de karşılaşmıştır.²¹ Savaşın ilerleyen vakitlerinde Amr b. Âs'tan gelen teklif ile Hz. Muâviye'nin ordusu Kur'an-ı Kerîm sayfalarını mızrakların ucuna takarak havaya kaldırmış²² ve "Sizi Allah'ın kitabına ve O'nun içindekiler ile hükmetmeye davet ediyoruz" şeklinde söylemlerde bulunmuştur.²³ Hz. Ali'nin ordusundaki bedevi Araplar bu tekliften sonra savaşı bırakıp Hz. Ali'yi tahkîme uyması doğrultusunda ikna etmeye çalışmışlar, Hz. Ali bu teklifin hile olduğunu düşünse de ordusundaki bu grubun baskısı neticesinde tahkîme razı olmak zorunda kalmıştır.²⁴ İki taraf arasında anlaşma sağlanarak iki hakem belirlemek için bir belge yazılmıştır. Hz. Ali'nin ordusu Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi, Hz. Muâviye'nin ordusu ise Amr b. Âs'ı hakem olarak seçmiştir.²⁵ Bunun üzerine Hz. Muâviye'nin ordusu şam'a, Hz. Ali'nin ordusu Kûfe'ye geri dönmüştür. Hz. Ali'yi tahkîme ikna eden bu grup verdikleri karardan pişman olarak Hz. Ali'ye söz konusu anlaşmayı feshetmesi gerektiğini söylemişlerdir.²⁶ Hz. Ali verdiği sözden dönmeyeceğini bildirince bu grup, "Hüküm ancak Allah'a aittir" diyerek Hz. Ali'den

²⁰ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarih*, 54.

²¹ Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basri, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, 1. bs. (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001), 6/25.

²² el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-Müntekât*, 129.

²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. şuayb Arnâût, 11. bs. (Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1996), 3/136.

²⁴ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarih*, 55.

²⁵ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, 6/25.

²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/204.

ayrılmıştır.²⁷ Neticede ordudan ayrılanlar Harûra bölgesine çekilerek ilk Hâricî zümreyi oluşturmuştur.²⁸

Tahkîm olayından sonra Kûfe'ye hareket eden Hz. Ali, Hâricîler ile konuşması için Abdullah b. Abbas'ı (ö. 68/687-88) görevlendirmiş²⁹ daha sonra bizzat kendisi onlarla konuşmak istemiş ve Hâricîler'in kendilerine imam seçtikleri Abdullah b. Kevvâ ile görüşmüştür.³⁰ Bu görüşmeden sonra onların bir kısmı Hz. Ali ile Kûfe'ye geri dönmüş,³¹ kalanlar ise Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi (ö. 38/658) kendilerine imam seçerek Nehrevan'a doğru hareket etmiştir.³²

Hz. Ali Nehrevan bölgesinde toplanan Hâricîler'e Allah'ın kitâbı ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymaları doğrultusunda mektuplar göndermiş, onlar da Hz. Ali'nin tahkîm hadisesinden ötürü tövbe etmediği müddetçe kararlarından vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdir.³³ O vakitlerde Şamlılar ile savaşmak için hazırlanan Hz. Ali, Hâricîlerin Abdullah b. Habbâb b. Eret ile hamile karısını, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkında kendileri ile aynı düşüncede olmadıkları için katlettiklerini öğrenince Şam için yapılan hazırlıkları durdurmuş ve Nehrevan'a yönelmiştir.³⁴ Hz. Ali, Hâricîlere, Abdullah b. Habbâb ve karısını şehit eden katillerin kendisine teslim etmelerini emretmiş fakat onlar suçu hep birlikte üstlenerek bu emri yerine getirmemişlerdir.³⁵ Önce Kays b. Sa'd b. Ubâde (ö. 60/680) sonra Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) Hâricîler'e bu şekilde davranmamaları hususunda nasihatlerde bulunmuş ancak sonuç değişmemiştir.³⁶ İki taraf Nehrevan'da karşı karşıya gelmiş ve yapılan bu savaş Hz.

²⁷ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 3/137.

²⁸ Âmir en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 1. bs. (Kahire: Dar'ül-Maârif, 1993), 42. el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/421.

²⁹ Ethem Ruhi Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 64. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, 2/243.

³⁰ Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 63.

³¹ Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 64.

³² Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/110. Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 64.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/216. Fıġlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 65-66.

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/218.

³⁵ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 43.

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/219.

Ali'nin galibiyeti ile sona ermiştir.³⁷ Nehrevan Savaşı ardından hedefini tekrar Şamlılara yönelten Hz. Ali, ordusuyla istişaresi neticesinde ok, kılıç, mızrak gibi savaş malzemelerinin eksikliğinden ötürü Nuhayle'de konaklamaya karar vermiştir.³⁸ O sırada Nehrevan'da Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin nasihatine kulak verip Abdullah b. Vehb er-Râsibî'den ayrılan iki bin kişilik grup Nuhayle'de konaklamaktaydı. Hz. Ali, ehl-i Nuhayle'ye kendisine katılmalarını ve Şamlılara karşı mücadele etmelerini teklif etmiş, onlar da bu teklifi reddetmiştir. Hz. Ali bu ret karşısında onlarla da savaşmış ve bir galibiyet daha kazanmıştır.³⁹

Nehrevan ve Nuhayle Savaşları'nın ardından farklı bölgelere dağılan Hâricîler, Hz. Ali'nin vefatından sonra çeşitli isyanlar düzenleyerek tarih sahnesinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Kûfe, Basra ve Irak çevresinde faaliyet gösteren Hâricîler, hilâfeti ele geçiren Hz. Muâviye'ye karşı isyan başlatmışlardır.⁴⁰ Hicri 42 (m. 662) yılında Kûfe'de önce Müstevrid b. Ullefe et-Teymî'ye biat eden Hâricîler, onun ölümünden sonra Hayyân b. Zabyân'a biat ederek isyanlarına devam etmişlerdir (58/677-678). Kûfe valisi İbn Ümmü'l-Hakem'in, İbn Zabyân liderliğindeki son isyanı bastırması üzerine Kûfe Hâricîliği sona ermiştir.⁴¹

Basra'daki Hâricîler ise Mis'ar b. Fedekî et-Temîmî etrafında toplanmıştır. Basra valisi Ziyâd b. Ebîh ve onun vefatında sonra vali olan oğlu Ubeydullah, Hâricîler'e faaliyet düzenleme fırsatı vermeyecek bir yönetim kurmuşlardır. Basra'da da isyan girişimlerinde bulunan Hâricîler, Ebû Bilâl Mirdâs b. Üdeyye'nin kardeşi Urve b. Üdeyye'nin öldürülmesinin ardından Ebû Bilâl Mirdâs'ı kendilerine lider seçerek faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu faaliyetler neticesinde Ubeydullah tarafından hapse atılan Ebû Bilâl ve beraberindeki kırk kişi hapisten çıktıktan sonra Basra'dan ayrılmış ve Ahvaz'a doğru yola çıkmışlardır.⁴² Ubeydullah b. Ziyâd'ın yönetimi sırasında Basra Hâricîliği de kısmen sona ermiştir.⁴³

³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/223.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/224.

³⁹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 68.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/275.

⁴¹ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/170.

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/360-361.

⁴³ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 72.

Ubeydullah'ın baskısı neticesinde Hâricîler, liderleri Nâfi' b. Ezrâk (ö. 65/685) ile birlikte Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin ardından Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)'in halife olmasına destek vermişlerdir. Daha sonra İbn Zübeyr'in, Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini öğrenmiş ve İbn Zübeyr'den ayrılmışlardır.⁴⁴ Nâfi' b. Ezrâk, Abdullah b. Saffar, Abdullah b. İbâz ve Hanzale b. Beyhes ile birlikte Basra'ya gitmiştir. Basra'da Ubeydullah b. Ziyad tarafından hapsedilen Hâricîler, bölgedeki kargaşadan yararlanarak hapisneden kaçmış ve Nâfi' b. Ezrâk'ın etrafında toplanmışlardır. İbn Ezrâk'a uyan diğer Hâricî zümresi de hicri 64 yılında "fi sebîlillâh" üzere hurûc etme amacı ile Ahvaz'a gitmiştir.⁴⁵ Nâfi' b. Ezrâk, kendisiyle birlikte hurûc etmeleri için Hâricîlere mektup yazmış, mektubunda hurûc etmek istemeyenlerin dostluklarının helal olmadığını, bu kimselerle evliliğin caiz olmadığını, kestikleri hayvanların yenilmeyeceğini, şهادetlerinin makbul olmadığını ve miraslarının helal olmadığını belirtmiştir. Bu görüşleri üzerine Necde b. Amir, Abdullah b. Saffar ve Abdullah b. İbâz, İbn Ezrâk'tan ayrılmıştır.⁴⁶ Böylece Hâricîler içinde bölünmeler yaşanmış ve mezhep çeşitli gruplara ayrılmışlardır. Hâricî mezhebinin ana fırkaları; Ezârîka, Necedât, Sufriyye, Acârîde, İbâziyye, Seâlîbe olmak üzere altı fırkadır. Ana fırkalar kendi içlerinde başka fırkalara da ayrılmaktadır.⁴⁷

2.2.2. İbâziyye Mezhebinin Ortaya Çıkışı ve Gelişim Sürecindeki İmamları

İbâziyye mezhebinin tarihi seyrine geçmeden önce bu başlık altında mezhebin oluşumunda ve gelişiminde önemli yeri olan Abdullah b. İbâz, Câbir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme'nin hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Abdullah b. İbâz: Sünnî kaynaklarda mezhebin kurucusu olarak kabul edilen Abdullah b. İbâz el-Murrî et-Temîmî'nin doğum tarihi ile alakalı net bir bilgi bulunmamaktadır. İbâzî kaynaklarda doğumu için hicri 40-60 yılları arasına işaret edilmektedir.⁴⁸ Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705)'in halifeliği döneminde yaklaşık

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/490-491. Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 57.

⁴⁵ Fığlalı, "Hâricîler", 16/171.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 3/491-492.

⁴⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/107.

⁴⁸ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 119. Bekîr b. Saîd A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*, 3. bs. (Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1988), 15-16.

hicri 85 yılında da vefat etmiştir.⁴⁹ Câbir b. Zeyd'in öğrencilerinden olup ona sormadan hiçbir faaliyette bulunmadığı rivayet edilmektedir.⁵⁰

Câbir b. Zeyd: Hicri 12-18 yılları arasında Umman'ın Nezvâ bölgesinde doğan İbn Zeyd, hicri 93 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁵¹ İbâzî kaynaklara göre mezhebin kurucusu İbn İbâz değil Câbir b. Zeyd'dir.⁵² Her ne kadar İbn İbâz, mezhebi sistematik hale getiren âlim, takva sahibi ve sâlih kimselerden⁵³ olsa da mezhebi diğer İslâm mezheplerinden ayıran fikhî görüşlerin sahibi Câbir b. Zeyd'dir.⁵⁴ İbâzî âlimlerden Süleyman el-Bârûnî, mezhebin Câbir b. Zeyd'e nispet edilmemesi hususundaki hayretini şu şekilde ifade etmektedir: "Zamanının en âlimi ve fakihî olmasına rağmen, İbn İbâz'ın bütün işlerinde Câbir b. Zeyd'in fetvasını alması ve ona sormadan hiçbir iş yapmamasına rağmen mezhebin Cabir'e nispet edilmemesinin sebebini bilmiyoruz."⁵⁵

İbâzî kaynaklarda mezhebin Câbir b. Zeyd yerine Abdullah b. İbâz'a nispet edilmesinin sebepleri;

- Câbir b. Zeyd mezhebin müftülük vazifesini üstlenirken İbn İbâz mezhebi insanlara tanıtmaya ve onları davet etme vazifesini gerçekleştirmesidir.⁵⁶
- Emeviler, insanların bu mezhebe yönelmesini azaltmak ve mezhebin dikkat çekmesini önlemek için mezhebin Câbir b. Zeyd'e nispet edilmesini istememişlerdir.⁵⁷ Zira Câbir ilmî açıdan İbn İbâz'dan üstündür. Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe (ö. 58/678), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Abdullah b. Ömer

⁴⁹ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 120.

⁵⁰ Ahmed b. Suûd Siyâbî, *Medhal ilâ Mezhebi'l-İbâzî*, 1. bs. (Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019), 9.

⁵¹ Ebî Rebî Süleymân el-Bârûnî, *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*, 5. bs. (Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995), 27. en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 122

⁵² A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*, 16. en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 119. İvaz Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 1. bs. (Umman: el-Metâbi'u'z-Zehebî, 2002), 80.

⁵³ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 119.

⁵⁴ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 80.

⁵⁵ el-Bârûnî, *Muhtasar Târihu'l-İbâziyye*, 28.

⁵⁶ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 80.

⁵⁷ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 120.

(ö. 73/693) ve sahâbenin büyüklerinden ilim tahsil etmiştir.⁵⁸ Öyle ki Abdullah b. Abbas onun hakkında “Câbir b. Zeyd’e sorun. Eğer doğu ve batı ehli sorularını ona sorarsa Câbir’in bilgisi-ilmî onlara yeter” demiştir.⁵⁹

- Câbir takıyye⁶⁰ metodunu benimsemiş ve faaliyetlerinin gizlilik içinde yürütmüştür.⁶¹

Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme: Mezhebin gelişmesinde etkin rol oynayan Ebû Ubeyde’nin doğum tarihi yaklaşık hicri 65, vefat tarihi ise hicri 145 yılına tekabül etmektedir.⁶² Basra’da yaşayan Ebû Ubeyde, Câbir b. Zeyd’den ilim tahsil etmiş, kitmân döneminin meşhur İbâzî âlimlerinden biri olmuştur.⁶³ Haccâc b. Yusuf (ö. 95/714) tarafından hapse atılmış, onun vefatından sonra serbest bırakılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra mezhebin ilkelerini düzenleme ve mezhebe davet işleri ile meşgul olmuştur.⁶⁴

2.2.3. İbâziyye Mezhebinin Tarihçesi

Hâricîlerin Nehrevan ve Nuhayle Savaşları’ndan sonra yaşamış oldukları olaylar neticesinde fikir ayrılıklarına düşmeleri, İbâziyye mezhebinin tarih sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Nâfi‘ b. Ezrâk’ın, Hâricîlerden hûruc etmelerini istemesi ve hûruc etmeyen kaadeleri,⁶⁵ Allah’ın cihad emrine muhalif davranmaktan ötürü kâfir ilan etmesi üzerine Abdullah

⁵⁸ el-Cüheyri, *el-Mevsûatü’l-Müeyyessera fi’l-edyâni ve’l-mezâhibi ve’l-ahzâbi’-muâsıra*, 1/58.

⁵⁹ A’veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi’l-Usûli’l-İbâziyye*, 16.

⁶⁰ Kişinin canı veya malına karşı herhangi bir tehlike içerisinde bulunurken inancını gizlemesi ve gerektiği zaman aksini söylemesidir.

⁶¹ Halifât, *Neş’etü’l-Hareketi’l-İbâziyye*, 81.

⁶² Harun Yıldız, “Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme”, *DİA*, (Ankara:TDV Yayınları, 2020), EK-1/375.

⁶³ Halifât, *Neş’etü’l-Hareketi’l-İbâziyye*, 103. el-Cüheyri, *el-Mevsûatü’l-Müeyyessera fi’l-edyâni ve’l-mezâhibi ve’l-ahzâbi’-muâsıra*, 1/58.

⁶⁴ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi’l-Havâric*, 125. Halifât, *Neş’etü’l-Hareketi’l-İbâziyye*, 103.

⁶⁵ Oturmak anlamındaki “kuûd” kelimesinden türemiştir. Kaade; Hâricîlerden, bu mezhebin mensuplarının toplandığı yere hicret etmeyen ve mezhebin kâfir kabul ettiği gruplar ile savaşmayan grubuna verilen isimdir. Bkz. Mustafa Öz, "Kaade" , *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.

b. İbâz, ondan ayrılmış ve İbn Ezrâk'ın bu sert tutumuna karşı çıkan diğer kişiler ile Basra'da kalmıştır. Neticede İbâzî grup ilk olarak orada teşekkül etmiştir.⁶⁶ İbn İbâz'ın, İbn Ezrâk'ın hurûc etme teklifi karşısındaki tavrının kaynağı Câbir b. Zeyd ve onun fikirleridir.⁶⁷ Abdullah b. İbâz liderliğinde Basra'da yaşayan İbâzîler, dönemin iktidarı olan Emevîler ile olumlu ilişkileri sayesinde sakin bir hayat sürdürmüşlerdir.⁶⁸ İbâzîler'in bu dönemi kitmân (gizlilik) dönemi olarak adlandırılmaktadır.⁶⁹

Abdullah b. İbâz'dan sonra mezhebin liderliğini Ebü's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd üstlenmiştir. Câbir b. Zeyd gerek Hâricîler gerek diğer Müslümanlar ile yaptığı münazaralar neticesinde İbâziyye mezhebinin akidesini belirlemiş, bu sebepten ötürü "Umdetü'l-İbâziyye, Aslü'l-Mezhep" gibi ünvanlar ile anılmıştır.⁷⁰ Abdilmelik b. Mervân döneminde sakin bir hayat süren İbâzîler, onun vefatından sonra (ö. 86/705) hurûc girişiminde bulunarak isyan başlatmışlardır. Bu isyan neticesinde Irak valisi Haccâc b. Yûsuf, Câbir ve beraberindeki İbâzîlerden bir kısmını Umman'a sürmüş, bir kısmını da hapse attirmiştir.⁷¹

Câbir'den sonra mezhebin liderliğini Basra'da hapse atılanlar arasında olan Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîm üstlenmiştir.⁷² Mezhebin oluşumunu kemale erdiren Ebû Ubeyde⁷³, dönemin idaresi ile olumlu ilişkiler kurmaya dikkat etmiştir. O dönemde Basra valisinin İbâzî olması, bu ilişkinin kurulmasını kolaylaştırmıştır.⁷⁴ Dönemin halifesi Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720)'in vefatından sonra halife Yezîd b. Abdilmelik (ö. 105/724) döneminde Basra İbâzîleri yeniden isyan etmeye hazırlanmış ancak Ebû Ubeyde halifeler ile İbâzîler'in arasını iyi tutmak istediği için ilk aşamada harekete geçmemiştir. İbâzîleri isyana sürükleyen Ebû Muhammed en-Nehdî, geniş bir kitleyi etrafında toplayınca Ebû Ubeyde, Basra'da bulunan İbâzîlerin dağılmasından

⁶⁶ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 78. Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 61.

⁶⁷ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Sılatihâ bi'l-Havâric*, 120.

⁶⁸ Dönemin halifesi Abdilmelik b. Mervân'a yazmış olduğu mektup için bkz. el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-Müntekât*, 175.

⁶⁹ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 85. Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 61.

⁷⁰ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 87.

⁷¹ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 101. Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 87.

⁷² en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Sılatihâ bi'l-Havâric*, 125.

⁷³ A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*, 16.

⁷⁴ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 88.

endişelenmiş ve harekete geçmiştir. Emevî Devleti'nin kalıntısı üzerine İbâzî imameti kurmak isteyen Ebû Ubeyde, bir teşkilat oluşturarak dini işler ile kendisi ilgilenmiş, savaş ve mali işlerde de İbâzî şeyhi Hâcib et-Tâî'yi görevlendirmiştir.⁷⁵ Bu sırada Ebû Ubeyde yetiştirdiği dâîleri "Hameletü'l-ilm" adı altında farklı bölgelere göndererek mezhebin Basra dışında da tanınmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Böylece İbâzîlik Umman, Hicaz, Hadramut, Yemen ve Mağrip olmak üzere çeşitli bölgelere yayılmıştır.⁷⁶

Ebû Ubeyde'nin vefatından sonra Basra İbâzîliği'nde gerileme yaşanmış ve mezhebin başına Rebî' b. Habîb el-Basrî (ö. 180/796 [?])geçmiştir. Bu dönemde mezhebin ileri gelenleri Basra'da kalmış, faaliyetler için yeni dâîler görevlendirilmiştir.⁷⁷

Yemen'de İbâziyye mezhebinin ortaya çıktığı tarih kesin olarak bilinmemektedir.⁷⁸ Hicaz bölgesinin mezhep ile tanışması ise Ebû Ubeyde'nin Mekke'ye gönderdiği dâî Ebû Hamza el-Muhtâr b. Avf eş-Şârî (ö. 130/748) vesilesi ile gerçekleşmiştir. Ebû Hamza, Mekke'de görevini yerine getirirken Hadramut'un önemli isimlerinden Abdullah b. Yahyâ el-Kindi ile karşılaşmıştır. Abdullah b. Yahyâ ile Hadramut'a giden Ebû Hamza, orada Abdullah b. Yahyâ'ya biat etmiştir. Hadramut'ta İbâzîlik mezhebi "Tâlibü'l-Hak" unvanı ile anılan Abdullah b. Yahyâ sayesinde güç kazanmıştır.⁷⁹ Hicri 129 (m. 747) yılının hac mevsiminde Abdullah b. Yahyâ, Ebû Hamza ve Belc b. Ukbe'yi son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed'e (ö. 132/750) karşı ayaklanmak için Mekke'ye göndermiştir.⁸⁰ Mekke ve Medine'de üç ay kalan Ebû Hamza hicri 130 yılında Şam'a, halife Mervân'a doğru harekete geçmiştir. Halife Mervân ise 4000 kişilik bir orduyu Ebû Hamza'nın üzerine göndermiş ve Vâdilkurâ'da iki taraf karşı karşıya gelmiştir. Bu çatışmada Ebû Hamza ve İbâzîlerin çoğu katledilmiş, daha sonra halifenin ordusu Yemen'e hareket ederek Abdullah b. Yahyâ'nın üzerine gitmişlerdir.

⁷⁵ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 89.

⁷⁶ Halifât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 103-109.

⁷⁷ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 90.

⁷⁸ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 91.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 5/23.

⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarîh*, 5/39.

Bu olaylar neticesinde Yemen ve Hadramut İbâzîliği dağılmış, kalan İbâzîler başta Umman olmak üzere çeşitli bölgelere kaçmışlardır.⁸¹

İbâziyye mezhebinin Umman'da ortaya çıkışı ise Câbir b. Zeyd'in Haccâc tarafından Umman'a sürgün edilmesi ile gerçekleşmiş, ilerleyen vakitlerde dâîlerin buraya gelmesi ile mezhebin faaliyetleri güçlenmiştir. Hicri 132 (m. 749) yılında İbâzîler, Umman'da başlattıkları ilk isyanın ardından Cülenda b. Mes'ûd'u imâm seçerek mezhebi resmi olarak bölgede kurmuşlardır. Kısa zaman sonra Abbasilerin hilafeti ele geçirmesi ile Cülenda b. Mes'ûd öldürülmüş (h.134/751) ve Umman İbâzîliği kısmi bir çöküş yaşamıştır.⁸² Hicri 177 (m. 794) yılında İbâzîler, Mûsâ b. Ebû Câbir el-Ezkânî liderliğinde Umman'da yönetimi ele geçirmiş fakat hicri 280 (m. 893) yılında Abbasîler tarafından bu yönetime de son verilmiştir. Hicri 320 (m. 932) yılında Ebü'l-Kâsım Saîd b. Abdullah İbâzîler'i toplayarak mezhebi tekrar faaliyete geçirmiş ve kendisine "İmâmü'd-Difâ" unvanı verilmiştir. Ebü'l-Kâsım'ın izinden giden İbâzîler, varlıklarını Orta Çağ'a kadar sürdürmüş ve nihayet günümüze kadar gelebilmişlerdir.⁸³

İbâziyye mezhebi, hicri 2. (m. 8.) yüzyılın başlarında Kuzey Afrika ve Mağrib'de ortaya çıkmış ve Selâme b. Saîd'in faaliyetleri neticesinde mezhep Batı Trablus ve civarına kadar yayılmıştır. Hicri 132 (m. 749) yılında Ebü'l-Hattâb el-Meâfirî (ö. 144/761)'nin Batı Trablus ve etrafındaki bölgeleri ele geçirmesinin ardından Kayrevan fethedilmiş, buraya vali olarak Abdurrahman b. Rüstem (ö. 171/787)'i atanmıştır. Abbasi halifesinin görevlendirdiği İfrîkiye valisi Muhammed b. Eş'as el-Huzâî, İbâzîler ile savaşmış, Ebü'l-Hattâb başta olmak üzere birçok İbâzî bu savaşta öldürülmüştür. Savaştan kurtulanlar Abdurrahman b. Rüstem ile Orta Mağrib'in Tâhert şehrine sığınmasıyla birlikte Berber kabileleri İbn Rüstem'i desteklemiştir.⁸⁴ Kısa zaman sonra Trablus'taki İbâzîler, İbn Rüstem'in etrafındaki İbâzîler ile birlik olmuş, İfrîkiye'nin valisi Ömer b. Hafs'a karşı ayaklanmışlardır (151/768). Hicri 154 (m. 771) yılında İbâzîler valiyi öldürerek Kayrevan'ı tekrar ele geçirmişler de İfrîkiye'nin yeni valisi Yezîd b. Hâtim'in ordusuna karşı yenilmişler ve 30.000 İbâzî bu savaşta

⁸¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 5/50-51.

⁸² Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 95.

⁸³ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 62.

⁸⁴ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 99-100.

hayatını kaybetmiştir.⁸⁵ Trablus İbâzîliği bu savaşın ardından sona ermiş, savaştan kurtulan İbâzîler İbn Rüstem'in yanına gitmişlerdir. Hicri 160-162 (m. 776-778) yılları arasında imam seçilen Abdurrahman b. Rüstem dönemi İbâzîler açısından sakin geçmiş, Kuzey Afrika İbâzîliği'nin merkezi bu dönemde Tâhert olmuştur.⁸⁶

Mezhep siyasi ve itikâdî ihtilaflar neticesinde kendi içinde fırkalara ayrılmıştır. Bunlar: Nükkâriyye, Nefâsiyye, Halefiyye, Hüseyniyye, Sekkâkiyye, Fersiyye'dir.⁸⁷ Bazı sünnî kaynaklarda bu fırkalara ilave olarak Yezîdiyye, Ashâbü't-Tâat⁸⁸ ve Hârisiyye⁸⁹ fırkaları eklenmektedir. Fakat İbâzî kaynaklar bu zümreleri mezhepleri içinde değerlendirmemektedir.⁹⁰

Günümüzde İbâziyye mezhebi başta Umman olmak üzere Zengibar, Libya, Tunus, Hadramut, Cezayir ve Batı Sahrâ'nın çeşitli bölgelerinde varlığını devam ettirmektedir.⁹¹ İbâzîlerin sayısı net olarak bilinmemekle beraber yaklaşık 2-3 milyon nüfusunun olduğu tahmin edilmektedir.⁹²

2.3. Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş

2.3.1. İsmi ve Nesebi

Lakabı Eттаfeyyîş olan âlimin tam ismi Muhammed b. Yûsuf b. İsâ b. Sâlih b. Abdırrahmân b. İsâ b. İsmâil'dir.⁹³ el-Hafsî nisbesi ile anılan Eттаfeyyîş'in soyunun, miladi 1229-1574 yılları boyunca Tunus'ta hüküm süren Hafsîler hanedânının atası Ömer b. Hafs'a dayandığı ileri sürülürken diğer bir görüşe göre Eттаfeyyîş soy

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 5/196-197.

⁸⁶ Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 101.

⁸⁷ Gâlib b. Ali Avâcî, *Firak Muâsıra Tentesis ile'l-İslâm ve Beyânu Mevkîfi'l-İslâm minha*, 4. bs. (Cidde: el-Mektebetü'l-Asriyyeti'z-Zehabiyye, 2001), 1/252-253.

⁸⁸ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musâllîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 1/170-172.

⁸⁹ Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, thk. Muhammed Osman el-Haşet (Kahire: Mektebetü İbn Sina), 96.

⁹⁰ en-Neccâr, *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*, 95.

⁹¹ el-Cüheyri, *el-Mevsûatü'l-Müeyyessera fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-ahzâbi'-muâsıra*, 1/62.

⁹² Fığlalı, "İbâziyye", 19/261.

⁹³ Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, thk. Mûstafa b. Nâsır Vinten, 1. bs. (Cezayir: Cem'iyyetü't-Türâs, 2001), 15.

itibarıyla Ebû Hafs Ömer b. Hattâb ve dedesi Adî b. Ka'b'a dayanmakta, bu sebep ile el-Hafsî ve el-Adevî nisbeleri ile anılmaktadır.⁹⁴ Muhammed b. Yûsuf, babası ve dedesi gibi meşhur İbâzî âlimlerin bulunduğu Ettafeyyiş ailesine mensup olduğu için bu lakap ile anılmıştır. Berberî diline ait olan kelime “أَطْفَ-al, إِيْ-gel, أَشْ-ye” lafızlarının birleşmesi ile meydana gelmiştir.⁹⁵ Ailesinin cömertliğinden ötürü bu lakabın verilebileceği kaynaklarda belirtilmektedir.⁹⁶ Literatürde Atfîş, Itfeyyiş, Tafeyyiş, Itfiyyiş, Atfiyeş şekillerinde kullanılan lakabın yaygın kullanımı Ettafeyyiş'tir. Çalışmada müfessirin ismi Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nde yer aldığı şekilde kullanılmıştır.⁹⁷

2.3.2. Hayatı

Ettafeyyiş, miladi 1820 (h. 1236) yılında Cezayir'de İbâzî kültürün hâkim olduğu Gerdâye kentinin Yescen kasabasında doğmuştur.⁹⁸ Îsâ, Mûsâ ve İbrâhîm adlarında üç kardeşi olan⁹⁹ Ettafeyyiş çocukluğunu Gerdâye'de geçirmiş, henüz dört yaşında iken babasını kaybetmiştir. Bu sebepten ötürü müfessirin eğitimi ile annesi ve abisi ilgilenmiştir. Eğitimine Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemek ile başlayan Ettafeyyiş, sekiz yaşında iken hafızlığını tamamlamıştır.¹⁰⁰ Fıkıh ve dil bilgisi eğitimini abisinden aldıktan sonra Cezayir'in meşhur İbâzî âlimlerinin bulunduğu Ma'hedü'l-hayât adlı enstitüde öğrenimini tamamlamıştır.¹⁰¹

Döneminin en meşhur âlimlerinden biri olan Ettafeyyiş, sâlih, zâhid ve âlim kimliğinin yanı sıra Müslümanların birliği için çalışan ve toplumsal olaylarda aktif rol alan gerek toplumsal gerek dinî alanda fitne çıkarmaya çalışan kişilere karşı mücadele eden bir kimliğe de sahiptir. Toplumun ıslahı için çalışmayı kendine vazife edinen Ettafeyyiş,

⁹⁴Muhammed b. Mûsâ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2. bs. (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000), 2/399.

⁹⁵ Sabri Hizmetli, “Ettafeyyiş”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/500.

⁹⁶ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/406.

⁹⁷ Hizmetli, “Ettafeyyiş”, 11/500.

⁹⁸ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399. Hizmetli, “Ettafeyyiş”, 11/500.

⁹⁹ Mustafâ b. Nâsır Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti* (Gerdâye: Cem'iyetü't-Türâs, 1996), 26.

¹⁰⁰ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 16.

¹⁰¹ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399. Hizmetli, “Ettafeyyiş”, 11/500.

bu durumu vacip olarak değerlendirmiş, ömrünü topluma hizmet etmeye adanmıştır. Bir toplumun çöküşünün en büyük sebebinin “Cehalet ve ilimden yoksun bir geleneğe sahip olmak” olarak ifade eden Ettafeyyîş toplumun yanlışlarını tashih etme noktasında yoğun bir çaba göstermiştir.¹⁰² Onun bu çabası akîdede öze dönüş ve insanları amele teşvik etme olarak dışa vurmuş, bunları da vaaz, irşâd ve tedris faaliyetleri ile gerçekleştirmiştir.¹⁰³

Hayatı boyunca ülkesinde yaşanan siyasi olaylar karşısında duyarsız kalmamış, ülkesindeki Fransız işgalinin sona ermesi ve Müslümanların eski ihtişamlı günlerine geri dönmesi için elinden geleni yapmıştır.¹⁰⁴ Cezayir’in siyasi kalkınmasında bariz bir etkisi olan Ettafeyyîş¹⁰⁵ bu bağlamda ülkesini işgalden kurtarmak için Cezayir Millî Mukavemet Hareketi ve Azzâbe gibi ulusal hareketlere katılmıştır.¹⁰⁶ Ettafeyyîş’in fikirlerinin halk arasında daha fazla yayılmasından endişe duyan Fransız askerleri, ona çeşitli kısıtlamalarda bulunmuşlardır. Bu kısıtlamalara rağmen Ettafeyyîş, sömürgecilere karşı mücadele etmeye devam etmiş ancak Fransızlar tarafından hapse atılmıştır.¹⁰⁷ 20. yüzyılın ilk dönemlerinde İbâzî görüşlerinin yayılmasında büyük katkısı olan Ettafeyyîş¹⁰⁸ panislâmizm¹⁰⁹ fikrini savunmuş ve bu tavrından ötürü II. Abdülhamid tarafından madalya ve takdirname ile ödüllendirilmiştir.¹¹⁰

Seksen yılını tedris, tâlim, vaaz, irşâd ve ıslah faaliyetleriyle geçiren Ettafeyyîş, miladi 1914 (h. 1332) yılında, 96 yaşında iken yakalandığı hastalıktan ötürü doğduğu kasaba

¹⁰² Vinten, *Ârâü’ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*, 30.

¹⁰³ Vinten, *Ârâü’ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*, 35.

¹⁰⁴ Vinten, *Ârâü’ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*, 35-36.

¹⁰⁵ Âdil Nüveyhiz, *Mu’cemu’l-Müfessirîn min Sadri’l-İslâm hatte’l-Asri’l-Hâdir*, 3. bs. (Beirut: Müessesetü Nüveyhizi’s-Sekâfiyye, 1988), 658.

¹⁰⁶ Zeki Muhammed Mücâhid, *el-A’lamü’ş-Şarkıyye fi’l-mieti’r râbiate’l-aşerate’l-hicriyye*, 2. bs. (Beirut: Darü’l-Garbi’l-İslâmî, 1994), 1/362. Hizmetli, “Ettafeyyîş”, 11/500.

¹⁰⁷ Bekîr b. Saîd A’vešt, *Kutbu’l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu’l-Fikriyye ve Cihâduhu* (Umman: Mektebetü’l-Dâmiri), 113. Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdetü’t-Tevhîd*, 22.

¹⁰⁸ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdetü’t-Tevhîd*, 20.

¹⁰⁹ İslâm ülkelerinin tek bir siyasi birlik olmasını isteyen ve bu doğrultuda hareket eden akım.

¹¹⁰ Hizmetli, “Ettafeyyîş”, 11/500.

olan Yescen'de vefat etmiştir.¹¹¹ Ettafeyyiş'in Fransız sömürgeciler tarafından zehirlendiğini ve bu zehirlenme sonucu vefat ettiğini iddia edenler olsa da İbâzî kaynaklarda bu bilgiyi doğrulayacak bir delilin bulunmadığı ifade edilmektedir.¹¹²

2.3.3. İlmî Hayatı

İlim ile iştiğal eden bir aileye mensup olan Ettafeyyiş erken yaşta hafız olmuş, İslâmî ilimler ve pozitif bilimlerde de eğitim alarak kendini farklı alanlarda geliştirmiştir. Öyle ki ders aldığı hocaları Ettafeyyiş'in ilminden istifade etmek için onun ilim meclislerine katılmıştır.¹¹³ Yaşadığı bölgenin merkezî bir konumda olması ona, yaşadığı dönemin seçkin âlimlerinden ders alma fırsatı sağlamıştır. Başta abisi İbrâhim b. Yûsuf olmak üzere Muhammed b. Îsâ Ezbâr, Saîd Yûsuf Addûn, Süleyman b. Îsâ Addûn, Bâbâ b. Yûnus ve Ahmed b. Dâvûd gibi âlimler Ettafeyyiş'in ilim tahsil ettiği isimlerdendir.¹¹⁴ Ettafeyyiş'in eğitim sürecindeki büyük katkı ise abisi İbrâhim b. Yûsuf'a aittir. İbrâhim b. Yûsuf, Mağrib, Mısır, Umman başta olmak üzere çeşitli bölgelere ilim yolculuğu yapmıştır. Bu yolcuğun ardından Cezayir'e dönmüş, Ettafeyyiş de onun ilminden istifade etmiş ve onunla ilmî müzâkerelerde bulunmuştur.¹¹⁵ Hocaları, Ettafeyyiş'in ilim öğrenme arzusuyla gösterdiği üstün çaba ve gayretini fark etmiş, onu her daim hayır ve başarı ile nitelendirmişlerdir. Keskin zekâ ve güçlü hafızaya sahip olan Ettafeyyiş'in yaşamış olduğu olaylar ve İslâm ümmetinin içinde bulunduğu siyasi, fikri ve içtimai durum, onun içinde müceddid olma isteğini ortaya çıkarmış ve bunun için oldukça çaba göstermiştir.¹¹⁶

On altı yaşında telif ve tedris faaliyetlerine başlayan Ettafeyyiş'in, ilim öğrenme arzusu ile günde en fazla dört saat uyuduğu rivayet edilmektedir. İlme olan düşkünlüğü, onu çeşitli kitapları şerh etmeye sevk etmiştir. Bunlardan bir tanesi İbâzî

¹¹¹ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399. Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 22.

¹¹² Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 27.

¹¹³ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 17.

¹¹⁴ Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, thk. İbrâhîm b. Muhammed Talay, 1. bs.

(Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2004), 1/ف. Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/399.

¹¹⁵ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 17-18. Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1:ع.

¹¹⁶ Ettafeyyiş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 18. Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 50.

âlim olan Ebû Ya‘kûb Yûsuf b. İbrâhîm el-Vercelânî (ö. 570/1175)’nin *el-‘Adl ve’l-insâf fi ma ‘rifeti usûli’l-fıkh* adlı eseridir. Kitapları şerh etmenin yanı sıra hadis, tefsir, edebiyat, fıkıh, sarf-nahiv, astronomi gibi farklı alanlarda da çeşitli eserler kaleme almıştır.¹¹⁷

Ettafeyyiş yirmi yaşına geldiğinde Mizâb vadisinin en meşhur âlimi olmuş¹¹⁸, ilim öğretmek için evinin kapılarını açmış ve eğitim enstitüsünü kurana kadar tedris faaliyetlerini evinde yürütmüştür. Mizâb vadisi, Vercelân şehri ve civar bölgelerden gelen insanlar onun ders halkalarına katılmış, cuma günü dışında haftanın diğer günlerini ders halkalarında tedris faaliyeti ile geçirmiştir.¹¹⁹ el-Hâc Sâlih b. Ömer, Süleyman Bâşâ el-Bârûnî, Ebû İshâk İbrâhîm Ettafeyyiş, Ebû Yekzân İbrâhîm b. İsâ, Ettafeyyiş’in kurmuş olduğu enstitüde yetiştirdiği en meşhur öğrencilerinden ve mücahit âlimlerdendir.¹²⁰

Ettafeyyiş’in ilmi yolculuğu, Hicaz bölgesi, Mizab vadisi ve Vercelan bölgesi ile sınırlı kalmıştır. İlim yolculuğunun sınırlı bölgelerden ibaret olmasının sebeplerinden biri onun kendisini insanlara ilim öğretmeye adanması ve dolayısıyla öğrencilerinden uzak kalmak istememesidir. İkinci ve daha önemli sebebi ise Fransız sömürgecilerin Ettafeyyiş üzerinde kurdukları baskı ve onun hareketlerine getirdikleri kısıtlamalardır. Öyle ki Ettafeyyiş, Fransız askerlerden izin almadan hiçbir yere hareket edememiştir.¹²¹

Ettafeyyiş yaşadığı dönemin şartları gereği imkânların azlığına rağmen mektup ile haberleşme sayesinde dünyanın birçok yerindeki kitaplara ulaşmış ve satın almıştır. Türlü çabalar ile elde ettiği bu kitaplar, Ettafeyyiş’e döneminin en ihtişamlı kütüphanesine sahip olma fırsatı tanımıştır.¹²² Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, sarf ve nahiv ilimlerinde döneminin en büyük âlimlerinden biri olarak kabul edilmiş,¹²³

¹¹⁷ Muhammed Hüseyin ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989), 2/236.

¹¹⁸ Bâbâammî vd., *Mu’cemu A’lâmi’l-İbâziyye*, *Mu’cemu A’lâmi’l-İbâziyye*, 2/400.

¹¹⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/ص-ق.

¹²⁰ Vinten, *Ârâü’ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 58-60.

¹²¹ Vinten, *Ârâü’ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş el-âkadiyyeti*, 28.

¹²² Bâbâammî vd., *Mu’cemu A’lâmi’l-İbâziyye*, 2/399.

¹²³ Nüveyhiz, *Mu’cemu’l-Müfessirîn min Sadri’l-İslâm hatte’l-Asri’l-Hâdir*, 658.

İbâzîler arasında “Kutb-القطب” lakabı ile meşhur olmuştur.¹²⁴ İbâzîlere göre Ettafeyyîş gerek ilmî ve ahlâkî gerek cismânî ve içtimâî yönden kâmil bir zât olarak yaratılmıştır. Nitekim onlar “Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” sözünün timsalinin Ettafeyyîş olduğuna inanmaktadırlar.¹²⁵

Hayatında iki defa hac yapma imkânına sahip olan Ettafeyyîş ilk hac yolcuğunu hicri 1290 yılında, ikinci yolculuğunu ise hicri 1303 yılında gerçekleştirmiştir.¹²⁶ Bu seyahatleri esnasında civar bölgelerdeki İslâm beldelerini ziyaret ederek Müslümanların birlik ve beraberlik içinde olması hakkında nasihatlerde bulunmuştur.¹²⁷ Rivayetlere göre hacca gittiğinde Mescid-i Nebevî’de ilim halkasını kurmuş, ders vermeye orada da devam etmiştir.¹²⁸

2.3.4. Eserleri

Hem pozitif bilimler hem dini ilimlerde eğitim alan Ettafeyyîş başta tefsir ilmi olmak üzere hadis, fıkıh, kelim, Arap dili ve edebiyatı, siyer, tarih, mantık, astronomi ve diğer alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Ettafeyyîş’in öğrencisi Ebû Yekzân, müfessirin üç yüzden fazla eseri olduğunu belirtmektedir.¹²⁹ Ancak kaynaklarda yer alan eserler yüzü geçmemektedir.¹³⁰ Bu eserlerin kimisi günümüze ulaşırken kimisi tarih içerisinde kaybolmuştur. Burada müfessirin önemli eserleri ilgili konularına göre tasnif edilip aktarılmaya çalışılacaktır.¹³¹

¹²⁴ Ettafeyyîş, *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*, 15.

¹²⁵ A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu'l Fikriyye ve Cihâduhu*, 68-69.

¹²⁶ Nüveyhiz, *Mu'cemu'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâdir*, 658. Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*, 29.

¹²⁷ A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu'l Fikriyye ve Cihâduhu*, 114.

¹²⁸ Vinten, *Ârâü's-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş el-âkadiyyeti*, 55.

¹²⁹ A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu'l Fikriyye ve Cihâduhu*, 118.

¹³⁰ Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*. 2/401-404.

¹³¹ Bu başlık altında sıraladığımız eserler Bâbâammî'nin *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye* adlı eserinden alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bâbâammî vd., *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*, 2/401-404.

Tefsir Eserleri

- Himyânü'z-Zâd ilâ dâri'i-me'ad: Hicri 1271 (m.1852) yılında Ettafeyyîş'in 34 yaşında iken yazmış olduğu tefsir eseridir.¹³² İbâzî tefsir literatürünün en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen bu tefsir, İbâzîlere göre Ettafeyyîş'in ilk tefsir eseri iken¹³³ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'ye (ö. 1977) göre âlimin *Dâ'i'l-'amel ilâ yevmi'l-emel* eserinden sonra kaleme aldığı ikinci tefsir eseridir.¹³⁴ Müfessirin en geniş muhtevaya sahip olan tefsir eseri *Himyân* ile çalışmamızda incelediğimiz *Teysîr* arasında bazı farklar bulunmaktadır. Örneğin; *Himyân*'da zayıf ve uydurma rivâyetler, *Teysîr*'e göre daha fazladır. Müfessir son tefsirinde bu rivâyetleri kullanmayı azaltmıştır. Bunun yanı sıra Ettafeyyîş'in, *Himyân*'da zikrettiği bazı görüşlerinden *Teysîr*'de vazgeçtiği tespit edilmiştir. Misal; *Himyân*'da kebâir işleyen birini küfür içerisinde değerlendiren¹³⁵ Ettafeyyîş, *Teysîr*'de bu kimse için “tevhid ehlindedir” açıklamasını yapmaktadır.¹³⁶
- Dâ'i'l-'amel ilâ yevmi'l-emel: Günümüze el yazması olarak ulaşan eser İbâzîlere göre Ettafeyyîş'in ikinci tefsir eseridir. Tam bir nüshası bulunmayan eser yine İbâzîler'e göre tamamlanmış bir tefsirdir.¹³⁷
- Teysîrü't-Tefsîr: Ettafeyyîş'in seksen yaşından sonra kaleme aldığı bu eser, müfessirin son tefsir eseridir.¹³⁸ Teysîrü't-Tefsîr'in genel özelliklerine üçüncü bölümde detaylı bir şekilde yer verilecektir.

Hadis Eserleri: Tertîbü't-tertîb, Câmi'u's-ş-semî, Vefâ'ü'd-damâne, Câmi'u's-ş-semî fi hadîsi hâtemi'r-rusûl.

¹³² Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/ġ.

¹³³ Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/ġ.

¹³⁴ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/233.

¹³⁵ Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş, *Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'ad* (Umman: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980), 1/204.

¹³⁶ Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 2/198.

¹³⁷ Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/ġ.

¹³⁸ Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/ظ.

Siyer ve Tarih Eserleri: Mesâilü's-siyer, Şerhu Nûniyye el-medîh, es-Sîretü'l-câmi'a, İzâletü'l-'itirâz, er-Risâletü'ş-Şâfiye, el-Gasûl fi esmâi'r-Rasûl.

Kelam Eserleri: İzhâku'l-bâtıl bi'l-'ilmi'l-hâtıl, el-Cünne fi vasfî'l-cenne, el-Hücce fi beyâni'l-mehecce fi't-tevhîd bilâ taklîd, Reddü 'alâ's-sufriyye ve'l-ezârika, Reddü 'alâ Ukbiyyi, el-Kavlü'l-metîn, Şerhu 'Akîdeti't-tevhîd, Şerhu me'alimu'd-dîn, Şerhu Usûli't-tebğûrîn, Şerhu Lâmiyye İbn Nazar el-Umânî.

Fıkıh ve Fıkıh Usulü Eserleri: Şerhu Muhtasaru'l-'adl ve'l-insâf, Şerhu Kitâbu'n-nîl ve şifâü'l-'alîl, ez-Zehebü'l-Hâlis bi'l-'ilmi'l-kâlis, Hayya 'ala'l-felâh, Şerhu'd-De'â'im, Tertîbü Tuhfeti'l-edîb ve tahsîbu'l-kalbi'l-cedîb, İtâletü'l-Ucûr ve İzâletü'l-Fücûr, Tertîbü Kitâbi'l-Muallakât, Keşfü'l-Kerb, Hâşiyetü'l-Kanâtir.

Arap Dili ve Edebiyatı Eserleri: İzâhu'd-Delîl ila 'ilmi'l-halîl, el-Kâfi fi't-tasrîf, Beyânü'l-beyân, Kasîdetü'l-garîb, Rebî'u'l-bedî' fi 'ilmi'l-bedî', Kasâidü'l-kutb, Kasîdetü'l-Mu'cizât, Kasîdetü Bedr, Tahlîsu'l-ânî, el-Kasîdetü'l-Hicâziyye.

Tıp, Astronomi, Matematik, Mantık Eserleri: İzâhu'l-mantık, Tuhfetü'l-hib fi asli't-tıb, Meslekü'l-Felek, Şerhu'l-Kalsâdî, Matla'i'l-melek fi fenni'l-felek.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEYSÎRÜ'T-Tefsîr'İN METODU

Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş gerek İbâzıyye mezhebinin Cezayir'de tekrar canlanması adına gösterdiği çaba ile gerek âlim kimliği ile mezhep içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Yazmış olduğu eserler ile toplumun birlik ve dirliğini teşkil etmeye çalışmış, toplumu ve öğrencilerini dinî ilimlerde bilgilendirmek istemiştir. Nitekim son tefsir eseri *Teysîrû't-Tefsîr*'de bunu gözlemlemek mümkündür. İbâzî âlim Bekîr b. Sâid A'veşt de Eттаfeyyîş'in *Teysîr*'de şer'î mevzular ve toplum ahlakı ile ilgili meseleler üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir.¹³⁹

Eттаfeyyîş kaleme almış olduğu bu son tefsirinde hem kendinin hem mezhebinin ahkâma dair görüşlerine yer vermektedir. Mezhebî tefsir olması sebebi ile İbâzıyye'nin ve müfessirin ahkâma bakış açısı, ortak görüşleri, ihtilaf ettiği yerler ve Eттаfeyyîş'in İbâzıyye dışındaki mezheplere karşı olan yaklaşımı çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Müfessirin, ahkâm âyetleri ile ilgili yorumlarına geçmeden önce *Teysîrû't-Tefsîr*'i tanımak adına eserin metodu ve genel özellikleri bu bölümde ele alınacaktır.

3.1. Teysîrû't-Tefsîr'in Genel Özellikleri

Müfessir Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş'in son tefsir eseri olan *Teysîrû't-Tefsîr*, müfessirin diğer tefsir eserleri ile mukayese edildiği vakit, Eттаfeyyîş'in bu tefsiri, fikrî ve ilmî olgunluğuna eriştiği dönemde telif etmesi ve bu bağlamda ilmî birikimini ziyadesi ile yansıtması açısından önemlidir. Eттаfeyyîş'in seksen yaşından sonra kaleme aldığı bu eser, *Himyânü'z-Zâd* adlı tefsirinin özeti niteliğindedir.¹⁴⁰ Müfessir, *Teysîr*'e yazdığı mukaddimede “Erken yaşta telif ettiğim *Himyânü'z-Zâd* ile *dâri'ime'ad*'a olan rağbet azalınca ve *Dâ'i'l-'amel ilâ yevmi'l-emel*'de de tembellik gösterilince niyetimi insanların bıkmadan okuyacakları ve razı olacakları bir tefsir eseri için harekete geçirdim.” açıklamasını yaparak *Teysîr*'i kaleme alma sebebini ifade etmiştir.¹⁴¹ Toplumun *Himyân*'a olan ilgisizliğinin sebebi, eserin oldukça fazla

¹³⁹ A'veşt, *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu*, 161.

¹⁴⁰ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2/236.

¹⁴¹ Eттаfeyyîş, *Teysîrû't-Tefsîr*, 1/1.

ciltten oluşması ve müfessirin eseri erken yaşta kaleme almasından ötürü olması muhtemeldir. Zira eserde birçok zayıf ve uydurma rivayetlerin bulunması eserin hacmini arttırmıştır.¹⁴² İlmî olgunluğunun henüz kemale ermemiş olması da eserin niteliğini etkilemiş ve esere karşı olan rağbetin azlığına sebep olmuştur.¹⁴³

Teysîr incelendiğinde Eттаfeyyiş’in tefsirine yazdığı mukaddimeyi kısa tutması dikkatlerden kaçmamaktadır. Müfessir, mukaddimesine hamdele ve salvele ile başlamakta ardından tefsirini kaleme alma sebebini açıklamaktadır. Son olarak eserinde Nâfi‘ kıraatini benimsediğini ve Osman mushafına tabi olduğunu belirterek mukaddimeyi sonlandırmaktadır.¹⁴⁴

Teysîrü’l-Tefsîr’in ilk baskının hicri 1325-1326 (m. 1907-1908) yılları arasında Cezayir’de 7 cilt halinde yayımlandığı tespit edilmektedir. İkinci baskı ise 1988 yılında Umman Kültür Bakanlığı tarafından tahkik edilmeden 15 cilt şeklinde basılmıştır.¹⁴⁵ Bu çalışmada ise hicri 1425 (m.2004) yılında Umman Kültür Bakanlığı tarafından 17 cilt olarak basılan, tahkikini Şeyh İbrâhîm Muhammed b. Talây’ın üstlendiği nüsha esas alınacaktır. İbrâhîm Muhammed b. Talây âyetlerin tefsirini ilgili başlıklar altında ele almaktadır. Örneğin İbn Talây kelâma ait konuyu “usûlü’l-dîn”, ahkâma ait konuyu “fıkıh”, sarfa ait konuyu “sarf” gibi başlıklar altında ele almaktadır. Ulûmü’l-Kur’ân’a dair açıklamaları ise “sebeb-i nüzûl”, “kasas” vb. gibi başlıkların altında tasniflemekte ve okuyucuya kolaylık sağlamaktadır.¹⁴⁶

Teysîrü’l-Tefsîr’i daha detaylı tanımak adına eseri belirli başlıklar altında incelemek isabetli olacaktır. İlk olarak tefsir, rivayet ve dirayet yönünden tanıtılacak, ardından müfessirin ulûmü’l-Kur’ân’dan bazı konulara yaklaşımı ve tefsirini kaleme alırken istifade ettiği kaynaklar ele alınacaktır.

¹⁴² Güven Ağırkaya, “Eттаfeyyiş’in Himyanu’z-Z’ad ila dâri’l-meâd Adlı Tefsîri ve Hâricî Yorumları” (Doktora, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2019), 66.

¹⁴³ Muhammed Mustafâ Derviş el-Havâce, “Menhecu’ş-Şeyh Muhammed b. Eттаfeyyiş fi Tefsîrihi Teysîru’t-Tefsîr” (Yüksek Lisans, Ürdün, Ürdün Üniversitesi, 1994), 73.

¹⁴⁴ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/1.

¹⁴⁵ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/ii.

¹⁴⁶ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/246- 249, 8/255-261-265, 9/364.

3.1.1. Rivayet Yönünden Metodu

“Me’sûr” veya “menkul” şeklinde de isimlendirilen rivayet tefsiri, Kur’ân’ın Kur’ân ile, Hz. Peygamber’in sözleri ile veya sahâbe kavli ile açıklandığı tefsir çeşididir. Bazı âlimler bu tanıma tâbiinden gelen nakilleri de dahil etmektedir.¹⁴⁷ Tefsir literatüründe rivayet tefsirinin kaynakları arasında Arap Dili ve Belâgatı, kadîm Arap şiiri ve İsrâiliyâta da yer verilmektedir.¹⁴⁸

Bu bağlamda sadece rivayet tefsiri kaleme almak oldukça güçtür. Zira müfessirin akli ve ictihadı doğrultusunda seçtiği rivayetler, bu rivayetleri tasniflemesi, aralarında tercihte bulunması ve bu tercih doğrultusunda rivayeti reddetmesi ya da kabul etmesi bir dirayettir.¹⁴⁹ Müfessirin eserinde böyle bir tercihte bulunması da doğaldır. Netice de rivayet tefsiri iki kategoride mülâhaza edilmektedir: Salt rivayet tefsirleri ve dirayet ile karışık rivayet tefsirleri. Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303/915)’nin *Tefsîru’n-Nesâî* ile Celâleddin es-Süyûti (ö. 911/1505)’nin *ed-Dürrü’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*’u gibi sadece rivayetten oluşan eserler dışında diğer tefsirler rivayet ve dirayet metotlarının birlikte kullanılması ile kaleme alınmış,¹⁵⁰ hangi metot ağırlıklı kullanılmışsa ona göre isimlendirilmiştir.¹⁵¹

Bu bilgiler doğrultusunda *Teysîrü’t-Tefsîr* incelendiği zaman müfessirin eserinde yer verdiği rivayetleri kimi zaman değerlendirdiği kimi zaman ise sadece rivayeti zikrettiği gözlemlenmektedir. Bu sebep ile Eттаfeyyiş eserinde rivayet ve dirayet metodunu birlikte kullanmaktadır.

Bu başlık altında *Teysîrü’t-Tefsîr*’in rivayet yönünden özellikleri ele alınacak olup Kur’ân’ın Kur’ân, sünnet, sahâbe-tâbiîn kavilleri ve İsrâiliyat ile tefsir edilmesinin örneklerine yer verilecektir.

¹⁴⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988), 2/131.

¹⁴⁸ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, 48. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017), 117-118.

¹⁴⁹ İsmail Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 4. bs. (Ankara: BİLAY, 2021), 171.

¹⁵⁰ Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* 121.

¹⁵¹ Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 171.

3.1.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân ile Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmenin en güzel ve en sahih yolu, onu kendisi ile tefsir etmektir.¹⁵² Zira bazı âyetlerdeki mübhemlik hemen peşinden gelen âyette açıklanabilirken bazen de vahyin ilk zamanlarında inen ve konuyu kısa bir şekilde ele alan bir âyet, ilerleyen zamanda incek olan daha detaylı bir âyet ile aydınlatılmaktadır.¹⁵³ Bu sebepten ötürü Kur'ân-ı Kerîm'de herhangi bir konu inceleneceği zaman konu ile alakalı bütün âyetlerin üzerinde durulması gerekir.¹⁵⁴ Nitekim bazı âyetler müfesser halde iken bazı âyetler müfessir konumunda olabilmektedir.¹⁵⁵ Bu durumda Kur'ân'ın tefsiri yine Kur'ân ile gerçekleştirilmiş olmaktadır. İslâm âlimleri mübhem ve mücmel âyetlerin tefsiri konusunda bu metodun en sağlam yol olduğu hususunda ittifak halindedir.¹⁵⁶

Ettafeyyiş âyetleri âyetler ile tefsir etmenin, ona yeni manalar yüklemekten daha evla olduğu görüşünü benimsemektedir.¹⁵⁷ Müfessirin bu görüşünden anlaşılacağı üzere kendisi, Kur'ân'ın bütünlüğü doğrultusunda âyetleri tefsir etmek için önceliği Kur'ân'dan yana kullanmakta ve izahı Kur'ân'a bırakmaktadır. Konuya örnek olarak müfessirin tefsirinden şu âyet örnek verilebilir:

Örnek 1: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ

إِنَّ اللَّهَ يُحْكِمُ مَا يُرِيدُ
sırada avlanmayı helâl saymamanız şartı ile size bildirilecek olanlar dışındaki “en’âm” denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi

¹⁵² Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, Thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mera'selî, Cemâl Hamdi ez-Zehebî, ve İbrâhîm Abdullah Kürdî, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990), 2/315. Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm İbn Teymiyye, *Şerhu Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, Thk. Musâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, 2. bs. (Dammam: Darü İbni'l-Cevzî, 1428), 253.

¹⁵³ İsmail ÇalıŖkan, *Tefsir Tarihi*, 4. bs. (Ankara: BİLAY, 2021), 25.

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/42.

¹⁵⁵ Ağırkaya, “Ettafeyyiş'in Himyanu'z-Z' ad ila dâri'l-meâd Adlı Tefsîri ve Hâricî Yorumları”, 77.

¹⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/42.

¹⁵⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 9/341.

hükmeder”¹⁵⁸ âyetinde geçen “إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ – size bildirilecek olanlar” ifadesine nelerin dahil olduğunu “*Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında-yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşmanız size haram kılındı.*”¹⁵⁹ âyeti ile açıklamaktadır.¹⁶⁰

3.1.1.2. Kur’ân’ın Sünnet ile Tefsiri

Şer’i delillerin ikincisi olan sünnet; sözlükte “izlenen yol, usul, örf, gelenek, bir kimsenin alışkanlık kazandığı davranış” anlamlarına gelmekte olup terim anlamı “Hz. Peygamber’in gerek risâletten önce gerek risâletten sonra söz, fiil, takrir, ahlakî ve fiziki özellik olarak nakledilen her şey” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁶¹

Rivayet tefsirinde Kur’ân-ı Kerîm’den sonra müracaat edilen en önemli kaynak Hz. Peygamber’dir.¹⁶² Nitekim tefsir faaliyetinin başlangıcı Hz. Peygamber’e dayanmaktadır.¹⁶³ Onun, âyetlerin anlaşılması ve yorumlanması noktasındaki sözleri ve faaliyetleri bu ilmin temelini teşkil etmektedir. Zira Hz. Peygamber’in vahyi tebliğ etme görevinin yanı sıra vahyin doğru anlaşılması ve zihinlerde yer etmesi açısından tebyin görevi de¹⁶⁴ bulunmaktaydı.¹⁶⁵ Hz. Peygamber’in âyetleri tefsir yöntemi; mücmeli beyan etmek, âm lafzı tahsis etmek, mutlak lafzı takyid etmek, mecazdan maksadı tayin etmek, müşkil ifadeyi açıklamak, mübhem lafzı beyan etmek, garib lafızların manalarını beyan etmek şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁶⁶

¹⁵⁸ *Kur’an Yolu Meâli*, çev. Komisyon (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), el-Mâide 5/1.

¹⁵⁹ el-Mâide 5/3.

¹⁶⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/445.

¹⁶¹ Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, 21. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015), 37.

¹⁶² ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kurân*, 2/292.

¹⁶³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/41.

¹⁶⁴ İbrâhîm 14/4. en-Nahl 16/44.

¹⁶⁵ Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 25-26.

¹⁶⁶ Hz. Peygamber’in Kur’ân’a ilişkin açıklamalarının niteliği, âyetleri tefsir etme sebepleri, tefsir etme yöntemleri ve tefsir ettiği âyetlerin miktarı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 25-34.

Bu bağlamda âyetleri tefsir ederken Hz. Peygamber'in açıklamalarından istifade eden Ettafeyyiş'in, eserinde gerek mezhebinin hadis kaynağından¹⁶⁷ gerek Ehl-i sünnetin itibâr ettiği kaynaklardan istifade ettiği gözlemlenmektedir. Ettafeyyiş hadis kaynakları kullanımında mezhebî taassuba kapılmamakta ve Ehl-i sünnet tarafından muteber kabul edilen hadis kaynaklarına mezhebinin itibar ettiği hadis eserinden daha fazla yer vermektedir. Nitekim Teysîrû't-Tefsîr'de Rebi'nin hadis eserinden sadece 64 hadis rivayet edilmektedir.¹⁶⁸ Ettafeyyiş'in eserinde yer verdiği hadislerin sıhhat derecesi konusunda pek titiz davranmadığını söylemek mümkündür. Zira eser, sahîh¹⁶⁹ ve hasen¹⁷⁰ hadislerin yanı sıra zayıf¹⁷¹ ve mevzû hadisleri de -bilhassa sûrelerin faziletleri noktasında- içermekte, müfessir, hadislerin bazılarının kaynaklarını zikrederken¹⁷² bazılarının kaynağını bulamadığına eserinde değinmektedir.¹⁷³

Müfessir kimliğinin yanı sıra hadislere vukûfiyeti ile de meşhur olan Ettafeyyiş'in Kur'ân-ı Kerîm' sünnet ile tefsir etme yaklaşımı özetlendikten sonra konu şu âyet ile örneklendirilebilir:

Örnek 1: *“Siz üstün durumda iken gevşeklik gösterip barış çağrısı yapmayın! Allah sizinledir, amellerinizin karşılığını asla eksiltmeyecektir.”*¹⁷⁴ âyetinde müfessir, *“Allah amellerinizin karşılığını eksiltmeyecektir.”* ifadesi ile ilgili önce *“وتر-يتركم”* fiilinin hangi anlamlara geldiğini açıklamakta, ardından Rebi'nin Müsned'inde yer alan *“من فاتته صلاة العصر فكأنما*

¹⁶⁷ İbâzilerin Kur'ân'dan sonra en sahîh kitap olarak kabul ettikleri eser Rebi' b. Habîb'in el-Câmi'u's-sahîh (el-Müsned) adlı hadis eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bünyamin Erul, “Rebi' b. Habîb” (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/495.

¹⁶⁸ Mehmet Fatih Dede, “Kur'an'ın İbâzî Yorumu (İtfiyyiş'in Teysîrû't-Tefsîr'i Örneği)” (Doktora Tezi, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 74.

¹⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teysîrû't-Tefsîr*, 16/270.

¹⁷⁰ Ettafeyyiş, *Teysîrû't-Tefsîr*, 2/138.

¹⁷¹ Ettafeyyiş, *Teysîrû't-Tefsîr*, 1/194.

¹⁷² Ettafeyyiş, *Teysîrû't-Tefsîr*, 1/219, 7/98, 11/167.

¹⁷³ Ettafeyyiş, *Teysîrû't-Tefsîr*, 13/316, 394, 7/246.

¹⁷⁴ Muhammed 47/35.

ماله و أهله و ماله-Kim ikinci namazını kaçırsa akrabasından ve malından eksiltilmiş gibidir.” hadisine yer vermiş ve “وتر” fiilin bireyi sevdiği şeylerden (çocuğu, akrabası, dostu, malı) alıkoymak manasına geldiğini izah etmektedir.¹⁷⁵

3.1.1.3. Kur’ân’ın Sahâbe ve Tâbiîn Kavli ile Tefsiri

Kur’ân-ı Kerîm’in tefsir edilmesinde sahâbenin önemli bir rolü vardır. Nitekim sahâbe tefsirinin kaynağı Hz. Peygamber’dir.¹⁷⁶ Sahâbe, Kur’ân’ın nüzûlüne şahitlik ettiği için esbâb-ı nüzûle hâkim bir konumda olup âyetler arasında doğru irtibatlar kurarak onları anlamış ve açıklamıştır. Sahâbenin Kur’ân’ı yaşama gayesi, âyetlerin tefsiri noktasında hassas ve doğru bir tavır ortaya çıkarmıştır. Zira onlar ilmi bir amaçtan ziyade Kur’ân’ı yaşamak ve yaşatmak için tefsir ile ilgilenmişlerdir. Aynı zamanda onların saf Arap nesli olması ve bu sayede dilin inceliklerini, üslubunu, yaşadıkları Hicaz bölgesinin tarihini, coğrafyasını, örfünü ve edebiyatını bilmesi âyetlerin doğru anlaşılması noktasında önemlidir. Bunun yanı sıra onlar Hz. Peygamber’in gerek sözlü gerek fiili tefsirini bilen tek nesildir. Kur’ân’ın indirildiği zamanda yaşayan Ehl-i kitâbı tanınmaları da onların avantajlarından bir tanesidir.¹⁷⁷ Ettafeyyiş sahâbe tefsirinin kaynak değeri noktasında “Sahâbe adildir, onlardan gelen rivayetlerin adaletleri araştırılmaz.”¹⁷⁸ diyerek sahâbenin konumunu lâıyıkı ile takdir etmekte, eserinde birçok sahâbe kavline yer vermektedir.

Sahâbeden sonra gelen tâbiîn devri gerek tefsir ilmi gerek diğer ilimler açısından önemli bir dönemi temsil etmektedir. İslâm dünyasında hız kazanan fetih hareketleri neticesinde farklı kültürlerin İslâm toplumuyla kaynaşması, beraberinde Arap dilinde tahrifini ve âyetlerin anlaşılmasında bazı problemleri meydana getirmiştir. Bu sebep ile tâbiîn nesli âyetlerin doğru bir şekilde açıklanması üzerinde yoğunlaşmış, bu alanda çalışmalar yürütmüştür.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 13/323.

¹⁷⁶ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kurân*, 2/293.

¹⁷⁷ Âyetlerin tefsiri açısından sahâbe döneminin karakteristik özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 35-61.

¹⁷⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 13/418.

¹⁷⁹ Âyetlerin yorumu bakımından tâbiîn döneminin karakteristik özellikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Çalışkan, *Tefsir Tarihi*, 63-102.

Tefsirinde gerek sahâbe gerek tâbîin kavlınden istifade eden Ettafeyyîş'in, bu kavillerin kaynakları noktasında pek titiz davranmadığını söylemek mümkündür. Müfessir rivayetlerin çoğuna kaynak belirtmeden yer vermektedir.¹⁸⁰ Konu şu âyetin tefsiri ile örneklendirilebilir:

Örnek 1: إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ

“İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem lânet okuyanlar lânet eder.”¹⁸¹ âyetinin tefsirinde Ettafeyyîş, lanet okuyanlardan kastın kim olduğu konusunda sahâbe ve tâbîinin görüşlerine yer vermektedir. Ettafeyyîş bu görüşlere göre lanet okuyanların, sahâbeden İbn Abbas’a göre “insanlar ve cinlerin dışındakiler”, tâbîinden Atâ b. Ebû Rebâh’a (ö. 114/732) göre “insanlar ve cinler”, yine tâbîinden Mücâhid b. Cebr’e (ö. 103/721) göre “hayvanlar” olduğunu eserinde belirtmektedir.¹⁸²

3.1.1.4. İsrâiliyat ile Tefsir

“İsrâiliyye” kelimesinin çoğulu olan İsrâiliyat “İsrâil’e mensup olan şeyler” demektir.¹⁸³ İsrâiliyat kelimesi her ne kadar Kur’ân tefsirine dahil olan Yahudi kültürünü ve rivayetlerini ifade etse de kelimenin kapsadığı anlam bu şekilde kalmamış, diğer dinlere ait her türlü haber ve kültür kalıntıları da İsrâiliyat adı altında değerlendirilmiştir.¹⁸⁴ Bu bağlamda kelimenin terim anlamı, “Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer dinlerden İslâm kültürüne ve Kur’ân-ı Kerîm tefsirine girmiş olan gayr-i İslâmi bilgilerdir.”¹⁸⁵ İslâm dışındaki dinlerden gelen her şey için bu kavramın

¹⁸⁰ Ettafeyyîş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/192-193, 7/256.

¹⁸¹ el-Bakara 2/159.

¹⁸² Ettafeyyîş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/328.

¹⁸³ Muhamed b. Muhammed Ebû Şehibe, *el-İsrâiliyyât ve ’l-Mevzû’ât fî Kütübi’t-Tefsîr*, 4. bs. (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, h.1407), 12.

¹⁸⁴ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979), 6-7.

¹⁸⁵ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 124.

seçilmiş olması ise tağlîbden kaynaklanmaktadır.¹⁸⁶ Nitekim Yahudilerden gelen bilgiler veya rivayetler diğer dinlere kıyasla hem daha fazla hem daha meşhurdur.¹⁸⁷

İsrâilî rivayetlerin âyetlerin tefsirine dahil edilmesi sahâbe döneminde ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm vecîz ve mu'cîz olması sebebi ile içerisinde yer alan konuları ana hatlarıyla vermekte ve mesajı muhataplarına iletmektedir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbe, Kur'ân'da kısa ve kapalı olarak yer alan kıssalardaki boşlukları doldurmak adına¹⁸⁹ Abdullah b. Selâm (ö. 43/663), Kâ'b el-Ahbâr (ö. 32/652), Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc (ö. 150/767) gibi daha önce Ehl-i kitaptan olup Tevrat'ı veya İncil'i iyi bilen ve sonradan Müslüman olan kimselere danışmışlardır.¹⁹⁰ Aldığı her bilgiyi doğrudan kabul etmeyen sahâbe her boşluğu İsrâiliyat ile doldurmaya çalışmasa da neticede bu bilgilerin tefsir ilmine girmesine zemin hazırlamışlardır.¹⁹¹ Sahâbe döneminde Kur'ân'ın tefsirinde kullanılan bu bilgiler Tâbiîn döneminde, ehl-i kitaptan birçok kişinin Müslüman olması ve bu dönemde Kur'ân'ın baştan sona tefsir edilmesi gibi sebeplerden ötürü daha fazla kullanılmıştır.¹⁹²

Çalışmanın ana konusundan uzaklaşmamak adına İsrâiliyat hakkında verilen bilgiler ile iktifa etmek uygun görülmektedir.¹⁹³ *Teysîr* eserinde İsrâilî bilgilerden istifade eden Eттаfeyyîş bu bilgileri kimi zaman değerlendirmeyerek kimi zamanda değerlendirip reddederek zikretmektedir.¹⁹⁴ Müfessir eserinde kullandığı İsrâilî bilgiler arasında seçici davranmamaktadır. Öyle ki kendisi bu konu hakkında tefsirinde, “Birçoğu bana göre doğru olmamasına rağmen kıssalara, okuyucu ve dinleyiciyi dinlendirmesi için

¹⁸⁶ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, 1/121.

¹⁸⁷ Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 7.

¹⁸⁸ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, 1/123.

¹⁸⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/121.

¹⁹⁰ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, 1/133-144. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, 44- 68.

¹⁹¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/123.

¹⁹² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/127-128.

¹⁹³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/120-140.

¹⁹⁴ Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 12/195.

yer veriyorum.” açıklamasını yapmaktadır.¹⁹⁵ Müfessirin bu açıklamasından sonra konu ile ilgili şu âyet örnek verilebilir:

Örnek 1: ... وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ... “Andolsun biz Mûsâ'ya kitabı verdik.

Ondan sonra da peş peşe Peygamberler gönderdik...”¹⁹⁶ âyetinin tefsirinde Eттаfeyyiş, kitaptan maksadın Tevrat olduğunu izah ettikten sonra Hz. Mûsâ ile Hz. Îsâ arasında gelen peygamberleri sıralamaktadır. Bu bilgilerin ardından herhangi bir yorum veya değerlendirme yapmadan şu rivayeti aktarmaktadır: “Rivayete göre Hz. Mûsâ, Tevrat'ı taşıyamayınca Allah kendisine taşımada yardımcı olmaları için Tevrat'taki harfler adedince melek göndermiştir. Fakat meleklerde Tevrat'ı taşıyamayınca Allah Tevrat'ı eksilterek hafifletmiş, Hz. Mûsâ'da böylece Tevrat'ı taşıyabilmiştir.”¹⁹⁷

Eттаfeyyiş âyetlerin tefsirinde Kur'an-ı Kerîm'de yer alan diğer âyetlerden, sünnetten, sahâbe-tâbiîn kavillerinden ve İsrâilî rivayetlerden oldukça sık istifade ettiğini söylemek mümkündür. Eserinde yer verdiği rivayetleri kimi zaman değerlendirmekte kimi zaman sessiz kalmaktadır. Mezhebî tefsir olması sebebi ile dirayet yönünden oldukça kuvvetli olan eserin, rivayete yer verme yönünden de bir hayli güçlü olduğu söylenebilir.

3.1.2. Dirayet Yönünden Metodu

“Re'y” veya “ma'kûl” olarak da isimlendirilen dirayet tefsiri; müfessirin sadece rivayetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat, din, mezhep ve çeşitli ilimlere dayanarak yaptığı tefsirdir.¹⁹⁸ Bu tefsir türünde müfessir, bilgi birikimini ve ictihadını tefsire yansıtılmaktadır.¹⁹⁹ İctihaddan kasıt ise re'ydir.²⁰⁰

Tefsir faaliyeti içerisinde dirayet metodu zaruretten ötürü ortaya çıkmıştır. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar herhangi bir sorun ile karşılaştıkları zaman Hz. Peygamber'e danışıp çözüme erişmelerine rağmen yavaş yavaş re'y ile amel etmeye de başlamıştı. Zamanla İslâm coğrafyasının genişlemesi, daha önce

¹⁹⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/406.

¹⁹⁶ el-Bakara 2/87.

¹⁹⁷ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/170.

¹⁹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/236.

¹⁹⁹ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 148.

²⁰⁰ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/183.

karşılaşılmayan hadiselerin yaşanması, farklı ilimlerin, felsefî fikirlerin ve mezheplerin zuhur etmesinin yanı sıra nübüvvet çağından uzaklaştıkça Müslümanların bilgilerinin zayıflaması ve kültürlerinde yaşanan değişiklikler bazı âyetlerin tefsirlerinde rivayetin yanında ictihada yer vermeyi zorunlu hale getirmişti. Neticede bu süreç doğal olarak dirayet tefsirini ortaya çıkarmıştır.²⁰¹

Müfessirin yorumu ile daha çok ön plana çıktığı bu tefsir türünde, müfessir tarafından sağlanması gereken şartlar vardır. Zira yukarıda vurgulandığı gibi rivayetin yanında tefsire dahil olan bilgiler söz konusudur. Bu bağlamda müfessirin re'y ile tefsir yapabilmesi için sarf ve nahv, Arap edebiyatı ve belâgatı (beyân, me'ânî, bedîî, şiir vb.), ulûmü'l-Kurân, usûlü'd-dîn (kelam ilmi), usûlü'l-fıkh gibi ilimleri bilmesi gerekmektedir.²⁰²

Bahsedilen bu ilimlerdeki yetkinliği sebebinden ötürü “Kutb” lakabı ile anılan Ettafeyyîş tefsirinde dirayet yönteminden istifade ederek kelimî ve fikhî izahlarda bulunup okuyucuyu mezhebinin inancı ve akidesi doğrultusunda bilgilendirmektedir. Aynı zamanda Arap dilinin inceliklerini eserinde ustalıkla işlemekte gerek gramer tahlillerine gerek edebiyat ve şiire sıkça yer vermektedir. Ettafeyyîş'in, tefsirinde istifade ettiği bu konulara ilgili başlıklar halinde yer verilecektir.

3.1.2.1. Fıkhî Meselelere Yaklaşımı

Fıkıh; “فَقِيهٌ” fiilinden türeyen bir isim olup “anlamak” manasına gelmektedir.²⁰³ Ancak bu anlayış, sıradan bir anlayış olmaktan öte, bir şeyin iç yüzüne, ruhuna ve bütün inceliklerine vakıf olmak şeklindedir.²⁰⁴ Fıkıh kelimesinin terim manası ise İmam Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'e (ö. 150/767) göre “Kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri

²⁰¹ Demirci, *Tefsir Tarihi*, 148.

²⁰² ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 1/189-191. Celâleddin es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mahmûd Ahmed el-Kaysiyye ve Muhammed Eşref Süleymân el-Atassî, 1. bs. (Abu Dabi: Müessesetü'n-Nida, 2003), 4/343-354.

²⁰³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, 4. bs. (Şam: Dârü'l-Kalem, 2009), 642.

²⁰⁴ Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usûlü (İslâm Hukûkunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)* (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964), 3.

bilmesi” iken Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî’ye (ö. 204/820) göre “Tafsîlî delillerden elde edilen şer’î amelî hükümleri bilmektir.”²⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm içerisinde itikâdî, içtimâî, ahlakî, kozmolojik ve tarihî mevzuların yanı sıra ahkâm konularını da içeren ilahi bir mesajdır. Fıkhî tefsirler söz konusu olan ahkâm âyetlerini ele alan ibâdât, muâmelât ve ukûbât ile ilgili âyetleri açıklayan ve onlardan hüküm çıkarmaya çalışan tefsir hareketidir. Bu tefsirler “Ahkâmü’l-Kur’ân” veya “Fıkhü’l-Kur’ân” şeklinde isimlendirilmektedir.²⁰⁶

Fıkhî alanında birçok eser kaleme alan Eттаfeyyiş²⁰⁷ tefsirinde gerek kendi mezhebinin²⁰⁸ gerek diğer mezheplerin görüşlerine²⁰⁹ yer vermektedir. Bu görüşleri kimi zaman değerlendirmekte ve aralarında bir tercihte bulunmaktadır.²¹⁰ Nitekim müfessir bu mesele ile ilgili “Şayet diğer mezheplerin görüşlerine yer veriyorsam ya onları reddetmek için ya da görüşleri doğru olduğu için onları zikrediyorum.” açıklamasını yapmaktadır.²¹¹ Bu bağlamda Eттаfeyyiş, İmam Ebû Hanîfe ile olan görüş benzerliğine temas etmekte ve onun için “Kendisi fıkhî konularda biz İbâzîler ile arasında çokça ortak noktası olan bir âlimdir.” açıklamasını yapmaktadır.²¹² Nitekim İbâziyye, Ehl-i Sünnet’e en yakın Hâricî fırkası olarak bilinmektedir.²¹³

Çalışmanın ana konusu olması sebebi ile *Teyşîrü’t-Tefsîr*’de ahkâm âyetlerinin nasıl tefsir edildiği dördüncü bölümde detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Burada konuya örnek olması açısından bir âyetin tefsiri izah edilebilir:

Örnek 1: Gıda özelliği bulunmayan şeylerin oruçlu halde iken yutulması dört mezhebin ittifakıyla orucun kazasını gerektirmektedir.²¹⁴ Eттаfeyyiş “وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَسْبَيْتَ”

²⁰⁵ ez-Zühaylî, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, 1/19.

²⁰⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, 2/46-47.

²⁰⁷ Eттаfeyyiş, *Şerhu Akîdetü’t-Tevhîd*, 15-20.

²⁰⁸ Eттаfeyyiş, *Teyşîrü’t-Tefsîr*, 2/27, 3/482.

²⁰⁹ Eттаfeyyiş, *Teyşîrü’t-Tefsîr*, 2/29, 3/330.

²¹⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîrü’t-Tefsîr*, 1/325.

²¹¹ Eттаfeyyiş, *Teyşîrü’t-Tefsîr*, 1/ب.

²¹² Eттаfeyyiş, *Teyşîrü’t-Tefsîr*, 2/70.

²¹³ Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, 105.

²¹⁴ Vehbe Zuhayli, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 3. bs. (Şam: Dârü’l-Fıkr, 2012), 2/573-591.

لَكُمْ الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْحَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ - *Fecrin beyaz ipi siyah ipinden ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin, için.*²¹⁵ âyetinin tefsirinde, “Allah insanlara toprak gibi gıda özelliği olmayan şeyleri -ilaç/deva müstesna- yemeyi emretmez. Toprağı yemek haramdır. Ona benzeyen şeylerde de aynı hüküm geçerlidir. Bunun yanı sıra gıda özelliği olmayan şey orucu bozmaz. Bu görüşüm, mezhebimin görüşüyle çelişmektedir.”²¹⁶ açıklamasını yaparak gerek kendi mezhebine gerek dört mezhebin görüşüne ihtilaf etmektedir.

3.1.2.2. Kelâmî Meselelere Yaklaşımı

Sözlükte “işitme duyusu ile idrak edilen şey”²¹⁷ manasına gelen kelâm kelimesinin ilmî anlamı iki kategoride ele alınmaktadır. Konusuna göre kelâm, “Allah’ın zat ve sıfatlarını, nübüvvet ve risalete dair meseleleri, mebde ve meâd açısından mahlûkâtın hallerini İslâm kaidelerine göre ele alan ilimdir.”. Gayesine göre ise “Akli ve naklî deliller ışığında İslâm inançlarıyla ilgili ortaya çıkabilecek şüpheleri yok etmek adına dinî akideyi savunan ilimdir.”²¹⁸

Tefsir faaliyetinin hızlanmasına vesile olan unsurlardan biri de İslâm tarih sahnesinde ortaya çıkan firkalaşma hareketidir. İtikâdî alanda zuhur eden bu firkalar, amellerinin ve görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek için âyetlere başvurmuş, görüşlerini ilahî kelâma dayandırmak için te’vilden sıkça istifade etmişlerdir.²¹⁹ Neticede aklî tefsir gelişmeye başlamış, mezhebî taassup, tefsirlerde kelâmî meselelerin genişçe yer almasına sebep olmuştur.

Müfessir Eттаfeyyîş tefsirinde kelâm ve inanç meselelerine ait âyetlerin izahına genişçe yer vermektedir. Mezhebinin kelâmî görüşlerini eserinde zikrederken diğer

²¹⁵ el-Bakara 2/187.

²¹⁶ Eттаfeyyîş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 1/402-403.

²¹⁷ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi ’l-Kur’ân*, 722.

²¹⁸ Mevlüt Özler, *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün, 6. bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 21-23.

²¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/303.

mezheplerin konu ile ilgili düşüncelerini de paylaşmaktadır.²²⁰ Ancak bu görüşleri çoğunlukla eleştirmek ve reddetmek için eserine almaktadır.²²¹

Örnek 1-Mürtekb-i Kebire: Cezası büyük olan her günah²²² anlamına gelen kebîre, dinen yasaklandığı hususunda kesin delili olan ve hakkında dünyevî yahut uhrevî ceza öngörülen davranış şeklinde tarif edilmektedir.²²³

İbâzîler küfrü; “küfr-ü nimet” ve “küfr-ü şirk” olmak üzere ikiye ayırmaktadır.²²⁴ Onlara göre büyük günah işleyen kişi küfrü nimet içerisinde olup muvahhid olarak isimlendirilmektedir.²²⁵ Muvahhid kimse tövbe etmeden vefat ederse ahirette kafir muamelesi görüp cehennemde ebedi kalacaktır.²²⁶

Mürtekb-i kebîrenin durumu hakkında mezhebi ile aynı görüşü paylaşan Ettafeyyiş, Nisa sûresinin 31. âyetinin tefsirinde kebâirin sayısının net olmadığını ifade ederek bu gruba dahil olan günahları; “Şirk, Allah’ın yasakladığı cana kıymak, kazf, yetimin malına el uzatmak ve onu yemek, riba, anne babaya kötü muamele etmek ve diğer büyük günahlar...” şeklinde açıklamaktadır.²²⁷ Müfessir de kebâir işleyen kişiyi ise muvahhid olarak değerlendirmektedir.²²⁸ Âl-i İmrân sûresinin 195. âyetini delil gösteren²²⁹ Ettafeyyiş, büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahların affedilmesine vesile olduğunu belirtirken büyük günah işleyen kişinin muhakkak tövbe etmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.²³⁰

3.1.2.3. İşârî Tefsir Yorumu

İşârî tefsir mutasavvıfların zevk haline göre âyetlerden çıkardığı anlamlara ve kalplerine doğan manalara denilmektedir. Bu tefsir türünde zâhir-lafzî mana ile

²²⁰ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/93.

²²¹ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/390-391, 4/415.

²²² el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 696.

²²³ Adil Bebek, “Kebîre”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/163.

²²⁴ Taîme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*, 119.

²²⁵ A'veşt, *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*, 88.

²²⁶ Taîme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*, 121-122.

²²⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/204.

²²⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 2/198.

²²⁹ لَا تَكْفُرُوا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ – Onların kötülüklerini/günahlarını örteceğim.

²³⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/116-117.

bağdaştırılması imkân dahilinde olmayan birtakım gizli işaretler ve anlamlar vardır.²³¹ Bu sebepten ötürü bu yorumları tefsir olarak kabul etmekten ziyade âyetlerin tilâveti esnasında sûfide oluşan manalar olarak değerlendirenler vardır.²³²

Bu bağlamda işârî yorumun doğru kabul edilmesi için belirli şartları sağlaması gerekmektedir. Bu şartlar: Bâtın-işârî anlamın, zâhirî-lafzî anlama aykırı olmaması, işârî anlamı destekleyecek başka bir şahit (delil) bulunması, işârî anlam ile çelişecek ser'î veya akli delilin bulunmaması ve işârî anlamın tek doğru anlam olduğunun ileri sürülmemesidir.²³³

Tefsirinde işârî yorumlara yer veren Ettafeyyîş çoğunlukla bu yorumları tenkit etmekte ve âyetleri bu manalar ile açıklamayı caiz görmemektedir.²³⁴ Nitekim kimi işârî yorumların başına “Bazı yalancılardan iddia ettiği üzere...”²³⁵ cümlesini getirip daha sonra görüşü bildirirken kimi işârî yorumlara da muhtemelen kendisine göre âyetin lafzî manasına aykırı olmadığı için herhangi bir değerlendirme yapmadan eserinde yer vermektedir.²³⁶

Teysîru't-Tefsîr'de müfessirin işârî yorumlar karşısındaki tavrı, şu âyetin tefsiri ile örneklendirilebilir:

Örnek 1: هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ “O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır”²³⁷ âyetinin tefsirinde Ettafeyyîş; “اول” ve “آخر” kelimelerini izah ettikten sonra “Ben hikaye olarak zikretsem bile Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerini tasavvuf yahut uzak ihtimaller ile tefsir etmekten Allah’a sığınırım.” açıklamasını yapmakta ve işârî yoruma karşı tavrını ortaya koymaktadır.²³⁸

²³¹ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsîr Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 19.

²³² ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/311.

²³³ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, thk. Fevvez Ahmed Zemerlî, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1995), 2/68.

²³⁴ Örnek için bkz. Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 16/360.

²³⁵ Örnek için bkz. Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 11/120.

²³⁶ Örnek için bkz. Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 12/426.

²³⁷ el-Hadîd 57/3.

²³⁸ Ettafeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 14/319.

3.1.2.4. Arap Dili ve Edebiyatı Yönünden Özellikleri

“Biz onu Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”²³⁹ ve “Onu uyarıcılardan olası diye senin kalbine açık bir Arapça ile Rûhü’l-Emîn indirmiştir.”²⁴⁰ âyetlerinden anlaşılacağı üzere Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’e Arap dili ile indirilmiştir. Bu sebep ile Kur’ân-ı Kerîm’i anlamının temel parametrelerinden biri Arapça bilmektir. Arapçanın birtakım dilsel özellikleri sarf²⁴¹, nahiv²⁴² ve belâgat²⁴³ ilimlerinde gizlidir. Bu ilimler bilinmeden Arap dilini, Arap dili bilinmeden de Kur’ân’ı doğru anlamak söz konusu değildir.²⁴⁴

Dinî ilimlerde olduğu gibi dilbilgisi ile de temayüz eden Ettafeyyiş, Arap diline olan hakimiyetini tefsirinde okuyucuya yansıtmaktadır. Muhakkik İbrâhim Muhammed b. Talây’ın düzenlediği “nahiv”²⁴⁵, “sarf”²⁴⁶, “belâgat”²⁴⁷ ve “lûgat”²⁴⁸ başlıkları altında Ettafeyyiş’in gramatik ve edebî izahlarına yer verilmektedir. Aynı zamanda müfessir tefsirinde şiir ile istişhâd etmektedir.²⁴⁹ Mesele ile alakalı şu âyetler örnek verilebilir:

²³⁹ Yûsuf 12/2.

²⁴⁰ eş-Şuarâ 26/193.

²⁴¹ Sarf (morfoloji), kelimenin istenilen anlamı elde etmesi için aldığı şekillerden bahseden ilim dalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, 25. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016), 41.

²⁴² Nahiv (sentaks), lafzın cümle içindeki durumunu ve i’rabını inceleyen ilim dalına denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, 19. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2016), 13.

²⁴³ Belâgat ilmi, düzgün ve yerinde söz söylemenin usûl ve kaidelerini incelemekte ve kendi içinde meânî-beyân-bedî’ olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Bulut, *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî’*, 7. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017), 45.

²⁴⁴ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, 55. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017), 259-260.

²⁴⁵ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 9/185, 6/270, 11/220.

²⁴⁶ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 11/406, 13/109.

²⁴⁷ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 9/190, 13/315.

²⁴⁸ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 9/207, 6/345.

²⁴⁹ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 15/427.

Örnek 1: Bakara sûresinin 111. âyetinin tefsirinde “ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ – Bu onların kuruntusudur.” cümlesini Eттаfeyyiş, gramatik tahlillerden istifade ederek âyeti şu şekilde açıklamaktadır: “ أَمَانِيٌّ kelimesi أَمْنِيَّةٌ (kuruntu) kelimesinin çoğuludur. Kelimenin aslı udhûketun (أَضْحُوكةً) lafzının vezni gibi اَمْنُوِيَّةٌ şeklindedir. و harfi ي harfine dönüşmüş, daha sonra ي harfi idgam olmuş ve ن harfinin ötresi esreye dönüşmüştür. Bu vezin mübalağa veznidir, اَمَانِيٌّ lafzının manası da -yalanlar- şeklindedir.”²⁵⁰

Örnek 2: Müfessir, Kıyâmet sûresinin 23. âyetinde rü’yetullah konusunu ele almaktadır. Âyette geçen ناظرة kelimesinin “منتظر - bekleyen” manasında olduğunu çeşitli aklî ve naklî delillerle açıklamakta ve bu anlamda Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?])’ten bir beyit istişhâd etmektedir:²⁵¹

وجوه ناظرات يوم بدر إلى الرحمن يأتي بالفلاح²⁵²

3.1.3. Ulûmü’l-Kur’ân’a Dair Bazı Konulara Yaklaşımı

İlim-عِلْمٌ (çoğulu عُلُومٌ) ve Kur’ân kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen ulûmü’l-Kur’ân terkihi; Kur’ân-ı Kerîm’den çıkarılan dini ilimler demektir. Diğer bir tanıma göre nüzûl, tertîb, cem‘ edilme, yazılma, kıraat, tefsir, i‘câz ve nesih bakımından Kur’ân-ı Kerîm ile ilgili araştırmalara “ulûmü’l-Kur’ân” denir. Müfessirin bu ilme vakıf olması Kur’ân-ı Kerîm’i derinlemesine incelemesi için ona sunulan bir anahtar gibidir.²⁵³ Bu ilimlerin sayısı hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) bu sayıyı kırk altı olarak tayin etse de²⁵⁴ Ebû Bekir İbnü’l-Arabî (ö. 543/1148) *Kânûnü’t-te’vîl* adlı eserinde “Kur’ân’da kelime adedince ilim vardır. Bu ilimlerin sayısı yetmiş yedi bin dört yüz ellidir.” açıklamasını yaparak ulûmü’l-Kur’ân’ın sayısını bir hayli arttırmaktadır.²⁵⁵

²⁵⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/225.

²⁵¹ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 15/427.

²⁵² Bedir günü bekleyen yüzler vardır, Rahmân’ın felah ile gelmesini.

²⁵³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kurân*, 1/31-34.

²⁵⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi’l-Kurân*, 1/73.

²⁵⁵ ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 1/24.

Yukarıda bahsedilen bu ilimleri bilmek ve bunlardan istifade etmek müfessirin, Kur'ân-ı Kerîm'i daha doğru ve detaylı incelemesi için bir anahtardır. Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş de âyetlerin tefsirinde bu ilimlerden yararlanmakta ve eserinde ulûmü'l-Kur'ân'a yer vermektedir. Bu başlık altında *Teysîr*'de yer alan Kur'ân ilimlerinin hepsinden ziyade esbâb-ı nüzûl, muhkem-müteşâbih, nesih meselesi, i'câzü'l-Kur'ân, kasasü'l-Kur'ân ve mecaz konularına değinilecektir.

3.1.3.1. Esbâb-ı Nüzûl

Esbâb (سبب-sebep kelimesinin çoğulu)²⁵⁶ ve nüzûl (inmek)²⁵⁷ terimlerinin birleşmesinden oluşan esbâb-ı nüzûl terkibi; bir veya birden fazla âyetin indiği günlerde gerçekleşen olayların açıklanmasıdır. Burada kastedilen mana, Hz. Peygamber zamanında bir olayın meydana gelmesi veya ona sorulan soru neticesinde Allah'ın olayla ilgili olanı veya sorunun cevabını âyet ile açıklamasıdır. Bu olay veya soruya nüzûl sebebi denmektedir.²⁵⁸ Ebü'l-Feth el-Kuşeyrî (ö. 702/1302) “Esbâb-ı nüzûl Kur'ân-ı Kerîm'in manasını anlamak için kullanılan güçlü yollardan biridir.” diyerek esbâb-ı nüzûlün önemine dikkat çekmektedir.²⁵⁹ Nitekim nüzûl sebeplerini bilmek âyetteki hikmeti veya âyetin manasını anlamayı kolaylaştırır, bir hükmün sadece o konuya ait gibi görünmesi (hasr) düşüncesini ortadan kaldırır yahut âyetteki hükmü tahsis edebilir.²⁶⁰

Nüzûl sebepleri açısından *Teysîr* incelendiği zaman müfessir Eттаfeyyîş'in bu rivayetlere önem verdiğini şayet âyet ile ilgili böyle bir rivayet varsa bu rivayeti okuyucuya aktardığını söylemek mümkündür.²⁶¹ Müfessir nüzûl sebebi ile ilgili rivayetleri paylaşırken “Sebebin hususi olması hükmün umumi olmasına engel değildir” ilkesine sık sık vurgu yapmaktadır.”²⁶²

²⁵⁶ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 391.

²⁵⁷ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 799.

²⁵⁸ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/89.

²⁵⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 1/117.

²⁶⁰ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/91-94.

²⁶¹ Örnek için bkz. Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 5/366, 6/350, 13/113.

²⁶² Örnek için bkz. Eттаfeyyîş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/327, 9/364, 12/189, 217.

Ettafeyyiş kimi zaman esbâb-ı nüzûl ile ilgili rivayetlerin kaynağını belirtse de²⁶³ çoğu zaman kaynak zikretmeden eserine almaktadır.²⁶⁴ Nitekim müfessir Meryem sûresinin 77. âyetinin tefsirinde âyetin kısa bir açıklamasını yaptıktan sonra kaynağını belirtmeden şu rivayete yer vermektedir: “Habbâb b. Eret (ö. 37/657) dedi ki: Ben demirciydim ve Âs b. Vâil’den alacağım vardı. Ona gidip alacağımı istediğim vakit o: ‘Sen Muhammed’i inkâr etmedikçe sana olan borcumu ödemeyeceğim’, dedi. Ben de: ‘Vallahi sen ölünceye sonra da dirilinceye kadar Muhammed’i inkâr etmeyeceğim’, dedim. İbn Vâil de: ‘Muhakkak ki ben ölüp dirilirsem sen benim yanıma geldiğinde malım da çocuklarım da olacak. O zaman sana borcumu öderim’, dedi. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirmiştir.”. Müfessir Ettafeyyiş, Muhammed b. İsmâil Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh* adlı hadis kitabında yer alan bu rivayeti²⁶⁵ kaynak belirtmeden eserine almaktadır.²⁶⁶

3.1.3.2. Muhkem ve Müteşâbih

Sözlükte “engel olmak” anlamına gelen muhkem kelimesinin terim anlamı; emir ve nehiy ile hükmedilen, helal ve haramı açıklayan şey demektir.²⁶⁷ Diğer bir tanıma göre muhkem, kendisiyle neyin kastedildiği açık olan, nesih ihtimali olmayan âyettir.²⁶⁸ Müteşâbih ise anlamdaki ihtilafı birlikte zâhirde lafzın benzeşmesi²⁶⁹ veya aklî ve naklî olarak manası idrak edilemeyen lafızlardır.²⁷⁰ Muhkem kendisiyle neyin murat edildiği bilinen lafız iken müteşâbih, Allah’ın ilminde saklı olandır. Muhkem manası ve lafzı bakımından şüphe uyandırmayıp²⁷¹ tek vecih ile te’vil edilirken müteşâbih birden fazla şekilde yorumlanabilmektedir.²⁷² Muhkemin beyana ihtiyacı yokken

²⁶³ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 3/256, 16/263.

²⁶⁴ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/370, 3/141, 152.

²⁶⁵ Buhârî, “Büyü”, 29 (2091).

²⁶⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 9/92.

²⁶⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kurân*, 2/199.

²⁶⁸ ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/215.

²⁶⁹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi’l-Kurân*, 2/200.

²⁷⁰ ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, 2/215.

²⁷¹ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 251.

²⁷² es-Süyûtî, *el-İtkân fi ’ulûmi’l-Kur’ân*, 2/484.

müteşâbih beyana muhtaç olandır. Örneğin; kıyamet vakti, hurûf-u mukattaa gibi meseleler müteşâbihe ait, ferâiz konuları ise muhkeme aittir.²⁷³

İbn Habîb en-Nîsâbûrî (ö. 406/1016), Kur'ân-ı Kerîm'i muhkem ve müteşâbih bağlamında incelediği zaman âyetleri üç kategoride ele almaktadır.²⁷⁴ Buna göre;

- Âyetlerin tamamı muhkemdir.²⁷⁵
- Âyetlerin tamamı müteşâbihtir.²⁷⁶
- Âyetlerin bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşâbihtir, sahih olan görüş budur.²⁷⁷

İlk bakışta söz konusu âyetler arasında çelişki olduğu düşünülebilir. Ancak Kur'ân'ın tamamının muhkem olmasından kasıt; âyetlerin hepsinin bozulmadan uzak, nazım yönünden mükemmel olmasıdır. Kur'ân'ın tamamının müteşâbih olmasından kasıt ise âyetlerin hepsinin icâz ve hak olması açısından birbirine benzemesidir.²⁷⁸

Ebû İshak eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) ise müteşâbih âyetleri, hakikî ve izâfî müteşâbihler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Hakiki müteşâbihler anlamlarının anlaşılmasının insan için mümkün olmadığı sadece Allah'ın bildiği ve sayıları çok az olan müteşâbih âyetler iken izâfî müteşâbihler, anlamlarına ilimde derinleşenlerin -râsihlerin- de vakıf olabileceği müteşâbih âyetlerdir.²⁷⁹

Tefsir tarihi boyunca üzerinde tartışılan usul meselelerinden biri şüphesiz ki muhkem ve müteşâbihtir. Ettafeyyiş de eserinde bu konu üzerinde durmakta, muhkem ve müteşâbihi tanımlamakta ve müteşâbihin kimler tarafından bilinebileceği hususunu okuyucuya açıklamaktadır. Müfessirin mesele hakkındaki görüşleri şu âyetlerin tefsiri üzerinden izah edilebilir:

²⁷³ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/215.

²⁷⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/199. es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2/484.

²⁷⁵ Hûd 11/1.

²⁷⁶ ez-Zümer 39/23.

²⁷⁷ Âl-i İmrân 3/7.

²⁷⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2/484.

²⁷⁹ İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *Kitâbü'l-Muvâfakât*, thk. Hüseyin Ayt Saîd, 1. bs. (Mağrib: Menşûrâtü'l-Beşir Bin'atıyye, 2017), 4/188-191.

Örnek 1: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ *O sana kitabı indirendir. Kitabın bir kısmı muhkemdir; bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu te'vil etmek için müteşâbihlerin peşine düşerler. Oysaki onun te'vilini ancak Allah ve ilimde râsih olanlar bilir. Derler ki: Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır. Bunu yalnız akliselim sahipleri düşünüp anlarlar.*"²⁸⁰ âyetinde Eттаfeyyiş şu açıklamaları yapmaktadır:

- Muhkem delâleti açık olan âyetlerdir. Hanefiyye buna "açıklık ile nesih ihtimali olmayanlar" şartını da eklemiştir. Muhkemler Kur'ân'ın asıllarıdır. Bazı âyetler bu asıllara irca' edilerek anlaşılır. Örneğin; "إلى ربها ناظرة"²⁸¹ âyeti "لا تُدْرِكُهُ الْإِبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْإِبْصَارَ"²⁸² âyetine döndürülerek anlaşılmaktadır. Müteşâbih ise manası anlaşılmayan, mübhem olan ve tebyin edilmeyen âyetlerdir. Hurûf-u mukattaa gibi müteşâbihlerin bazılarında kesin bir anlam vermek mümkün değildir. Fakat bazıları ise üzerine fazlaca düşünmeyle anlaşılabilir.²⁸³

Müfessirin bu açıklamaları doğrultusunda onun, İmam Şâtıbî'nin müteşâbih ayrımına katıldığını ve "Kimi müteşâbihleri sadece Allah bilirken kimileri ise râsihler tarafından da bilinebilir." görüşünü savunduğunu söylemek mümkündür. Eттаfeyyiş âyetin tefsirine şu şekilde devam etmektedir:

- Muhkem lafız ve mana yönünden ayıpsız olandır. Âyetlerin hepsi bu yönden muhkemdir. Müteşâbih ise âyetlerin tamamının hüsn ve sıdkta benzer olmasıdır.

²⁸⁰ Âl-i İmrân 3/7.

²⁸¹ el-Kiyâmet 75/23.

²⁸² el-En'âm 6/103.

²⁸³ Eттаfeyyiş, *Teyyîru't-Tefsîr*, 2/242.

- Fitne çıkarmak isteyenler insanları hak dinden uzaklaştırmak isterler. Tıpkı “يد الله” terkinini hakiki manada anlayanlar gibi. Allah’ın eli ifadesinin “gerçek bir el” şeklindeki te’vili şirkidir. Şayet “بلا كيف” demek ise fasıklıktır.
- Müteşâbihleri bilenlere gelince Allah ve ilimde râsih olanlar bunlara vakıftır. Zira “و” harfi Allah lafzına atıf olarak gelmiştir. Allah’ın istivasını “galebe etmek”, Allah’ın elini de “mülk ve kudret” olarak te’vil etmek râsihlerin te’villerindedir.
- Şayet sadece Allah’ın bildiği müteşâbih kastediliyorsa âyetteki “و” müste’nefe veya hal olur, anlam da “Müteşâbihi sadece Allah bilir, ilimde râsih olanlar da ona inandık, derler.” olur. Dünya hayatının müddeti, 19 rakamı, zebanilerin sayısı gibi konular bunlardandır. Bunları ancak Allah bilir.²⁸⁴

Bu noktada ise müfessir “و” harfinin hangi amaç ile kullanıldığı hususunda bir tercih yapmamakta ve iki anlamı da eserinde zikretmektedir.

Müddessir sûresinde geçen 19 sayısı gibi bazı müteşâbihâtın sadece Allah tarafından bilineceğini ifade eden Ettafeyyiş bu âyetin²⁸⁵ tefsirinde 19 sayısının mahiyeti ile ilgili te’villerde bulunmaktadır. Bu te’villerde kullandığı mekanizma rivayetlerdir. Örneğin rivayete göre azabın 19 rengi vardır ve her melek bir renktedir. Müfessir bu gibi çeşitli rivayetleri kaynaklarını belirtmeden ele almakta ve bunların sonunda rivayetlerin hakikatini Allah’ın bildiğini ifade etmektedir.²⁸⁶ Şayet bu konu sadece Allah’ın ilminde yer alan bir konu ise müfessir rivayetleri niçin zikretmektedir? Bu sorunun cevabı eserde olmamakla birlikte, müfessirin 19 sayısı ile ilgili te’villere eserinde yer vermesi, Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinin tefsirinde sergilediği tavır ile çelişmektedir.

Allah’ın sıfatları noktasında ise müfessir mezhebinin görüşünü savunmakta²⁸⁷ ve tenzih ilkesini merkeze alarak âyetleri tefsir etmektedir. Allah’a nispet edilen azaları zâhir anlamda anlamının şirk olduğunu ifade etmekte, bunların uygun te’viller ile

²⁸⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/243-244.

²⁸⁵ عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ - *Orada on dokuz görevli vardır.* (el-Müddessir 74/30).

²⁸⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 15/396-397.

²⁸⁷ Taîme, *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*, 96.

anlamlandırılmasını desteklemektedir. Misal; إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ

– Sana yeminle bağlılık sözü verenler bu sözü Allah’a vermiş olurlar. Allah’ın eli onların elleri üzerindedir.”²⁸⁸ âyetinde geçen “Allah’ın eli onların elleri üzerindedir.” cümlesi müfessir tarafından “Allah’ın hidayet lütfü bütün nimetlerden üstündür.” şeklinde te’vil edilmektedir. Bu te’vilinde kullandığı delili Hucurât sûresinin 17. âyetidir. Aynı zamanda Ettafeyyiş “يد” kelimesinde mecaz türlerinden istiâre-i mekniyye ve istiâre-i tahyîliyye sanatlarının yapıldığını ifade etmektedir. Buna göre âyette geçen “el” kelimesiyle asıl kastedilen anlam zikredilmemekte ve “el” kelimesi gerçek anlamının dışında kullanılmaktadır.²⁸⁹

Ettafeyyiş müteşâbihâtın izahının Allah’a ve Hz. Peygamber’e ait olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Meryem sûresinin 73. âyetinde müfessir, “Müteşâbih âyetleri başka âyetler veya Hz. Peygamber tebyin eder, böylece mübhemlik kalmaz. Sûrelerin başında bulunan hurûf-u mukattaa gibi mübhemliği devam eden lafızlar ise dinleyiciye zarar vermez ve onu karışıklığa düşürmez.” görüşünü okuyucuya aktarmaktadır.²⁹⁰

Müteşâbih âyetlerin açıklamasını Hz. Peygamber’e ve Kur’ân-ı Kerim’e bırakan Ettafeyyiş, te’vilin mümkün olduğu âyetler hakkında şu açıklamayı yapmaktadır: “Müteşâbih âyetlerin te’vili haktır. Selefîn cumhurunun görüşü bunları te’vil etmeden zâhir üzere bırakmaktır. Bu durum ilim ve nurun var olmasına rağmen karanlığı ve cehaleti seçmektir. Oysa Abdullah b. Abbas ve sahâbeden pek çok kimse müteşâbihi te’vil etmiştir. Şayet te’vil haram veya mekruh olsaydı onlar bunu yapmazdı.”²⁹¹ Müfessirin bu açıklaması, onun, te’vili mümkün olan âyetleri te’vil etmeyi uygun gördüğünü ortaya koymaktadır.

Nasların te’viline başvurmayan ve zâhiri ile amel eden Hâricî mezhebinin²⁹² günümüze ulaşan tek kolu olan İbâziyye mezhebi, müteşâbihin tevil edilmesini

²⁸⁸ el-Fetih 48/10.

²⁸⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 13/345.

²⁹⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 9/87.

²⁹¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 15/200-201.

²⁹² ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, 2/229.

savunarak Hâricîlerden ayrılmaktadır.²⁹³ Bu noktada müfessir Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş de mezhebinin görüşüne mutabıktır. Eттаfeyyîş'in müteşâbih konusundaki görüşleri özetlenecek olursa o, müteşâbihatın izahının Allah'a ve Hz. Peygamber'e ait olduğunu ifade etmekle birlikte ilimde derinleşenlerin (râsihlerin) de te'vil yoluyla bazı müteşâbih âyetleri açıklayabileceğini savunmaktadır. Haberî sıfatlarda âyetleri lafzı/zâhiri üzere anlamayı şirk olarak değerlendirmekte, bu müteşâbihleri te'vil etmeyi uygun görmektedir. Te'vil edilebilecek âyeti lafzı/zâhiri üzerine bırakmayı hakka aykırı bir iş olarak değerlendirmektedir. Te'vilde bulunurken mecaz sanatları, rivayetleri ve mezhebinin görüşleri gibi çeşitli enstrümanları kullanmaktadır. Müfessirin, Allah'ın bildiği müteşâbihlerin neler olduğuna eserinde yer verip daha sonra bu âyetlerin tefsirlerinde uzun uzun rivayetler vermekten sakınmaması ve te'vile başvurması, müteşâbih konusunda sergilediği tavır ile ters düşmektedir.

3.1.3.3. Nesih Meselesi

Tefsir tarihinin ihtilafli meselelerinden biri olan nesih; sözlükte “bir şeyi kendisinden sonra gelen bir şey ile kaldırmak, bir yerden bir yere nakletmek, çoğaltmak, kopyalamak” anlamlarına gelmektedir.²⁹⁴ Müfessirler nesih hakkında birçok tanım yapmaktadır. Bu tanımlardan elde edilen genel anlama göre nesih, şer'i bir hükmün yine şer'i bir delil ile kalkmasıdır.²⁹⁵ Bu bağlamda hükmü kaldıran delile nâsîh, hükmü kaldırılan âyete mensûh denilmektedir.²⁹⁶

İslâm âlimleri neshin varlığı noktasında ihtilaf etseler de Zerkeşî neshi, aklî ve sem'î olarak caiz görmekte ve neshin emir ile nehiylerde uygulandığını ifade etmektedir.²⁹⁷ Neshedilen âyetlerin sayısı farklı rivayetlerle birlikte beş yüze kadar çıkmaktadır.²⁹⁸

²⁹³ Abdulaziz b. İbrâhîm el-Mus'âbî, *Meâlimü'd-Dîn* (Umman: Saltanatü Umman Vizâratü't-Türâsü'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1986), 193.

²⁹⁴ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 801.

²⁹⁵ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/138. Mennâ' Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 7. bs. (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995), 224.

²⁹⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 231.

²⁹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/160.

²⁹⁸ Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*, thk. Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî, 2. bs. (Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011), 44.

Neshin varlığını kabul etmeyen âlimler ise bunu tahsis ile açıklamaktadır. Tahsis ise genel bir lafız ile bazı fertlerin kastedilmesidir.²⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de neshin var olduğunu kabul eden âlimler neshin üç çeşidinden bahsetmektedir: İlki, tilâvetin mensûh hükmün bâkî olduğu nesihtir. İkincisi, hükmün mensûh tilâvetin bâkî olduğu nesihtir. Sonuncusu ise hem hükmün hem tilâvetin mensûh olduğu nesihtir.³⁰⁰ Söz konusu âlimler neshin dört şartı sağladığı takdirde gerçekleşeceğini de ifade etmektedir. Bu şartlar: Mensûhun şer'î bir hüküm olması, nâsihin şer'î bir delil olması, iki şer'î delil arasında zaman bakımından farkın bulunması (nâsihin mensûhtan sonra indirilmiş olması), nâsih ve mensûh arasında hakikî bir teâruzun bulunmasıdır.³⁰¹

Ettafeyyiş neshin varlığını kabul etmekte, Hz. Peygamber'in (sünnetin) âyetleri neshedebileceğini savunmakta³⁰² ve neshi Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk oluşuna delil göstermektedir.³⁰³ Aynı zamanda müfessir nesihtir ve bedânın³⁰⁴ farklı olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim Ettafeyyiş neshin bedâyı gerektirmesi sebebi ile Kur'ân-ı Kerîm'de neshin olmadığını söylemeyi batıl olarak değerlendirmektedir. Neshi ezelde kaldırılacağına karar verilmiş bir hükmün vakti geldiğinde izâle edilmesi olarak tarif eden müfessirin³⁰⁵ konu ile ilgili açıklamalarına şu âyetler üzerinden devam edilebilir:

²⁹⁹ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/145.

³⁰⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/166-170. ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/167-168.

³⁰¹ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/141. Nesihtir meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/151-175. ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/136-212. es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, 3/47-80.

³⁰² Ettafeyyiş, *Teyisîru't-Tefsîr*, 3/192-193.

³⁰³ Ettafeyyiş, *Teyisîru't-Tefsîr*, 1/216.

³⁰⁴ Allah'ın belirli şekilde gerçekleşeceğini haber verdiği olayın daha sonra farklı bir şekilde gerçekleşmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Avni İlhan, "Bedâ", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/290.

³⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teyisîru't-Tefsîr*, 1/309.

Örnek 1: مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا “Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak daha iyisini veya benzerini getiririz.”³⁰⁶ Müfessir söz konusu âyetin tefsirinde neshi İslâm âlimleri gibi üç kategoriye ayırmaktadır: Hükmü ve lafzı neshedilenler³⁰⁷, hükmü neshedilip lafzı kalanlar³⁰⁸, lafzı neshedilip hükmü kalanlar.³⁰⁹ Bu ayırmadan sonra müfessir nes’ ve neshin birbirinden farklı olduğunu ve nes’in ahbârda veya başka meselelerde gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Ettafeyyiş nes’ için “Hükmün gerek lafzı gerek manasıyla kalpten silinmesidir ve bu durum Hz. Peygamber için de geçerlidir.” açıklamasını yapmakta, delil olarak da A’lâ sûresinin 6. âyetini eserinde zikretmektedir.³¹⁰

Örnek 2: وَإِذَا بَدَلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا إِنَّمَا أَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ “Bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini en iyi bilendir- ‘Sen uyduruyorsun’ dediler. Ancak onların çoğu bilmezler.”³¹¹ Âyetin tefsirinde neshin hikmetini ele alan Ettafeyyiş şu açıklamayı yapmaktadır: “Nesih, Allah’ın, insanların belirli bir vakte kadar amel ettikleri şeyi yine onların salâhı için kaldırıp başka bir şey emretmesidir. Allah’ın verdiği emri değiştirme sebebi kullarının salâhıdır. Nitekim mahir bir doktor hastasına tavsiye ettiği bir şeyi bir zaman sonra ondan terk etmesini yani aksini yapmasını ister. Dini meselelerde tıp gibidir. Sebepler ve zaman değişmesi ve Allah’ın dilemesi ile hükümler de farklılık gösterir.”³¹²

Netice olarak Ettafeyyiş, nesih konusunda İslâm âlimlerinin çoğunun benimsediği görüşü savunmakta ve neshi caiz görmektedir. Neshi üç kategoride ele alarak bu türleri eserinde örneklendirmektedir. Kimi rivayetleri değerlendirerek ele alan Ettafeyyiş’in tilâveti kaldırılıp hükmün geçerli olduğu nesih türünde verdiği nakilleri değerlendirmemesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu noktada okuyucunun “Niçin

³⁰⁶ el-Bakara 2/106.

³⁰⁷ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/214.

³⁰⁸ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 5/364-356.

³⁰⁹ Örnek için bkz. Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/215.

³¹⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/213.

³¹¹ en-Nahl 16/101.

³¹² Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 8/79.

hükmü bâkî olan âyetin tilâveti Kur'ân'da yer almamaktadır?" gibi vb. soruları müfessir tarafından cevapsız bırakılmaktadır.

3.1.3.4. İ'câzü'l-Kur'ân

İ'câz terimi sözlükte “yapamamak, güç yetirememek” manalarına gelen acz kelimesinden türemekte olup “aciz bırakmak” anlamına gelmektedir.³¹³ İ'câz kelimesinden türetilen mûcize ise “Herhangi bir şeyin mislini yahut benzerini yapmaktan muhatabını aciz bırakan şeydir.”. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in en önemli ve ebedî mûcizesidir.³¹⁴

İ'câzü'l-Kur'ân terkihi “Kur'ân-ı Kerîm'in, kendisine meydan okuyanları, benzerini getirmekten aciz bırakması” şeklinde tanımlanmaktadır.³¹⁵ Bu terkihin tarifinde bazı âlimler Kur'ân'ın sahip olduğu edebi üstünlüğü ve muhteva zenginliği ile muhataplarına meydan okuduğunu ifade etmektedir.³¹⁶ Tanımda yer alan edebi üstünlük Arap diline vakıf olan edipleri, muhteva üstünlüğü ise bütün akl-ı selim ve ilim sahiplerini ilgilendirmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, bu yönleri ile evrensel bir ilâhî mesaj olmaktadır.³¹⁷

Bu ilâhî mesajın indiği vakitlerde müşrikler Hz. Peygamber'e inanmamışlar ve gerek Peygamberi gerek ona inen vahyi inkâr etmişlerdir. Âyetler için esâtîr (uydurulmuş söz, masal), Hz. Peygamber için şair³¹⁸ diyerek onun bu masalları sabah akşam okuduğunu iddia etmişlerdir.³¹⁹ Bunun yanı sıra kendilerinin de bu kelâmın benzerini söyleyebileceklerini ileri sürmüşlerdir.³²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de ise bütün bu iddialar

³¹³ el-İsfahânî, *Müfredâtü'lfâzi'l-Kur'ân*, 547.

³¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 29. bs. (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 188.

³¹⁵ ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/259.

³¹⁶ Fadıl Hasan Abbas, *İtkânü'l-Burhân fî Ulûm'il-Kur'ân*, 1. bs. (Amman: Darü'l-Furkân, 1997), 110.

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmûd es-Seyyid Şeyhûn, *el-İ'câzü fî Nazmi'l-Kurân*, 1.bs. (Kahire: Mektebetü'l-Küliyyati'l-Ezheriyye, 1978), 25-61. Abdulmuttalip Arpa, "İzzüddin b. Abdusselam ve Kur'an Çalışmaları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1, S.21. (2010): 25.

³¹⁸ el-Enbiyâ 21/5.

³¹⁹ el-Furkân 25/5.

³²⁰ el-Enfâl 8/31.

yalanlanmış³²¹ ve şayet Kur’ân-ı Kerîm esâtîr yahut şair sözü ise benzerinin getirilmesi noktasında insanlara meydan okunmuştur.³²² Söz konusu meydan okuma veya Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzı, sahâbe ve tâbiîn devirlerinde üzerinde durulan bir konu olmamıştır. Nitekim onlar dinin amelî yönü ile daha fazla ilgilenmişlerdir. Ancak hicri üçüncü yüzyılda dış etkenler ile İslâm âlimleri bu konuya yönelmiş ve önem vermişlerdir. Bu bağlamda “Me‘ani’l-Kur’ân”, “Nazmü’l-Kur’ân”, “Mecâzü’l-Kur’ân” isimleri ile eserler verilmeye başlanmıştır. Neticede hicri beşinci ve altıncı yüzyılla birlikte Kadı Ebû Bekr Muhammed el-Bâkılânî (ö. 403/1013), Ebü’l-Hasen Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/11025), Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) ve İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262)’ın çalışmaları ile i’câzü’l-Kur’ân meselesinde altın çağ yaşanmıştır.³²³

Literatürde “Kur’ân-ı Kerîm her yönüyle mucizedir.” şeklinde genelleyci bir yaklaşım ve bunu ispatlama söz konusu iken³²⁴, yukarıda bahsedildiği üzere hicri üçüncü yüzyıldan itibaren konu detaylı şekilde ele alınmış, âyetlerin hangi yönden i’câz olduğu konusunda âlimler çeşitli görüşler geliştirmişlerdir. Bu konudaki temel iddialar şu şekildedir:

- Ebû İshâk İbrâhîm en-Nazzâm (ö.231/845)’ın “sarfe” teorisi: Bu teoriye göre Allah, Arapları kendisine karşı çıkmaktan alıkoymuş, onların akıllarını ellerinden alarak Kur’ân’ın benzerini getirmelerini engellemiştir.
- İbnü’z-Zemlekânî’ye (ö.727/1327) göre Kur’ân-ı Kerîm’in i’câz olması onun te’lifindedir. Âyetlerin vezin ölçüsü ve terkiplerinin anlam üstünlüğü onun i’câzını ortaya koymaktadır.
- Bir gruba göre Kur’ân-ı Kerîm’in i’câz oluşu gelecek zamana dair gaybî haberler vermesinden ve geçmiş kavimler hakkında anlattığı kıssalar içermesinden kaynaklanmaktadır.
- Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye el-Endelüsî’ye (ö. 541/1147) göre Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzı nazmında, kelimelerin anlamlarının sıhhatinde ve kelimelerdeki fesâhatte aranmalıdır. O, bu görüşünü cumhura izafe etmektedir.

³²¹ Yûnus 10/37, Yâsîn 36/69, el-Hakkâ 69/41.

³²² el-Bakara 2/23-24, Yûnus 10/38, Hûd 11/13, el-İsrâ 17/88.

³²³ Arpa, “İzzüddin b. Abdusselam ve Kur’an Çalışmaları”, 26.

³²⁴ Enver Arpa, “İ’câzü’l-Kur’an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, C. 43 (2002): 82.

- Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı fesahatinden, eşsiz üslubundan ve her türlü eksikliklerden uzak olmasından kaynaklanmaktadır.
- Kadı Ebû Bekr el-Bâkılânî'ye göre Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı metninde yer alan nazım ve te'lifdir. Kur'ân bu nazımla Arap kelimelerindeki alışılmış nazımlardan ayrılmaktadır.
- Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'ye (ö. 626/1229) göre Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı anlaşılır ancak anlatılamaz. Bu onun vezninin anlaşılması fakat anlatılamaması gibidir. Güzel ses de beğenilir ancak güzelliği anlatılamaz. Kur'ân'ın i'câzı da meânî ve beyân ilimlerini bilen akl-ı selîm kimseler tarafından anlaşılabilir.
- ez-Zerkeşi ise i'câzı bu maddelerin her birinin Kur'ân-ı Kerim'de bir arada bulunmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir.³²⁵

İ'câz meselesi hakkında bu bilgiler ile yetinilip konunun detayları ilgili eserlere havale edilirken³²⁶ Ettafeyyîş'in i'câz konusundaki görüşüne geçilirse müfessir bu mesele hakkında klasik görüşleri takip etmekte ve özellikle belâgat ve fesahatten sıkça bahsederek i'câzın bu yönlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Nitekim bu konu hakkında: "Beni Kur'ân-ı Kerim'in belâgatına muttalî kılan ve belâgatın yollarını müşahede ve idrak etmeyi nasip eden Allah'a hamd olsun."³²⁷ diyerek ilâhî kelâmı belâgatına, buradan da hareket ile Kur'ân'ın i'câzına dikkat çekmektedir.³²⁸ Müfessir Bakara sûresinin 23. âyetinin³²⁹ tefsirinde "Belâgat, hüsn-ü te'lif, gayb ile ilgili verilen sadık haberler cihetinden benzer bir sûre getirin. Ki o indirilen sûre okuma yazması olmayan ümmî tarafından tebliğ edildi. Nasıl olurda Kur'ân-ı Kerim'i onun

³²⁵ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/226-237. es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/42-62. Arpa, "İ'câzî'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", 86-87.

³²⁶ ez-Zerkeşi, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/218-252. ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/259-335. es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 4/42-77. Arpa, "İ'câzî'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım", 81-107.

³²⁷ Ettafeyyîş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/240-241.

³²⁸ Ettafeyyîş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 8/255.

³²⁹ *Kulumuza indirdiğimiz kitaptan* *وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّمَّنْ لَمِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* *dolayı şüphe içindeyseniz, onun benzeri bir sûre getirin, iddianızda samimi iseniz Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın.*

söylediğini iddia ederler?”³³⁰ açıklamasını yaparak Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câz yönlerini neler olduğunu belirtmektedir.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَاذْعُوا مِنِّي اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ -

*Yoksa Kur’ân’ı kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru sözlüyseniz Allah’tan başka çağırabileceğiniz herkesi çağırın, onun gibi uydurulmuş on sûre getirin.”*³³¹

âyetinin tefsirinde ise Eттаfeyyiş “En fasih ve belîğ kişileriniz fesâhat, belâgat, hikmetli ve gaybî haberler bakımından Kur’ân’a benzeyen on sûre getirsin.”³³² açıklamasını yaparak Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câzının; belâgat, fesâhat ve gaybî haberleri zikretmesinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda müfessir, eserlerde zikredilen temel görüşleri takip etmekte tefsirinde farklı bir yaklaşıma yer vermemektedir.

3.1.3.5. Kasasü’l-Kur’ân

Sözlükte “izi takip etme, birbirini takip eden haberleri izah etme, açıklama” gibi anlamlara gelen “فَصَّ” kökünden türeyen kıssa³³³ kelimesi terim olarak; “Kur’ân-ı Kerîm’in, geçmişte yaşayan ümmetlerden, peygamberlerden, geçmişte gerçekleşen olaylardan bahsettiği haberlerdir.”³³⁴

Kur’ân-ı Kerîm veciz bir kitap olması sebebi ile kıssaları anlatırken de bu özelliğini muhafaza etmekte ve kıssalar hakkında gerekli olan bilgiyi muhatapları ile paylaşmaktadır. Nitekim kıssaların zikredilmesindeki amaç tarihi olayları tafsilatları ile ortaya koymak değildir.³³⁵ Kıssalar Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’a davetin ve her peygamberin gönderildiği şeriatın usullerinin temellerini açıklamak, Hz. Peygamber’in ve ümmetinin kalbini din-i İslâm üzere sabit kılmak, önceki peygamberleri tasdik etmek ve onları anmak, anılarını yaşatmak, Hz. Peygamber’in yüzyıllar önce yaşayan geçmiş topluluklar hakkında verdiği bilgilerin doğruluğunu

³³⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/40-41.

³³¹ Hûd 11/13.

³³² Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 6/350-351.

³³³ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi’l-Kur’ân*, 671-672.

³³⁴ Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân*, 300.

³³⁵ ed-Dihlevî, *el-Fevzü’l-kebîr fî usûli’t-tefsîr*, 35.

ortaya çıkarmak ve insanların bu kıssaları düşünüp ibret alması gibi amaçlar için zikredilmektedir.³³⁶

Kur'ân-ı Kerîm kıssaları özellikle 20. yüzyılda farklı bir cihet ile âlimler tarafından ele alınmıştır. Muhammed Ahmed Halefullah (1916-1997), Kur'ân-ı Kerîm kıssalarının gerçekte vuku bulmadığı iddiasını ilk defa ciddi bir şekilde tartışmış, neticede bu konu âlimlerin gündemi olmuş ve kimisi bu iddiayı çürütmeye çalışırken kimisi desteklemiş ve savunmuştur.³³⁷

Müfessir Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş'in eserine bakıldığında tefsirde kıssaların yukarıda bahsedilen yönünü -gerçekte vuku bulmamasını- işlemediğini söylemek mümkündür. Zira bu iddia onun yaşadığı dönemde gündem olan bir konu değildir.

Müfessir Ettafeyyiş eserinde kıssalara genişçe yer vermektedir. Eserinde zikrettiği rivayetleri ise sıhhat derecelerine dikkat etmeden ve kaynak belirtmeden ele almaktadır.³³⁸ Kimi zaman kıssaların sonuna "Sıhhatini Allah bilir." ifadesini eklemektedir.³³⁹ Müfessirin zikrettiği kıssalarda hikmet ve ibretten ziyade okuyucunun ihtiyaç duymadığı bilgilere daha fazla değindiğini söylemek mümkündür. Örneğin; Neml sûresinde Hz. Süleyman'dan bahsedilen 20-44. âyetlerin tefsirinde, hüdhüd kuşunun adının Ya'für olması, Belkıs'ın ismindeki ب harfinin fethalı veya kesralı olma ihtimalleri, Belkıs isminin aslında onun lakabı olup gerçek isminin Leylâ olması, Neml sûresinin 40. âyetinde geçen kitaptan bilgisi olan kişinin Hz. Süleyman'ın veziri Âsaf b. Berhiyâ olması, onun annesinin ben-i İsrâil'e mensup Bâtûr olması, Hz. Süleyman'ın köşkünü betimleyen çeşitli rivayetlerin bulunduğu kıssalara yer vererek 24 âyetin tefsirini 21 sayfada ele almaktadır.³⁴⁰

Müfessir Kur'ân-ı Kerîm'de kıssaların tekrar edilmesi hakkındaki görüşünü Şuara sûresinin 29. âyetinin tefsirinde ele almaktadır. Ona göre kıssalar birebir olacak şekilde tekrar edilmemekte, bir yerde ele alınmayan husus başka bir yerde ele alınmaktadır.³⁴¹

³³⁶ Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*,301-302.

³³⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 215-218.

³³⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/410-411, 10/421-422,11/256.

³³⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 14/184.

³⁴⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 10/330-351.

³⁴¹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 10/240.

Kur'ân'da sadece bir kere zikredilen kıssalar hakkında ise “Kalplerde iyice yer eden sûrelerin tekrarı olmamıştır.” açıklamasını yapmaktadır.³⁴²

3.1.3.6. Mecâzü'l-Kur'ân

Sözlükte “bir yeri yürüyerek geçmek, yol katetmek” anlamına gelen “جوز” kökünden türeyen mecaz kelimesi terim olarak “kelamın va‘zedildiği anlamı aşması” demektir. Hakikat ise bunun zıttı olup “Kelamın tahsis edildiği anlam üzere kalması, bunu aşmamasıdır.”³⁴³ Bu bağlamda mecaz, hakiki anlamın kastedilmesine engel olan bir karine veya bir alakanın varlığı sebebi ile gerçek anlamın dışında kullanılan kelime yahut terkiptir.³⁴⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in hakikatleri içermesi konusunda bir ihtilaf yoktur.³⁴⁵ Ancak te'vil sisteminin en önemli mekanizmalarından ve enstrümanlarından biri olan mecaz, birkaç yönü ile âlimler tarafından tartışılmıştır. Mecaz konusundaki temel sorunlar; Arapçada mecazın var olup olmaması, şayet var ise bunun âyetlerde bulunup bulunmamasıdır.³⁴⁶ Cumhura göre gerek dilde gerek Kur'ân-ı Kerîm'de mecaz bulunurken azınlıkta olsa âlimlerden bazıları bu görüşü kabul etmemiştir.³⁴⁷ Âyetlerde mecazın varlığını reddeden âlimlerden bir kısmı İbnü'l-Kâs olarak bilinen Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî (ö. 335/946), Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Huveyz, Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884) ve oğlu Muhammed b. Dâvûd (297/910), Ebû Müslim İsfahânî'dir (ö. 322/934).³⁴⁸ Âlimlerin bu konudaki menfî görüşlerinin sebeplerinden biri de mecazı yalan olarak kabul etmeleridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm yalan ve yanlış sözden münezzehdir.³⁴⁹ Bu sebepten ötürü Allah'ın kelâmında mecazlı söyleyiş olduğunu reddetmektedirler.

³⁴² Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 7/61.

³⁴³ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, 211-212.

³⁴⁴ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, 196.

³⁴⁵ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/375.

³⁴⁶ Abdulttalip Arpa, “Kur'ân'da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymiyye (728/1327)'nin Meseleye Yaklaşımı”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 44 (2010): 181.

³⁴⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*, 2/377. es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/125.

³⁴⁸ Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 10. bs. (Beyrut: Dârü'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1977), 329.

³⁴⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/126.

Kur’ân-ı Kerîm’de mecazın varlığı meselesi dilsel alan ile kelâmî/teolojik zeminde de tartışılmıştır. Mecaz üzerinden yürütülen bu tartışmaların çoğu Allah’ın sıfatları ile ilgili âyetlerin yorumunda cereyan etmiştir. Nitekim bir tarafta Allah’ın sıfatları insan biçimci dil ile aktarılırken öte taraftan Allah’ın hiçbir şekilde mahlukâta benzemediği³⁵⁰ şeklinde tenzih akidesi aktarılmaktadır. Bu durum da âlimlerin Allah’ın sıfatlarını yorumlama noktasında farklı görüşleri benimsemesine sebep olmuştur. Tam bu noktada mecaz iki görüş arasında hizmet veren bir açıklama şekli olarak değerlendirilmektedir.³⁵¹

Mecazi dil sadece Kur’ân’da kullanılan bir söyleyiş olmayıp İncil ve Tevrât’ta da bu anlatım tarzı kullanılmaktadır. Nitekim Kutsal metinlerde bilinemez ve söylenemez olanın bilinmesi ve söylenmesi gibi paradoksal durumu ifade eden kelimeler veya cümleler kullanıldığı bir gerçektir. Bu bağlamda özellikle Tanrı veya metafizik alan gibi mücerret konuların açıklanmasında fizikî varlık alanının ötesine uzanabilmek için semantik kurallar aşılıp mecazî dil kullanılmaktadır. Mecazî dil bu konular etrafında oluşan güçlüklerin aşılmasında son derece fonksiyonel bir kullanım sağlamaktadır.³⁵²

Müfessir Eттаfeyyiş de mücerret konuların anlaşılmasında fonksiyonel kullanım sağlayan mecaz hakkında cumhurun görüşüne bağlı kalarak Kur’ân-ı Kerîm’de mecazın bulunduğunu savunmaktadır. Örneğin, “يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آدَانِهِمْ - Parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar.”³⁵³ âyetinin tefsirinde Eттаfeyyiş, أَصَابِعَهُمْ ifadesinden kastın parmak uçları olduğunu açıklayarak âyette lugavî mecazın yapıldığını ifade etmektedir.³⁵⁴ Müfessirin bu âyette mecaz türlerinden “bütünün zikredilip parçanın kastedilmesi” sanatına başvurduğu görülmektedir.

Eттаfeyyiş Allah’ın sıfatları ile ilgili âyetlerin tefsirinde ise “tenzih” ilkesini merkeze alarak İbâziyye mezhebinin görüşleri doğrultusunda bu âyetleri te’vil etmekte ve

³⁵⁰ eş-Şûrâ 42/11.

³⁵¹ Arpa, “Kur’ân’da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymiyye (728/1327)’nin Meseleye Yaklaşımı”, 184-185.

³⁵² Abdulmuttalip Arpa, “Zâhirilik ve Mecâz”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14 S. 25. (2012): 47-48.

³⁵³ el-Bakara 2/19.

³⁵⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/30.

mecazî anlamlara başvurmaktadır. Örneğin; müfessir, “وَيَبْفِي وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ”³⁵⁵

âyetinin tefsirinde وَجْهٌ kelimesi ile Allah’ın zâtının kastedildiğini izah etmekte, âyette mecazın türlerinden “parçanın zikredilip bütünü kastedilmesi” sanatına yer verildiğini ifade etmektedir.³⁵⁶

Özü, nasları zâhirine göre değerlendiren Hâricîlik mezhebine dayanan İbâzîyye mezhebi, onlara nispeten daha mutedil bir fırka olduğunu mecaz konusundaki tavrı ile de ortaya koymaktadır. Nitekim gerek İbâzîyye mezhebi³⁵⁷ gerek Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş te’vil nazariyesinde mecaza yer vererek Hâricîlerden ayrılmakta, Mu’tezile ve Eş’ârî mezhepleri ile paralel görüşler sergilemektedir. Bilhassa müfessir haberî sıfatları tenzih ilkesi çerçevesinde te’vil etmekte ve bu noktada mecazlardan istifade etmektedir.

3.1.4. Tefsirin Kaynakları

Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş’in hayatı ele alınırken kendisine büyük bir kütüphane oluşturduğundan bahsedilmişti. Bu kütüphanenin büyüklüğü, müfessirin, *Teyisîr*’i telif ederken istifade ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Zira eserinin kaynakça kısmında yüzden fazla esere yer verilmektedir. Eserin tahkikini üstlenen Şeyh İbrâhîm b. Muhammed Talây eserinin on yedinci cildinde *Teyisîr*’in kaynaklarını; İbâzî olan kaynaklar, İbâzî olmayan kaynaklar ve Muhammed b. Yûsuf’un kendi eserleri olmak üzere üç başlıkta sıralamaktadır. Bu kaynaklar incelendiğinde Ettafeyyîş’in Ehl-i sünnetin kaynaklarından sıkça istifade ettiği ancak İbâzîyye mezhebinin ilk tefsir örneğini veren Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî (ö. 280/893)’nin tefsirinden neredeyse hiç faydalanmadığını söylemek mümkündür. Tefsirinde sadece bir yerde Hevvârî’yi rahmet ile anmakta, o noktada da Hevvârî’nin kendi tefsirine değil ona yazılan bir hâşiyeye atıfta bulunmaktadır.³⁵⁸ Müfessir Ettafeyyîş’in, eserini telif ederken kullandığı kaynakların hepsini burada zikretmekten ziyade istifade ettiği tefsir, hadis ve İbâzî kaynakların bir kısmı şöyle sıralanabilir:

³⁵⁵ er-Rahmân 55/27.

³⁵⁶ Ettafeyyîş, *Teyisîru’t-Tefsîr*, 14/227.

³⁵⁷ Siyâbî, *Medhal ilâ Mezhebi’l-İbâzî*, 70.

³⁵⁸ Ettafeyyîş, *Teyisîru’t-Tefsîr*, 2/83-84.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923)'nin *Câmi 'u'l-Beyân*'ı, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ı, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Keşşâf*'ı, Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Celâleddin es-Süyûtî'nin *Tefsîrü'l-Celâleyn*'i, Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*'i, Ebû Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122)'nin *Me'âlimü't-tenzîl*'i, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö.671/1273)'nin *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Letâ'ifü'l-işârât*'ı, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)'nin *el-Bahrü'l-Muhî't*'i, İbn Atıyye el-Endelüsî'nin *el-Muharrerü'l-vecîz*'i Ettafeyyîş'in istifade ettiği başlıca tefsir eserlerindedir.³⁵⁹

Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *Sahîhleri*, Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö. 275/889), İbn Mâce (ö. 273/887) ve Nesâî'nin *Sünenleri*, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in *Müsned*'i müfessir Ettafeyyîş'in *Teyisîr*'de istifade ettiği başlıca hadis kaynaklarındandır.³⁶⁰

İbâzî kayanıklara gelince Şeyh Âmir eş-Şemmâhî'nin *Kitâbü'l-izâh*'ı, Rebî b. Habîb'in *el-Câmi 'u's-sahîh*'i, Ebû Ya'kûb el-Vercelânî'nin *el-Adl ve'l-insâf*'ı ve *ed-Delîl ve'l-burhân*, Amr b. Cemi'nin *Akîdetü'l-azzâbe* adlı eseri Ettafeyyîş'in tefsirinde istifade ettiği mezhebinin kaynaklarındandır.³⁶¹

³⁵⁹ Ettafeyyîş, *Teyisîru't-Tefsîr*, 17/366-370.

³⁶⁰ Ettafeyyîş, *Teyisîru't-Tefsîr*, 17/366-370.

³⁶¹ Ettafeyyîş, *Teyisîru't-Tefsîr*, 17/365-366.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEYSİRÜ'T-Tefsîr'de Ahkâm Âyetlerinin Yorumu

Ahkâm âyetleri terkibi ile “ahkâma veya fikhî ilmine kaynak olan ve içerisinde hüküm barındıran âyetler” kastedilmektedir. Bu âyetlerin sayısı hakkında âlimler ihtilaf etmektedir. Zira müfessirler kendi ilmi kudretleri ve anlayışları doğrultusunda fikhî âyetleri tespit etmekte ve onlardan hüküm çıkarmaktadır.³⁶² Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de sarih fikhî/ahkâm âyetleri olduğu gibi meseller ve kıssalardan dolaylı olarak çıkarılabilecek hükümler de vardır.³⁶³ Bu durum da müfessirin kendi ilmî bakış açısına bağlı bir durumdur.

Söz konusu âyetlerin sayısı Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Râzî'ye göre 500 iken Hanefî fakihî Ebû Bekr el-Cessâs (ö. 370/981) yaklaşık 1000 âyeti ahkâm başlığı altında incelemekte, Mâlikî fakihlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise ahkâma dair 800 âyet olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁴

Bu bağlamda tefsir eserleri arasında Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ahkâm âyetlerini inceleyen müstakil eserler telif edilmiştir. Genellikle “Ahkâmü'l-Kur'ân” adı altında yazılan bu eserlere; Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110)'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı, *Kurtubî'nin el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İklîl fi İstinbâti't-tenzil*'i örnek olarak verilebilir.³⁶⁵

Çalışmada incelenen tefsir, müstakil bir ahkâm tefsiri olmamakla birlikte İbâziyye mezhebinin meşhur âlimlerinden Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş tarafından kaleme alınan mezhebî bir tefsirdir. Müfessir olduğu gibi fakih kimliği de bulunan Eттаfeyyiş'in fikhî görüşlerini son tefsiri üzerinden tespit etmenin amaçlandığı bu çalışmada araştırmanın sınırlarını zorlamaması açısından bütün âhkâm konularına değinmekten ziyade ibadet, aile hukuku, muâmelât ve ukûbât meselelerine dair belli başlı konular incelenecektir. Müfessirin tefsirinde yer alan ahkâm âyetlerini yorumlama metodu, ahkâm konusunda mezhebi ile ittifak ve ihtilaf ettiği noktalar, diğer mezheplerden yararlandığı ve ayrıldığı hususlar bu başlık altında ele alınacaktır.

³⁶² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/46.

³⁶³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*, 2/130.

³⁶⁴ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân*, 2/130. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 2/46.

³⁶⁵ Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 365-366.

4.1. İbâdât ile İlgili Âyetlerin Yorumu

İbâdât Allah'a yönelik kulluğun³⁶⁶ ve O'nun emir ve yasaklarına itaat etmenin sonucunda ortaya çıkan düzenli davranışlar anlamına gelen ibadet kelimesinin çoğulu olup temizlik, namaz, oruç, hac ve zekât vb. konuları kapsayan fıkıh konularından bir tanesidir.³⁶⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de insanların Allah'a itaat ve ibadet etmek için yaratıldığından bahsedildiği³⁶⁸ gibi peygamberlerin insanları bu davranış türüne davet ettikleri de bildirilmektedir.³⁶⁹ Bu bağlamda insanın yaratılış amacını oluşturan ve peygamberlerin davetine konu olan ibadet, fıkıh için önemli bir alanı ifade ederken tefsirlerde de detayları ile ele alınan ve titizlik ile açıklanan konulardan biridir.

Bu başlık altında Eттаfeyyiş'in, ibadet konularından temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac meseleleri hakkındaki yorumları ele alınacaktır.

4.1.1. Temizlik

İslâm dininde temizlik, üzerinde sıkça durulan ve ehemmiyet verilen konuların başında gelmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de temiz olanlardan övgü ile söz edilmesi³⁷⁰, İslâm dininde temizliğin önemini bir hayli ortaya koymaktadır. Bazı ibadetlerin temizlik olmadan makbul olmaması da³⁷¹ temizliğin İslam dinindeki yerinin ve öneminin altını çizmektedir.

Çalışmada temizlik meselesi abdest, gusül, teyemmüm ve hayız bölümlerine ayrılmaktadır. Müfessirin konu hakkındaki görüşleri ilgili âyetlerin tefsiri üzerinden incelenecektir.

4.1.1.1. Abdest

Abdest; belirli organların usulüne göre yıkanması ve mesh edilmesinden ibaret olan temizlik türüdür. Güzel olması ve temizliğe yardımcı olmasından ötürü abdest, vudû'

³⁶⁶ el-Bakara 2/21.

³⁶⁷ Ahmet Yaman ve Halit Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 15. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017), 114.

³⁶⁸ ez-Zâriyât 51/56.

³⁶⁹ el-Bakara 2/83.

³⁷⁰ el-Bakara 2/222.

³⁷¹ Buhârî, Vudû', 2 (135).

(وضوء) kelimesi ile ifade edilmektedir.³⁷² Abdest almak namaz ibadeti için farz olup âlimlerin ittifakı ile su bulan kimsenin abdestsiz namaz kılması caiz değildir.³⁷³

Hanefî mezhebine göre abdestin fazları, “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ ” - *Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın).*³⁷⁴ âyeti doğrultusunda yüzü yıkamak, kolları dirseklere dahil ederek yıkamak, başı mesh etmek ve topukları yıkamak olmak üzere dört tanedir.³⁷⁵ Şâfiî mezhebi bu şartlara ek olarak abdeste niyet etmeyi ve abdesti tertibe uygun almayı da eklemektedir.³⁷⁶ Hanbelî mezhebi ise niyet ve tertibi farz olarak kabul etmekle birlikte bu şartlara muvâlâtı (uzuvların peş peşe yıkanmasını) dahil etmektedir.³⁷⁷ Mâlikî mezhebinde ise abdestin fazları dört şarta ek olarak niyet, muvâlât ve delk (uzuvların ovulması) olmak üzere yedi tanedir.³⁷⁸

Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş, abdest âyeti şeklinde ma‘rûf olan Mâide sûresinin 6. âyetinin tefsirinde namaz kılmaya niyetlenen kişinin abdestli olması gerektiğini ve bir abdest ile birden fazla vakit namazı kılınabileceğini ifade etmektedir. Nitekim Mekke'nin fethedildiği gün boyunca Hz. Peygamber, namazlarını tek bir abdest ile kılmıştır. Rivayete göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in bir abdest ile gün boyu namaz

³⁷² Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 1. bs. (İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013), 92.

³⁷³ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. S aîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihîsâr*, thk. Hâlid er-Rabbad, 1. bs. (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2016), 2/161.

³⁷⁴ el-Mâide 5/6.

³⁷⁵ Abdullah b. Mahmûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şuayb Arnâût, Ahmed Muhammed Berhûm ve Abdullatîf Harzullah, 1. bs. (Şam: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009)1/40.

³⁷⁶ Şemsüddin Muhammed b. Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*, thk. Muhammed Halîl 'Aytânî, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997), 1/86-95.

³⁷⁷ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv ve Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 3. bs. (Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1997), 1/157-192.

³⁷⁸ Muhammed el-Emîr el-Kebîr, *el-İklîl Şerhu Muhtasar Halîl*, thk. Ebû'l-Fadl Abdullah es-Sâdik ve Abdulvehhâb Abdullatîf, (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, t.y.), 18-19.

kılmadığını görünce ona, “Bugüne kadar yapmadığın bir şeyi yaptın.” demiş, Hz. Peygamber de “Bilerek/kasten yaptım.” cevabını vermiştir. Eттаfeyyiş kaynağını belirtmediği bu rivayet³⁷⁹ üzerinden kişinin abdesti bozulmadığı takdirde her vakitte yeniden abdest almasına gerek olmadığı hükmüne varmaktadır.³⁸⁰

Müfessir, âyetin devamında gelen ... وَأَنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ ifadesi ve لَمْ يَجِدُوا مَاءً ifadesinden yola çıkarak teyemmümü abdeste bedel olarak değerlendirmekte ve mübdelün minh için “Bedel hükmündedir.” demektedir. Nasıl ki suyun bulunmadığı yerde abdesti olmayan kişi için teyemmüm farzsa bu durumda müfessire göre abdestin-وضوء farz oluşu da ancak abdestsiz kimse için geçerlidir. Eттаfeyyiş görüşünü belirttikten sonra Zâhirî mezhebinin konu hakkındaki “Diğer namaz vaktinin girmesi ile abdest bozulur.” görüşünü okuyucu ile paylaşmaktadır. Müfessir, eserinde zikrettiği rivayet ve gramer tahlilin ardından Zâhirîlerin bu görüşünü batıl olarak değerlendirmektedir.³⁸¹

Âyetin tefsirine bu bilgiler ile başlayan Eттаfeyyiş, “فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ” cümlesi ile açıklamalarına devam etmekte ve yüz kelimesi ile kastedilen sınırları belirlemektedir. Müfessir, alnın saç ile birleştiği yerden kulak hizası doğrultusunda çene bitimine kadar delk (ovalamak) ile yıkanması gerektiğini belirtmektedir. Müfessir delk meselesi ile ilgili “Bize ve Mâlikî mezhebine göre su döküldüğü vakit delk yapılmalıdır, delk bu işlemin tamamlayıcısıdır.” açıklamasını yapmaktadır. Şâfiî, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin abdest alırken delki şart koşmadıklarını da okuyucuya bildirmektedir.³⁸²

Müfessir ellerin yıkanması meselesinde, dirsekler dahil olmak üzere parmaktan dirseğe kadar uzuvların delk ile yıkanması, parmaklarda yüzük var ise yüzüğün hareket ettirilip o bölgelere de suyun ulaşması gerektiğini ifade etmektedir. Eттаfeyyiş, “و الى المرافق ايديكم الى المرافق” ifadesinin tefsirinde Dâvûd ez-Zâhirî ve Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775)’in görüşlerine yer vermektedir. ez-Zâhirî ve İbn Hüzeyl’e göre bu ifade yıkanması gereken yere dirsekleri dahil etmemektedir. Bu görüşün delili ise söz konusu âyetteki

³⁷⁹ Tirmizî, “Tahâret”, 45 (62).

³⁸⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/478-479.

³⁸¹ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/479.

³⁸² Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/480.

الى harf-i cerinin, Hûd sûresinin 52. âyetinde (وَيَرْدُّكُمْ فُوَّةً إِلَى فُقُورِكُمْ - *Rabbiniz kuvvetinize kuvvet katsın*) kullanılan الى harf-i ceri gibi âmel etmesidir. Ettafeyyiş ise “Dirsekler ile ilgili net bir ifade olmadığı için biz yıkanması gerektiğine hükmettik. Zira Hz. Peygamber de abdest alırken suyu dirseklerinde dolandırır.” açıklamasını yapmakta ve dirseklerin dahil edilmediği görüşü reddetmektedir.³⁸³

Ettafeyyiş “وَأَمْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ” - *Başlarınızı meshedin*” cümlesinin tefsirinde saçı üçe ayırıp ıslak olan üç parmağın baş üzerinde sürüklenmesinin yeterli olacağını ifade etmektedir. Müfessir mezheplerin görüşlerini de okuyucu ile paylaşmakta; “Mezhebimiz ve Şâfiîler, mesh edilecek bölgeyi üç veya bir kısım ile sınırlamamaktadır. Nitekim Şâfiî mezhebi, alt sınırı esas alarak mesh edilmesi gereken yeri saçın birkaç kılı olacak şekilde belirlemiştir. İmam Ebû Hanîfe’ye göre başın ön kısmının dörtte biri, Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise başın tamamı mesh edilmelidir.” açıklamasını yaparak konu ile ilgili mezhepler ile olan farklılığını okuyucuya aktarmaktadır. Müfessir âyeti tefsir ederken dil ilimlerinden istifade ederek “رُؤُوسِكُمْ” lafzındaki ب harf-i cerini “ba-ü ba’ziyye” olarak takdir etmekte ve başın bir kısmının meshedilmesini yeterli görmektedir.³⁸⁴

Müfessir Ettafeyyiş âyetteki “وَأَرْجُلِكُمْ” lafzındaki ل harfini fethalı okumakta ve bu lafzın eller ve yüz kelimelerine atfedildiğini belirtmektedir. Ayakların da eller ve yüz gibi yıkanması gerektiğini savunan Ettafeyyiş, bu uygulamanın sünnet ve sahâbe ameli ile sabit olduğunu ifade etmekte ancak bu görüşünün kaynağını zikretmemektedir. Müfessire göre “إِلَى الْكَعْبَيْنِ” sınırlaması ayakların yıkanması hususunda delildir. Zira âyette mesh ile ilgili herhangi bir sınır koyulmamıştır. Müfessir âyette ayakların yıkanmasının başın mesh edilmesinden hemen sonra ifade edilmesini şu şekilde açıklamaktadır: “Ayakların yıkanması, yerilmiş olan su israfına sebebiyet verebilmektedir. و harfi ile ayakların mesh edilmesi istenmemiş, ayakların mesh eder

³⁸³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/480-481.

³⁸⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/481-482.

gibi az su ve hareket ile yıkanması talep edilmiştir.”³⁸⁵ İlgili âyetin çoğu ifadesinin tefsirinde mezheplerin görüşlerine yer veren müfessirin, ayakların yıkanması gibi âlimlerin ihtilaf ettiği ve kıraat farklılığının bulunduğu bu ifade hakkında hiçbir mezhebin görüşüne yer vermemesi dikkatlerden kaçmamaktadır.

4.1.1.2. Gusül

Sözlükte suyun bir şeyin üzerinden akması manasına gelen gusül terim olarak bütün bedenin yıkanması veya temizlenmesini ifade etmektedir.³⁸⁶ Mâide sûresinin 6. âyetinde “وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا – Eğer cünüp olursanız temizlenin.” ifadesi ile gusül abdestine de yer verilmektedir.

Ettafeyyiş ilgili ifadenin tefsirinde cünüplük, hayız ve nifas gibi durumlarda gusül abdesti alınması gerektiğini belirttikten sonra bu abdestin nasıl yapılacağına dair bilgiler vermektedir. Müfessir gusül abdestine ağız ve burnun yıkanmasını da dahil etmekte, kişinin avuçlarını yıkadıktan sonra ağız ve burnunu daha sonra başını yıkaması gerektiğini ifade etmektedir. Gözlerin içi, bedenin zâhirine dahil olmadığından ötürü bu bölgelerin yıkanmasına lüzum olmadığı konusunda okuyucuyu bilgilendirmektedir.³⁸⁷ Müfessir gusül abdesti alırken ağız ve burna su vermenin hükmü konusunda diğer mezheplerin görüşlerine yer vermemektedir. Kısaca bahsedilecek olursa Hanefî³⁸⁸ ve Hanbelî³⁸⁹ âlimleri bu iki organın su ile yıkanmasını farz olarak değerlendirirken Şâfiî³⁹⁰ ve Mâlikî³⁹¹ âlimlerine göre bu organların yıkanması farz değildir. Hanbelî mezhebine göre gusül abdestine besmele ile başlamak da farz olarak kabul edilmektedir.³⁹²

³⁸⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/482.

³⁸⁶ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 1/440.

³⁸⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/483.

³⁸⁸ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1/56.

³⁸⁹ Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Mukni' fî fıkhi İmâmi's-sünne Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, ed. Mahmûd el-Arnaût ve Yâsîn Mahmûd el-Hatîb, 1. bs. (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 2000), 28-33.

³⁹⁰ eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, 1/122.

³⁹¹ Ahmed b. Guneym b. Sâlim en-Nefrâvî, *el-Fevâkihu'd-Devvânî ala Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, 1. bs. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/229.

³⁹² İbn Kudâme, *el-Mukni' fî fıkhi İmâmi's-sünne Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 33.

Müfessir Nisa sûresinin 43. âyetinde “لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ” ifadesinde kadınlar ile cimâda bulunmanın, kadınlara şehvet ile dokunmanın, yabancı kadınlara kasıtlı olarak temas etmenin abdesti bozan durumlar olduğunu, şayet su bulunmaması durumunda temiz toprak ile teyemmüm edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁹³

4.1.1.3. Teyemmüm

Sözlükte kastetmek anlamına gelen teyemmüm şer‘i olarak; suyun bulunmadığı yahut suyu kullanmaya güç yetmediği zaman veya durumlarda, toprak vb. cinsinden temiz bir şey ile abdestsizliği gideren temizlik türünü ifade etmektedir.³⁹⁴ Mâide sûresinin 6.

âyetinin son kısmı olan “ وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْعَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ

تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ

Eğer hasta veya yolculukta bulunur iseniz veya sizden biri abdest bozmaktan gelir ise yahut kadınlar ile cinsel ilişkide bulunur iseniz, bu durumlarda su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi o toprak ile mesh edin.” bölümünde teyemmüm abdestinden bahsedilmektedir. Ettafeyyiş ilgili bölümün tefsirinde şu açıklamalara yer vermektedir: “Kişi hastalık durumu, suyun hastalığının iyileştirmesini geciktirdiği durum, yolculuk halinde, ayak yolundan -küçük/büyük hacet gidermekten- gelme durumu yahut kadınlar ile cimâda bulunma durumlarından birine sahip ve su bulamamış ise o vakit temiz bir toprağa yönelmelidir. Önce niyet ederek iki defa ellerini toprağa vurmali, ardından ellerini ve yüzünü mesh etmelidir.”³⁹⁵

Müfessir hangi durumlarda teyemmüm edildiğini açıkladıktan sonra mesh edilen elin sınırını, avuç (avuç bitimi-bileğe kadar)³⁹⁶ şeklinde belirlemekte, bu sınırı da Kur’ân-ı Kerîm’de el kelimesinin mutlak anlamda geçtiği had cezası (elin kesilmesi) âyetinden³⁹⁷ yola çıkarak koymaktadır. Bu noktada Ettafeyyiş, İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)’nin “Elleri koltuk altına kadar mesh edin.” görüşünü zayıf olarak değerlendirmekte, İmam Şâfi’î’nin ise teyemmümde ellerin dirseklere kadar mesh

³⁹³ Ettafeyyiş, *Teyssîru’t-Tefsîr*, 3/230.

³⁹⁴ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 114.

³⁹⁵ Ettafeyyiş, *Teyssîru’t-Tefsîr*, 3/483-484.

³⁹⁶ Ettafeyyiş, *Teyssîru’t-Tefsîr*, 3/231.

³⁹⁷ el-Mâide 5/38.

edilmesine hükmettiğini, bu hükme ise abdest âyetindeki (el-Mâide 5/6) “وَأَيْدِيكُمْ إِلَىٰ” ifadesi ile kıyaslayarak ulaştığını söylemektedir. İmam Şâfiî'nin görüşünü değerlendirmeyen müfessir, kendi kanaati olan ellerin bileklere kadar mesh edilmesinin Mekhûl ed-Dımeşkî'den gelen rivâyet olduğunu belirtmekte, şayet bilekten başka bir sınır koyulması istenirse abdest âyetindeki gibi bileklere kadar mesh edilebileceğini ifade etmektedir.³⁹⁸

Ettafeyyiş taş-çakıl taşı gibi malzemeleri, teyemmüm abdesti için uygun görmemektedir.³⁹⁹ Müfessir konu ile ilgili mezhebinin görüşüne de yer verip İmam Ebû Hanîfe ile bu hususta ihtilaf ettiklerini belirtmektedir. İbâzıyye mezhebinde teyemmüm için; inci, yakut vb. gibi değerli taşlar, bataklık çamuru ve çakıl taşı gibi maddeler kullanılmamaktadır.⁴⁰⁰

Müfessir Ettafeyyiş ilgili âyetin tefsirinin sonunda konuyu özetlemek için âyette geçen temizlik türlerini ele almaktadır. Açıklamasında; “Âyette iki tür temizlik geçmektedir. Bunların ilki; su ile olan temizliktir ki bu asıl olandır. İkincisi ise toprak ile olan temizliktir. Su ile yapılan temizlik türlerinin en kapsamlısı gusüldür. Zira onda bütün beden temizlenmesi söz konusudur. Kapsamlı olmayan ve su ile yapılan diğer temizlik türü ise abdesttir-وضوء. Nitekim onda belirli uzuvların yıkanması kâfidir.

Abdest yıkamak ve mesh etmekten meydana gelir. Yüzün yıkanması ve başın mesh edilmesi ifadelerinde âyette bir sınırlama bulunmazken ellerin ve ayakların yıkanması bir sınıra tabidir. Abdest sıvı bir şey ile alınacak ise bu sudur, ancak katı bir şey ile alınacak ise bu topraktır. Bu ikisi küçük veya büyük bir kirlilik durumunda söz konusudur. Toprak ile abdest alabilmek için hakikî veya hükmi anlamda suyun bulunmaması gerekir ki bu durumda genelde hasta ve yolcuların karşılaştığı bir durumdur.” ifadelerine yer vermektedir.⁴⁰¹

³⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/231-232.

³⁹⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/483-484.

⁴⁰⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/230.

⁴⁰¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/485-486.

Ettafeyyiş teyemmüm konusunu Nisa sûresinin 43. âyetinin⁴⁰² tefsirinde de işlemektedir. Âyette geçen “لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ” cümlesindeki “صلاة” ifadesini mescid olarak açıklayan müfessir, “الاعرابي سبيل” ifadesini “وَأَنْتُمْ سُكَارَى” ifadesine atfetmekte, “الاعرابي سبيل” ifadesini ise “yolu oradan (mescidden) geçenler” şeklinde değerlendirmekte ve “Mescide sarhoş ve cünüp iken -yolu mescidden geçenler müstesna- yaklaşmayın.” şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır. Tefsirin devamında müfessir yolculuk halindeki cünüp kişilerin su bulamadıkları takdirde teyemmüm ederek namazlarını kılmalarını ifade etmektedir. Bu noktada mezheplerin görüşlerine yer veren Ettafeyyiş “Şâfiîler bu âyeti teyemmüm ile ibadet etmenin caiz olduğuna delil olarak kabul etmektedir. Onlara göre her namaz için ayrı teyemmüm gerekir zira o zorunlu bir temizliktir ve kirliliği ortadan kaldırmaz. Ancak Hanefîler teyemmümü bozacak bir olay vuku bulmadıkça teyemmümü tekrarlamaz.” açıklamasını yapmaktadır.⁴⁰³ Zira Hanefîlere göre kişi bir teyemmüm abdesti ile gerek farz gerek nafile olmak üzere dilediği kadar namaz kılabilir.⁴⁰⁴ Bu konuda Ettafeyyiş kendi görüşü veya mezhebinin görüşünü belirtmemektedir. İbâzîyye mezhebine göre farz namazı vakti girmeden önce teyemmüm etmek caiz değildir, bu teyemmüm ile farz namazı kılınmaz. Aynı zamanda bir teyemmüm ile iki farz namazı kılmak da mezhep içinde caiz görülmemektedir.⁴⁰⁵

Müfessir Ettafeyyiş İbâzîlerin, Hanefîlerin ve Şâfiîlerin cünüp kimsenin temizlenmeden mescitten geçmesini yasakladıkları, ancak mescidin içinde su varsa ve

⁴⁰² يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ

Ey iman edenler! - من الغائط أو لمسئم النساء فلم يجدوا ماءً فتيمموا صعيداً طيباً فامسحوا بوجوهكم وأيديكم إن الله كان عفواً غفوراً
Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedicidir ve bağışlayıcıdır.

⁴⁰³ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/228-229.

⁴⁰⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/85.

⁴⁰⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Mûsâ el-Kindî, *el-Musannef*, thk. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, 1.bs. (Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'd-Dîniyye, 2016), 4/321.

mescitten geçmeleri dışında ona ulaşma imkanları yoksa bu kimselerin mescitten geçmelerine izin verdikleri bilgisine değinmektedir. Müfessir bu konuda Hz. Ali'nin istisna olduğunu ifade etmekte, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye cünüp iken mescitte oturma izni verdiği zira onun evinin mescidin içinde olduğu rivayetini eserinde zikretmekte ancak rivayetin kaynağına⁴⁰⁶ değinmemektedir.⁴⁰⁷

Müfessirin teyemmüm hakkındaki görüşleri, kişinin yolu mescitten geçiyorsa ve cünüp halde ise teyemmüm yaparak mescide girmesidir. Şayet mescidin içinde su varsa ve mescitten geçerek oraya ulaşacaksa bu kimseye, cünüp halde mescitten geçmesi için ruhsat verilmiştir. Müfessire göre teyemmüm; niyet edilerek ve toprak ile yüzü ve elleri bileklere kadar mesh ederek yapılır. Ellerin bileklere kadar mesh edilmesi müfessirin asli görüşü olmakla birlikte farklı bir sınır koyulması istenirse ellerin dirseklere kadar mesh edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Taş ve çakıl taşı gibi maddelerle teyemmüm edilmesini caiz görmez. Bu konuda mezhebi İbâziyye ile aynı görüştedir. Müfessirin âyetlerin tefsirinde su ve toprağın bulunmadığı durumlarda kişinin ne yapması gerektiğine değinmemesi onun tefsirinde bir fakîh olarak bütün fikhî meseleleri açıklama zorunluluğuyla yaklaşmadığını ortaya koymaktadır.

4.1.1.4. Hayız

Kur'ân-ı Kerîm'de kadınların hayız durumu Bakara sûresinin 222. âyetinde “وَسَأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذَىٰ فَاعْتَزِلُوا مِنَ النِّسَاءِ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَفْرُقُوهُنَّ مَا حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ” Sana kadınların hayız-âdet dönemi hakkında soruyorlar. De ki: o sıkıntılı bir haldir. Bu sebep ile o günlerde kadınlardan ayrı durun, temizlenmedikçe onlarla cinsi münasebette bulunmayın. İyice temizlendiklerinde onlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşın. Allah çok tövbe edenleri ve temiz olanları sever.” şeklinde ele alınmaktadır. Müfessir Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş âyetin tefsirine hayız kelimesinin hayzın zamanı (ay hali) veya mekânı manasına gelebileceği bilgisini vererek başlamaktadır. Açıklamasının devamında; “قُلْ هُوَ أَذَىٰ” ifadesi ile hayız kanının ezâ olduğunu belirtmekte ve bu ezânın hayızlı kişiye yaklaşan için zarar verici

⁴⁰⁶ Tirmizî, “Menâkıb”, 73 (4079).

⁴⁰⁷ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/229.

olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁸ Ettafeyyiş'in âlimlerin manasında ihtilaf ettiği ezâ hakkında farklı görüşlere yer vermemesi dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bu açıklamalarından sonra müfessir âyetin sebep-i nüzûlüne değinmektedir. Rivayete göre Yahudiler ve bazı Müslümanlar eşlerinin hayızlı olduğu vakitlerde onlar ile yemek yememiş ve oturmamışlardır. Sahâbe de bu durumu Hz. Peygamber'e sormuş, nihayetinde bu âyet nâzil olmuştur. Ettafeyyiş bu rivayeti Müslim ve Tirmizî'den naklederken aynı soru karşısında Hz. Peygamber'in, "Cinsi münasebet dışında her şeyi yapabilirsiniz." şeklinde cevap verdiğini ifade etmekte ve bu rivayeti de Ebû Dâvûd'dan nakletmektedir.⁴⁰⁹

Tefsirine "فَاعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي المَحِيضِ -Kadınlardan hayızlı iken ayrı durun" ifadesi ile devam eden müfessir, kocanın hanımı ile hayız halinde iken cinsi münasebette bulunmamasına dikkat çekmekte, kadın bu halde iken göbek ile diz arasındaki bölgenin kocasına haram olduğunu belirtmektedir. Ettafeyyiş, Ebû Dâvûd'dan naklettiği "يَحِلُّ مِنَ الحَائِضِ مَا فَوْقَ الإِزَارِ" hadisini okuyucu ile paylaşarak hayız döneminde olan kadın ile izâr altından cimâda bulunmanın caiz olduğunu açıklamaktadır.⁴¹⁰

Ettafeyyiş âyetin devamında gelen "وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ - Yaklaşmayın." emrini öncesinde geçen "اعْتَرِلُوا -Ayrılın." emrinin müekkedi olarak değerlendirmekte ve bir fiile yaklaşmanın nehyinin, o fiili işlemenin nehyinden daha kuvvetli olduğunu beyan etmektedir. Bu durumda müfessir ilgili ifadeyi "Hayız döneminde olan kadın ile cinsi münasebette bulunmaya kesinlikle yaklaşmayın." şeklinde açıklamaktadır. "حَتَّى يَطْهُرْنَ" -Temizleninceye kadar" ifadesinde meydana gelen kıraat farklılıklarına değinmeyen Ettafeyyiş bu noktada kocanın cinsi münasebet için kadının hayız döneminin bitmesini (temizlenmesini) beklemesi gerektiğini, kadının ise hayzı bitince su varsa su ile gusül alması şayet su yoksa toprak ile teyemmüm etmesi gerektiğini izah etmektedir. "يَطْهُرْنَ" ifadesini beyaz akıntı gelerek kadının hayızdan temizlenmesi olarak ifade eden müfessir, aynı zamanda bu ifadenin "su ile temizlenmek" şeklinde tefsir edilmesini de

⁴⁰⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/44.

⁴⁰⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/45.

⁴¹⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/45-46.

caiz olarak değerlendirmektedir.⁴¹¹ İbâzî mezhebine göre hayız döneminin bitişi kadının hayız kanının ardından beyaz akıntı görmesi ile gerçekleşmektedir. Etfeyyîş mübtedeenin (ilk defa hayız gören kızın) hayız süresinin de en fazla on gün süreceğine değinmektedir.⁴¹²

Etfeyyîş'in mezheplerin hayız konusu ile ilgili görüşlerine neredeyse hiç yer vermediğini söylemek mümkündür. Hanefilere göre hayız müddeti en az 3 en fazla 10 gün iken Mâlikîlere göre hayızın asgari bir sınırı olmayıp azami sınırı konusunda ihtilafli görüşleri vardır. Buna göre azami sınır mübtedee için on beş gün, mu'tade için hayız süresine üç gün daha eklenmesiyle ortaya çıkan sayı, hamilelere göre gebeliğin başlangıcından iki ay sonrası için yirmi gün iken altı ay sonrası için otuz gündür. Düzensiz hayız olanlar için ise azami süre kan gördüğü günleri birbirine eklemesi ile on beş güne tamamlamasıdır. Şâfiî ve Hanbelîlere göre hayız müddeti en az yirmi dört saat (bir gün ve gece) iken en fazla on beş gün ve gece sürmektedir.⁴¹³

Müfessir, “فَادَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ – İyice temizlendiklerinde onlara yaklaşın.” ifadesinin tefsirinde; “Kadınlar beyaz akıntıyı görüp su veya teyemmüm ile temizlendikten sonra kocaları ile cinsi münasebette bulunabilirler. İmam Ebû Hanîfe'ye göre kadın, hayız kanının kesilmesi ile hayız müddetinin en üst sınırını doldurduktan sonra gusül abdesti almadan da kocasıyla cinsi münasebette bulunabilir.” açıklamasına yer vermektedir. “مِنْ حَيْثُ أَمَرَكَمُ اللَّهُ – Allah'ın emrettiği şekilde” ifadesinde ise müfessir, kadınlara Allah'ın emrettiği şekilde yaklaşmanın, onlara hayız, oruç, i'tikâf ve ihram dönemlerinde yaklaşmamak olduğunu izah etmektedir.⁴¹⁴ Bu noktada Etfeyyîş erkeğin kadın ile ters ilişkide bulunmasını caiz görmediğini belirtmekte, bunu kasten yapan kişiyi küfür ile itham etmekte ve Hz. Peygamber'in livâtayı (homoseksüellik), ters ilişkiyi ve hayızlı kadın ile cinsi münasebette bulunmayı haram kıldığı hadisi eserinde zikretmektedir. Müfessir, Câbir b. Abdullah'ın naklettiği, hayızlı hanımı ile cimâda bulunan kişinin dinar sadaka etmesi gerektiğini haber veren hadisi de okuyucu ile

⁴¹¹ Etfeyyîş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/46-47.

⁴¹² Etfeyyîş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/47.

⁴¹³ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 1/527-528.

⁴¹⁴ Etfeyyîş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/47.

paylaşmaktadır. Eттаfeyyiş, bu meselede Hanefî⁴¹⁵, Şâfiî⁴¹⁶ ve Hanbelî⁴¹⁷ mezhebi âlimleri ile ittifak halinde olup tersten münasebet kurmayı haram olarak değerlendirmektedir.⁴¹⁸

Müfessir Eттаfeyyiş “يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ - Temiz olanları sever.” ifadesinde temiz olan kimseleri “Hayızlı kadın ile cinsi münasebette bulunmaktan ve kadın ile ters ilişkiden uzak duranlardır.” şeklinde izah etmektedir. Müfessir bu günahı işleyenlerin, Allah’a tövbe etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim âyette Allah’ı, tövbe edenleri ve temiz olanları sevdiği haber verilmektedir.⁴¹⁹

Her mezhep hayızlı kadınlar için belirli konularda yasaklar koymaktadır. Bu yasaklardan bazıları âlimlerin ittifak ettiği bazıları ise ihtilaf ettiği hususlardadır. İbâziyye mezhebinde çoğu mezhepte bulunmayan yasaklar söz konusudur. Müfessir Eттаfeyyiş bu konudan eserinde bahsetmese de mezhebinin hayızlı kadınlara koyduğu ve diğer mezheplerde neredeyse görülmeyen yasakları burada zikretmek uygun görülmektedir. Mezhebe göre hayızlı kadın; diş fırçalamak, göze sürme çekmek, saç taramak ve boyamak, tırnak kesmek ve vücut kıllarını kesmek gibi faaliyetlerden hiçbirini yapamaz. Nitekim bu faaliyetlerin yasak olması mezhep içinde kadının erkeğe güzel görünmesini engellemek adına alınan tedbirlerdendir.⁴²⁰

Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş’in temizlik âyetlerini yorumlama metodu özetlenecek olursa; abdest konusunda diğer mezhepler ile olan farklılıklarını ve benzerliklerini eserinde belirtirken teyemmüm, gusül ve hayız konularında mezheplerin görüşlerine neredeyse hiç yer vermediği tespit edilmiştir. Temizlik meselesinde kendi mezhebi ile ihtilaf ettiği husus olmamakla birlikte her konuda mezhebinin görüşünü paylaştığını söylemek güçtür. Özellikle hayız konusunu oldukça sınırlı ele alan müfessir için temizlik konusunda eserini bir fakih bakışı ile değil de müfessir bakışı ile kaleme aldığını söylemek yerinde olacaktır.

⁴¹⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdik Kamhâvî (Beyrut: Dârü'l-İhyâi et-Türâsi'l-Arabî, 1992), 2/39.

⁴¹⁶ eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, 1/173.

⁴¹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 10/226.

⁴¹⁸ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/48-49.

⁴¹⁹ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/48.

⁴²⁰ Amir b. Ali, *Kitabü'l-İzâh*, 5. bs. (Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2005), 1/260.

4.1.2. Namaz

Namaz (صلاة) kelimesi sözlükte “dua” anlamına gelmekte olup şer‘î olarak; “İftitah tekbiri ile başlayıp selam vermek ile biten, kendine mahsus sözleri ve fiilleri olan ibadettir.” şeklinde tarif edilmektedir. Namazın farz oluşu kitap, sünnet ve icma ile sabittir.⁴²¹ Allah, Kur’ân-ı Kerîm’in çeşitli sûrelerinde namazdan bahsetmekte ve kullarına namazı emretmektedir. “خَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ”- *Namazları ve orta namazları aksatmadan kılın, huşû içinde Allah’ın huzurunda olun.*⁴²², “وَأْمُرْ بِهَا أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا”- *Ailene namazı emret, kendin de bunda kararlı ol.*⁴²³ âyetleri başta olmak üzere çeşitli âyetler⁴²⁴ namazı ihtiva etmekte ve emretmektedir. Ancak namaz ile ilgili âyetlerde söz konusu ibadetin nasıl eda edileceğine dair bir bilgi verilmemektedir. Bu sebep ile namaz ibadetinin tatbiki Hz. Peygamber’den öğrenilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, “Ben namazı nasıl eda ediyorsam siz de bana bakıp o şekilde eda edin.”⁴²⁵ buyurmakta ve sahâbeye namazın nasıl kılınacağını öğretmektedir.

Bu başlık altında namaza dair bütün fikhî hükümlere değinmekten ziyade namaz ile ilgili âyetlerin işaret ettiği bazı konularda müfessir Eттаfeyyiş’in açıklamalarına yer verilecektir.

4.1.2.1. Namaz Vakitleri

Eттаfeyyiş namaz vakitlerini Rûm sûresinin 17. ve 18. âyetlerini tefsir ederken okuyucuya açıklamaktadır. “فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ”- *Akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah’ı tesbih edin.*” âyetinde “التسبيح” ile namazın

⁴²¹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 1/559.

⁴²² el-Bakara 2/238.

⁴²³ Tâhâ 20/132.

⁴²⁴ el-Bakara 2/45, 110, 153; el-Mâide 5/6, el-En’âm 6/72; el-A’râf 7/170; el-Enfâl 8/3, Hûd 11/114; İbrâhim 13/31, 40; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ 21/73; el-Hac 22/35; el-Mü’minûn 23/2, 9; en-Nûr 24/56; el-Ankebût 29/45; er-Rûm 30/17, 18; el-Ahzâb 33/33; el-Mücâdele 58/13; el-Cuma 62/9-10; el-Kevser 108/2.

⁴²⁵ Buhâri, “Ezan”, 18 (631).

kastedildiğini ifade eden müfessir, İbn Abbas'tan gelen rivayeti naklederek “حين تمسون” ifadesi ile akşam namazının, “حين تصبحون” ifadesi ile sabah namazının kastedildiğini izah etmektedir. Aynı rivayete göre 18. âyette⁴²⁶ yer alan “عشياً” kelimesi ile ikinci namazı, “و حين تطهرون” ifadesi ile öğle namazı kastedilmektedir. Beşinci vakit ise Nûr sûresinin 58. âyetinde (وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ) ifade edildiği üzere yatsı namazıdır. Müfessir rivayetin metnini zikretmediği gibi kaynağını da eserinde belirtmemektedir.⁴²⁷ Ettafeyyiş, ilgili âyetlerin tefsirinde, beş vakit namazın İsrâ gecesinde farz kılındığına da değinmektedir. Bu olayın Mekke’de gerçekleştiğini söyleyen müfessir, bundan önce Müslümanların dilediği zaman iki rekât olmak üzere namaz kıldıklarını beyan etmektedir.⁴²⁸

Müfessirler tarafından namaz vakitleri ile ilişkilendirilen bir diğer âyet ise İsrâ sûresinin 78. âyetidir.⁴²⁹ Âyette hangi namazın kastedildiği konusunda çeşitli ihtilaflar bulunmaktadır. Müfessir Ettafeyyiş, “دلوك الشمس” ifadesi ile kastedilen anlamın, güneşin semanın ortasından (batıya doğru) meyletmesi olduğunu ifade etmekte ve bu görüşü Hz. Peygamber’in, “Güneş dülûkte iken (batıya doğru meyletmışken) Cebrâil bana geldi ve öğle namazını kıldırdı.” hadisine dayandırmaktadır.⁴³⁰ Müfessir bu görüşün hemen ardından Tâberî tefsirinden aldığı Câbir b. Abdullah’ın rivayet ettiği hadise eserinde yer vermektedir. Rivayete göre Câbir, Hz. Peygamber ve sahâbesi ile güneşin zail olduğu (kaybolduğu) bir vakitte dışarı çıkmıştır. O esnada Hz. Peygamber “Bu, güneşin dülûk olduğu andır.” buyurarak vakti tayin etmiştir. Bu rivayeti sahih olarak değerlendiren Ettafeyyiş, cumhurun da bu kanaatte olduğunu beyan

⁴²⁶ وَلَهُ الْحُكْمُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعِشِيًّا وَحِينَ تُطْهَرُونَ – *Göklerde ve yerde tüm övgü O’na aittir. Gündüzün sonunda*

ve öğle vaktine eriştiğinizde de O’nu tesbih edin.

⁴²⁷ San’ânî, *el-Musannef*, 2/11(1788).

⁴²⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 11/105.

⁴²⁹ أَمِمْ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنِ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا – *Gündüz güneşin gün ortasını aşmadan gecenin karanlığına kadar namaz kıl; sabah namazını da kıl; zira o şahitlidir.*

⁴³⁰ Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 1/532 (1694).

etmektedir.⁴³¹ Buna göre müfessirin “دلوك الشمس” ifadesine verdiği anlam “زوال الشمس” olup bu da güneşin batıya doğru yönelip batmaya meyletmesi anlamına gelir.

“دلوك الشمس” ifadesindeki ل harf-i cerini, “min el-ibtidâiyye” olarak değerlendiren müfessir; “دلوك الشمس الى غسق الليل” cümlesinde dört namaza işaret edildiğini açıklamaktadır. Nitekim “دلوك الشمس” ile öğle namazının kastedildiğinden yukarıda bahsedilmektedir. Müfessir, “غسق الليل” ifadesini karanlığın başlangıcı ve karanlığın şiddetini arttırdığı zaman olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre karanlığın başlangıcı, gecenin ilk karanlığıdır ki bu da ikinci namazının son vaktidir. Karanlık şiddetini arttırdığı zaman ise küçük yıldızların ortaya çıktığı zamandır. Bununla ise yatsı vaktine işaret edilmektedir.⁴³² Müfessir, âyette geçen “و قرآن الفجر” ifadesi ile sabah namazının kastedildiğini de belirtmektedir.⁴³³

Müfessir ilgili âyetin tefsirinde mezhebinin muteber kabul ettiği hadis kitabından “Hz. Peygamber yağmur, bulut veya korku olmadığı halde gündüzleri öğle ve ikinci namazını, geceleri ise akşam ve yatsı namazını birleştirerek kıları.”⁴³⁴ rivayetini naklederek namazların cemedilebileceğini vurgulamakta, bunu Allah tarafından Müslümanlara sağlanmış bir kolaylık olarak görmekte ancak kişinin bu işi adet haline getirmemesini tavsiye etmektedir.⁴³⁵

Müfessirin namaz vakitlerinden bahsettiği bir diğer âyet Hûd sûresinin 114. âyeti⁴³⁶ olup müfessir âyette geçen “وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ” ifadesinde şu açıklamalara yer vermektedir: “Gündüzün ilk tarafında sabah namazı kılınır, ikinci tarafında ise öğle ve ikinci namazları kılınır. Âyette geçen “طرفي” ifadesi zaman zarfıdır.”. Böylece müfessir

⁴³¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 8/233.

⁴³² Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 8/234-235.

⁴³³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 8/235.

⁴³⁴ Rebi', el-Câmiu's-Sahîh, 1/59 (253). Müslim, “Salât”, 1628.

⁴³⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 8/235.

⁴³⁶ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزَلْفًا مِنَ اللَّيْلِ – *Gündüzün iki tarafında, gecenin de gündüze yakın saatlerinde namaz kıl.*

sabah namazının vaktini tarafü'l-evvel olarak öğle ve ikinci namazının vaktini ise tarafü's-sâni olarak belirlemektedir.⁴³⁷

Ettafeyyiş tefsirin devamında; “زلفاً” ifadesinin “زلفة” kelimesinin çoğulu olup âyette zaman zarfı olarak kullanıldığını belirterek anlamının “قُرب-yakınlık” olduğunu açıklamaktadır. Müfessir; “و زلفاً من الليل و gecenin gündüze yaklaştığı saatlerdir. Bu da akşam ve yatsı namazlarının vaktidir.”⁴³⁸ şeklinde beş namazın vaktini izah bu âyet ile izah etmektedir.

Kâf sûresinin 39. âyetinde geçen “وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ - Güneş doğmadan ve batmadan önce Rabbini övgü ve tesbih ile an.” cümlesinin tefsirinde Ettafeyyiş, “قبل طلوع الشمس” ifadesi ile sabah namazı vaktinin, “و قبل غروب” ifadesi ile de ikinci namazı vaktinin kastedildiğini ileri sürmektedir.⁴³⁹

Tâhâ sûresinin 130. âyetinin⁴⁴⁰ tefsirinde Ettafeyyiş, “قبل طلوع الشمس” ifadesi ile sabah namazının, “و قبل غروبها” ifadesi ile ikinci namazının, “و من آتاء الليل” ifadesi ile de akşam ve yatsı namazlarının kastedildiğini izah etmektedir.⁴⁴¹

4.1.2.2. Namazın Farzları

Bir namazın geçerli sayılması için bazı şartları yerine getirmesi gerekir. Bu şartları yerine getirmek zorunlu olduğu için bunlar namazın farzı olarak isimlendirilir.⁴⁴² Fıkhî eserlerde namazın farzları ile ilgili birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Ancak burada Ettafeyyiş'in tefsirinde yer alan bilgiler ile iktifa edilecektir.

⁴³⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 7/48-49.

⁴³⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 7/49.

⁴³⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 14/44.

⁴⁴⁰ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آتَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ - Güneşin doğması ve batmasından önce Rabbini hamd ile tesbih et, gecenin bazı vakitlerinde ve gündüzün iki ucunda da tesbih et.

⁴⁴¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 9/239-240.

⁴⁴² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Namaz”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/353.

Namazın şartlarından biri olan abdest ile ilgili müfessirin yorumu yukarıda ele alınmıştı. Müfessir kısaca bu konuda, “Abdest, kişinin namazda küçük veya büyük kirlilikten temizlenmesi için şarttır.” açıklamasını yapmaktadır. Çalışmanın hacmini büyütmemek adına abdestin detaylarından burada tekrar bahsedilmeyecektir.⁴⁴³

Namazın farzlarından biri de namaz kılan kişinin namazını kibleye yönelerek eda etmesidir.⁴⁴⁴ Namaz kılariken yönelinmesi gereken kible, Bakara sûresinin 144. âyetinde⁴⁴⁵ belirtilmektedir. Müfessir Eттаfeyyiş âyette geçen “المسجد الحرام” ifadesi ile kastedilen mekânın Kâbe olduğunu ifade ederken doğrudan Kâbe yerine Mescid-i Harâm’a yönelmenin yeterli olacağını da açıklamaktadır. Zira müfessir doğrudan Kâbe’yi görmenin veya oraya yönelme de isabet etmenin herkes için pek mümkün olmadığına dikkat çekmektedir. Dolayısıyla namaz esnasında Kâbe’nin bulunduğu Mescid-i Harâm bölgesine yönelmek kâfidir.⁴⁴⁶

Müfessir cemaat ile namaz kılan kişi hakkında “İmam ile namaz kılan kişi, Fâtiha sûresi dışında diğer sûrelerde veya âyetlerde imamı dinler, onunla okumaz.” yorumunu yapmaktadır. Eттаfeyyiş bu görüşünü, Câbir’in Hz. Peygamber’den rivayet ettiği “Namaz kılan kişinin imamı varsa imamın kıraati onun kıraatidir.” hadisi⁴⁴⁷ ve Ubâde b. Sâmit’in Hz. Peygamber’den rivayet ettiği “İmamın arkasında iken Fatiha sûresi dışında bir şey okumayınız. Şayet Fatiha sûresini okumadan namaz olmaz.” hadisi⁴⁴⁸ ile delillendirmektedir.⁴⁴⁹ Neticede Eттаfeyyiş cemaat ile namaz kılan birinin Fâtiha sûresini okuması ancak diğer sûre veya âyette imamı dinlemesi gerektiğine hükmetmektedir.

Cemaat ile namaz kılariken imama uyan kimsenin kıraati hakkında mezhepler ihtilaf halindedir. Hânefilere göre imama uyan kimse Fâtiha veya ardındaki sûreyi imam ile

⁴⁴³ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 3/478.

⁴⁴⁴ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 1/649.

⁴⁴⁵ *قَدْ رَى تَقَلَّبَ وَجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَالْكُؤُوبِيَّتِكَ قِبَلَهُ تَرْضِيهَا قَوْلَ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ* Biz seni yüzünü göğe doğru çevirdiğini biliyoruz. Şimdi seni kesin olarak memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir.

⁴⁴⁶ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/295.

⁴⁴⁷ Beyhâkî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, 2/265 (2898).

⁴⁴⁸ Rebi’, *el-Câmiu’s-Sahîh*, 1/38 (227).

⁴⁴⁹ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 5/264-265.

okumaz.⁴⁵⁰ Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise imam Fâtiha sûresini bitirip diğer sûreye geçince imama uyan kimse sadece Fâtihâ sûresini sessizce okur, şayet kişi cemaate yetişememiş ve Fâtiha sûresinin tilâvetinden sonra imama uyabilmişse bu durumda da Fâtiha sûresini okumak ile yükümlüdür.⁴⁵¹ Mâlikîler ise imamın gizliden yaptığı kıraatte imama uyan kişinin sûreleri okuması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁵²

4.1.2.3. Namazların Kısaltılması

Kur’ân-ı Kerîm’de sefere çıkan kimsenin namazlarını kısaltabileceği; *وَإِذَا صَرَيْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُّبِينًا*—*Yeryüzünde sefere çıktığınız vakit kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size günah yoktur. Muhakkak ki kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.*⁴⁵³ âyeti ile haber verilmektedir. Eттаfeyyiş âyetin tefsirine seferin sınırlarını belirterek başlamaktadır. Rebi’den naklettiği hadise göre Hz. Peygamber, seferin sınırlarını Medine’den Zülhuleyfe’ye kadar iki fersah olacak şekilde belirlemiştir. Eттаfeyyiş de rivâyet gereği bu ölçüye itibar etmektedir. Mezheplerin görüşlerine bu noktada yer veren müfessir; seferin sınırlarının İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’ye göre dört berid, İmam Ebû Hanîfe’ye göre altı berid olduğunu bildirmekte, bir beridin ise dört fersaha tekabül ettiğini açıklamaktadır. Müfessir okuyucu tarafından uzunluğun daha iyi anlaşılması için bir fersahın üç mile, bir milin dört bin adıma denk olduğunu da izah etmektedir.⁴⁵⁴

Sefer esnasında namazların kısaltılmasını vacip olarak değerlendiren Eттаfeyyiş, kısaltmanın rek’at sayısında olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre müfessir sefer halinde dört rek’at şeklinde kılınan namazların iki rek’at şeklinde kılınması gerektiğini ifade etmektedir. Eттаfeyyiş görüşünü Hz. Aişe’den nakledilen “Namaz iki rek’at, akşam üç rek’at şeklinde farz kılındı, hazarda buna iki rek’at daha eklendi.”⁴⁵⁵ rivayeti

⁴⁵⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*, 1/208-210.

⁴⁵¹ eş-Şirbînî, *Muğni’l-Muhtâc ila Ma’rifeti Meânî Elfâzi’l-Minhâc*, 1/387. İbn Kudâme, *el-Mukni’ fi fikhi İmâmi’s-sünne Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 60.

⁴⁵² en-Nefrâvî, *el-Fevâkihu’d-Devvânî ala Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*, 1/316.

⁴⁵³ en-Nisa 4/101.

⁴⁵⁴ Eттаfeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 3/320-321.

⁴⁵⁵ Rebi’, *el-Câmiu’s-Sahîh*, 1/29 (188).

ve Hz. Ömer'den nakledilen “Sefer namazı, cuma namazı, bayram namazı Hz. Peygamber’in lisanı üzerine kısaltılmaksızın iki rek’attır.”⁴⁵⁶ rivayeti ile delillendirmektedir.⁴⁵⁷

Ettafeyyiş söz konusu âyetin kimi müfessir tarafından “seferde namazların kısaltılması ancak korku halinin olmasına bağlıdır.” şeklinde yorumladığını ifade etmekte ancak bu yorumu doğru bulmamaktadır. Nitekim Ettafeyyiş’e göre kişi korkudan emin halde iken dahi sefer esnasında namazlarını kısaltmalıdır. Müfessir görüşünü Hz. Peygamber’e dayandırmakta ve onun korku halinin olmadığı bir seferde namazı kısaltarak kıldığını ifade etmektedir. Ettafeyyiş bu rivayeti mezhebinin muteber kabul ettiği hadis eserinden aktarırken Hz. Peygamber’in Hz. Aişe’ye korku halinin olmadığı bir sefer sırasında namazlarını kısaltarak kılmasına izin verdiği rivayeti de⁴⁵⁸ Nesâî’den naklederek mesele hakkındaki yorumunun sadece İbâzî kaynaklara dayanmadığını okuyucuya kanıtlamaktadır.⁴⁵⁹

Müfessir namazların kısaltılması konusu ile ilgili Dâvûd ez-Zâhirî’nin görüşünü okuyucu ile paylaşmaktadır. Dâvûd ez-Zâhirî’ye göre âyet, sadece korku halinde namazların kısaltılmasına işaret etmektedir. Korkunun olmadığı durumda namazları kısaltma ile ilgili gelen haberleri âhâd olarak değerlendiren ez-Zâhirî, âhâdın Kur’ân-ı Kerîm’i nesh edemeyeceğini de söylemektedir. Ettafeyyiş ise Dâvûd ez-Zâhirî’nin görüşünü şu açıklaması ile reddetmektedir: “Hadisler çoğu durumda şartın geçerli olduğunu ve (kısaltmanın) sınırlı olmadığını açıklamıştır. Buhâri, Müslim, Nesâî, İbn Cerîr ve Tirmizî’den nakledilen hadise göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Seferde emin halde bulunurken de namazı iki rek’at kılın.”. Ettafeyyiş bu hadisi çeşitli hadis eserlerinden aldığını ifade etse de kaynak olarak sadece Tirmizî’yi göstermektedir.⁴⁶⁰

Neticede Ettafeyyiş için namazların kısaltılması, rek’at sayısının düşürülmesi ile ilgili olup sadece korku halinde yapılan seferlerde değil emin halde yapılan seferlerde de

⁴⁵⁶ İbn Mâce, “İkametü’s-salâti ve’s-Sünneti fiha” ,112 (1063).

⁴⁵⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/322.

⁴⁵⁸ Nesâî, “Taksîrü’s-salâti fi’s-sefer”, 4 (1456).

⁴⁵⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/322.

⁴⁶⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/323.

namazın kısaltılarak kılınması vaciptir. Bu konuda da Zâhirî mezhebi ile olan ihtilafı dikkatlerden kaçırmamaktadır.

4.1.2.4. Savaş Halinde Namaz

Namazın ibadetler arasındaki ehemmiyetini ortaya koyan âyetlerden biri olan Nisa sûresinin 102. âyetinde⁴⁶¹ Allah, savaş esnasında namaz ibadetinin yerine getirilmesini emretmekte, namazın nasıl kılınması gerektiğini bildirmektedir. Ettafeyyiş, âyetin tefsirinde, “Allah, Hz. Peygamber’e korku namazını nasıl kıldırması gerektiğini öğretti ki ondan sonra gelenler de korku namazını böyle kıldırsın. Çünkü onlar Hz. Peygamber’in temsilcileridir. Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) ve İsmâil b. Uleyye (ö. 193/809)’nin dediği gibi bu namaz sadece Hz. Peygamber’e tahsis edilen bir namaz değildir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de ‘ *Onların mallarından sadaka al*’⁴⁶² âyeti (indirilen kişilerden ziyade) diğer insanları da kapsamaktadır.” açıklamasına yer vermektedir.⁴⁶³ Bu açıklamasından sonra müfessir namazın nasıl kıldırılması gerektiğine işaret etmekte ve “Hz. Peygamber ile namaz kılan grup bir rek’at kılmalı, diğer grupta ellerinde silahlar ile düşmanı gözetlemelidir. Birinci rek’atı secde ile tamamlayan grup selam vermeden düşmanı gözetlen grubun yerine geçmeli ve o grupta Hz. Peygamber ile namaza devam etmelidir. Her iki grupta birer rek’atı Hz. Peygamber ile kılmalı ve sonunda herkes selam vermelidir. Zira birinci grup selam vermeden düşmanı gözetlemeye gitmiştir.” beyanında bulunmaktadır. Müfessir konuyu özetlemek adına hazarda namazın rek’at sayısının dört, seferde iki rek’at, korku halinde ise namazın tek rek’at olduğunu belirtmektedir. Ettafeyyiş savaş halinde namazın tek rek’at kılınması gerektiği görüşünü, İbn Ebî

⁴⁶¹ وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَأْتِنَهُمْ مِنْهُمْ مَعَاكَ وَيَأْتِيَاكَ وَرَأْسَهُمْ ۖ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ ۚ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ

Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar.

⁴⁶² et-Tevbe 9/103.

⁴⁶³ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/324.

Hâtim, İbn Şeybe ve İbn Cerîr'den naklettiği “Korku namazı bir rek’attır.” rivayetine dayandırmakta⁴⁶⁴ ancak rivayetin kaynağını zikretmemektedir.⁴⁶⁵

4.1.3. Oruç

Türkçe’ye oruç olarak tercüme edilen “صِيَام-صَوْم” kelimesi sözlükte “tutmak, bir şeyi yapmayı bırakmak” anlamına gelmektedir. Oruç kelimesinin terim manası ise fecrin doğuşundan (tan yerinin ağarmasından) güneşin batışına kadar orucu bozan şeylerden kişinin kendisini uzak tutmasıdır.⁴⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”⁴⁶⁷ âyeti, orucun diğer milletlere farz kılındığı gibi Müslümanlara da farz kılındığını haber vermektedir. Orucun farz kılındığı diğer milletlerin kim oldukları hakkında çeşitli yorumlar vardır. Ettafeyyiş “من قبلکم” ifadesi ile kastedilenler hakkında detaylı bir açıklama yapmadan onların, geçmiş peygamberler ve ümmetleri olduklarını ifade etmektedir.⁴⁶⁸ Müfessir âyetin tefsirinde bir kıssaya yer vererek Hıristiyanların da ramazan orucunu tuttuğundan, bu orucun yazın çok sıcak veya kışın çok soğuk havaya denk gelmesinden ötürü orucun zamanını ilkbahar mevsimi ile değiştirdiklerinden ve bu değişim için 20 gün daha kefâret orucu tuttuklarından bahsetmektedir. Yahudilerin orucu ile ilgili ise müfessir, onların ramazan orucunu terk ettiklerini ve bunun yerine senede bir gün oruç tuttıklarını, o günün de Firavun’un boğulduğu gün olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/325.

⁴⁶⁵ Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebî Hâtim er-Râzi, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn, 1. bs. (Dammam: Dârü İbni’l-Cevzî, 1439), 4/465.

⁴⁶⁶ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/498.

⁴⁶⁷ el-Bakara 2/183.

⁴⁶⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/383.

⁴⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/384.

Ettafeyyiş Bakara sûresinin 184. âyetinde geçen “*أياماً معدوداتٍ*–*sayılı günler*” ifadesinin önceki âyette geçen “*الصيام*” ifadesi ile müteallik olduğu açıklamaktadır.⁴⁷⁰ Müfessir; “Oruç Müslümanların üzerine belirli günlerde yazılmıştır. Allah dileyseydi ‘sayılı bir ay’ derdi. Ancak sayılı günler diyerek orucu Müslümanlara kolaylaştırmak istemiştir.” şeklinde beyanda bulunmakta, ardından da “Denilir ki sayılı günlerden maksat âşûrâ günü ve her ayın çarşamba günüdür. Daha sonra orucun ramazan ayında tutulması vacip olmuştur.” şeklinde bir görüş aktarmakta ancak herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır.⁴⁷¹

Aynı sûrenin 185. âyetinde “*شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ* – *Kur’ân’ın indirildiği ramazan ayı*” ifadesi yer almaktadır. Müfessir bu âyet hakkında “Sizin üzerinize oruç yazıldı, o oruçta ramazan ayı orucudur, o ramazan ki Kur’ân’ın indirildiği aydır ve sayılı günlerdir.” açıklamasını yapmaktadır.⁴⁷²

Ettafeyyiş ramazan kelimesi açıklayarak bu ifadesinin, “*الرمض*” kelimesinden türediğine, anlamının “güz mevsiminden önce yağın ve yeryüzünü toz-toprakıtan arındıran yağmur” olduğuna ve nasıl ki o yağmur yeryüzünü temizleyip arındırıyor ise ramazan orucunun da kişiyi günahlarından arındırdığına işaret etmektedir.⁴⁷³

4.1.3.1.Orucun Başlama ve Sona Erme Vakti

Orucun başlama ve bitiş vakitleri, “*وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ*” *فَعْرِنِ بَيَازِ اِي سِيَهَ اِي پِنْدِنِ اِي رِئْتِ اِي هَ اِي لِنِ اِي اِي لِي* - *Fecrin beyaz ipi siyah ipinden ayırt edici hale gelinceye kadar yiyin için sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*”⁴⁷⁴ âyetinde haber verilmektedir. Rivayete göre Adî b. Hâtim söz konusu âyeti lafzî manada anlamış, yastığının altına beyaz ve siyah ip koymuş ancak bu iki ipi ayırt edememiştir. Ertesi gün Adî b. Hâtim durumu Hz. Peygamber’e bildirmiş, Hz. Peygamber de siyah ipin geceyi beyaz ipin

⁴⁷⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/384.

⁴⁷¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/384-385.

⁴⁷² Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/390-391.

⁴⁷³ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/391.

⁴⁷⁴ el-Bakara 2/187.

gündüzü temsil ettiğini belirtmiştir. Bu olayın ardından âyetin “من الفجر” kısmı nazil olmuştur.⁴⁷⁵ Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivayeti Müslim’den nakleden Ettafeyyiş’in bu olayı okuyucu ile paylaşması, onun, lafzın zâhirinin âyeti anlama da tek başına yeterli olmadığı görüşünü benimsediği şeklinde değerlendirilebilir.

Ettafeyyiş âyette geçen beyaz ipin aydınlığa, siyah ipin ise gecenin karanlığına benzetildiğini ifade etmektedir. Müfessir, “من الفجر” ifadesi beyaz ipin halidir. Şayet من harf-i ceri, beyan için kullanıldıysa beyaz ip, fecrdir. Fakat من, teb’îdiyye olarak kullanıldıysa beyaz ip fecrin bir kısmını ifade eder.” açıklamasını yapmakta fakat bir tercihte bulunmamaktadır. Ettafeyyiş, beyaz ipin “من الفجر” ifadesi ile açıklanıp siyah ip hakkında açıklama bulunmaması durumunu ise şu şekilde ele almaktadır: “Siyah ip, من بقية الليل – gecenin kalanı şeklinde açıklanmamıştır. Nitekim beyaz ipi açıklamak yeterlidir. Çünkü beyaz ipin açıklaması siyah ipe de aittir. Oruç ile ilgili hükümlerin çoğu fecr vakti ile ilgilidir. Bu sebep ile siyah ip üzerinde durulmamıştır. Siyah ipten kastedilen karanlığın şafağa bağlanan tarafı, zamanıdır.”⁴⁷⁶

Âyetin devamında gelen “فَتَمُّ أَمْوَا الصِّيَامِ إِلَى اللَّيْلِ - *Sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*” ifadesinde Ettafeyyiş, orucun başlangıç vaktini fecr olarak⁴⁷⁷ bitiş vaktini ise akşam namazının girdiği vakit olarak ifade etmektedir.⁴⁷⁸

Müfessir Bakara sûresinin 189. âyetinin⁴⁷⁹ tefsirinde, “Hilal, insanların hac, oruç, hayız, iddet gibi dini ve dünyevi işlerinin ölçüsüdür.” açıklamasını yapmakta ve orucun hilalin görünmesi ile başladığını ifade etmektedir.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/402-403.

⁴⁷⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/402.

⁴⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/403.

⁴⁷⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/401.

⁴⁷⁹ “يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ - *Sana hilalleri soruyorlar, de ki: Onlar insan için ölçülerdir.*”

⁴⁸⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/410.

4.1.3.2. Hasta ve Yolcuların Oruç Durumu

Kur’ân-ı Kerîm’de hasta olanların, yolcuların ve oruç tutmakta zorlananların ne yapması gerektiği “ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَىٰ الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامًا ”

İçinizden hasta yahut yolcu olan başka günlerde sayısına karşılık oruç tutar.

Oruç tutmakta zorlanana ise bir yoksulun yiyeceği kadar fidye yeterlidir.”⁴⁸¹

âyetinde haber verilmektedir. Âyetin tefsirinde âyette doğrudan zikredilen hastalardan, yolculardan ve oruç tutmakta zorlanarlardan bahsedildiği gibi hamilelere ve emziren kadınlara da değinilmektedir. Bu başlık altında hasta ve yolcuların oruç durumunu Ettafeyyiş’in nasıl yorumladığı ele alınacaktır.

Ettafeyyiş hasta ve yolculara oruçlu olmaları halinde kolaylık tanıyan bu âyetin tefsirinde şu açıklamalara yer vermektedir: “Hastalık nedeni ile oruç tutmak kişiye zor geliyor ve hastalığının iyileşmesini geciktiriyor yahut zorlaştırıyor ise kişinin orucunu bozması veya oruç tutmaması caizdir. Nitekim Allah *يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ*”

*Allah sizin için kolaylık ister; güçlük çekmenizi istemez*⁴⁸² buyurmaktadır. Ancak bu hastalık Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729)’in ‘Parmak ağrısı da orucu bozmaya yeterli bir hastalıktır’ demesi gibi değildir. Fakat İmam Şâfiî’nin, ‘Oruçlu kişi, bu ruhsatı kullanmak için hastalığında dayanamayacak hale gelmelidir’ demesi gibi de değildir. İmam Mâlik ise şiddetli göz hastalığı veya baş ağrısı olan kişinin hastalığından ötürü orucunu bozabileceğini rivayet etmiştir.”⁴⁸³ Müfessir yaptığı açıklamada farklı görüşleri sunmakta ve bu görüşlere katılmamaktadır. Müfessir bu ruhsatın her hastalıkta geçerli olmadığını düşünmekte, şayet hastalık oruç tutmayı güçleştiriyor yahut oruç, hastalığın iyileşmesini geciktiriyor ise bu durumlarda bu ruhsattan istifade edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Ettafeyyiş’e göre sefer halinde olan kişinin oruç tutmama ruhsatını kullanabilmesi, seferin sınırının en az iki fersah olmasına ve meşakkatli olup oruç tutmayı güçleştirmesine bağlıdır. Müfessir bu noktada İbn Sîrîn ve Hasan el-Basrî’nin

⁴⁸¹ el-Bakara 2/184.

⁴⁸² el-Bakara 2/185.

⁴⁸³ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 1/385-386.

“Meşakkatsiz yolculukta oruç tutmamak mübahtır.” görüşüne yer vermekte ve kendi düşüncesinden farklı olan görüşleri de okuyucuyla paylaşmaktadır.⁴⁸⁴

Ettafeyyiş seferde bu ruhsatın kullanması için yolcunun sefere çıkma sebebinin de önemli olduğunu vurgulamaktadır. Zira Ettafeyyiş’e göre günah işlemek için yola çıkan birinin orucunu bozması veya oruç tutmaya niyetlenmemesi caiz değildir.⁴⁸⁵

Ettafeyyiş, hastalığı orucunu etkileyecek olan kişinin veya seferi meşakkatli olan yolcunun oruç tutmama ruhsatını açıkladıktan sonra “Hastalık veya sefer sebebi ile orucunu tutmayan kişiler, tutmadıkları günler sayısınca kaza orucunu tutarlar.” beyanında bulunarak oruç tutmama ruhsatını kullanan kimselerin daha sonra bu oruçları kaza etmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim âyette de “فعدة من ايام اخر” buyrulmaktadır.⁴⁸⁶

Ettafeyyiş kaza edilecek günlerin sayısı ile ilgili şu açıklamalara yer vermektedir: “(Misal) Yirmi dokuz gün süren ramazan ayının hepsini kaza edecek kimse için yirmi dokuz gün oruç tutması yeterlidir. Şayet kaza orucunu tutmaya başladığı ay otuz gün olsa dahi oruç tutmadığı ramazan ayının günleri kadar kaza orucu tutmalıdır.”⁴⁸⁷ Müfessir, mezhebindeki bazı âlimlerin bu durumda ayın tamamının kaza orucu olarak tutulmasına hükmettiğini de ifade etmektedir.⁴⁸⁸

Ettafeyyiş’in oruç meselesi ile ilgili diğer mezheplerden ayrıldığı en belirgin nokta kaza orucunun da ramazan orucu gibi peş peşe tutulması meselesidir. Nitekim İbâziyye mezhebinde de bu görüş mevcuttur. Mezhebe göre ruhsattan ötürü tutulamayan oruçların kazası tıpkı ramazan orucu gibi art arda tutulmalıdır.⁴⁸⁹ Ettafeyyiş de mezhebiyle aynı görüşü paylaşarak kaza oruçlarının peş peşe tutulması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁰ Oysa fakihlerin büyük bir kısmı kaza orucunun, ramazan orucu

⁴⁸⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/386-387.

⁴⁸⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/387.

⁴⁸⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/387.

⁴⁸⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/387-388.

⁴⁸⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/388.

⁴⁸⁹ Âmir b. Ali eş-Şemmâhî, *Kitâbü’l-İzâh*, 5. bs. (Umman: Vizâretü’t-Türâs ve’s-Sekâfe, 2005), 2/188.

⁴⁹⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/394.

gibi peş peşe tutulmasını müstehap olarak değerlendirmekte ancak bunun şart olmadığına ittifak etmektedirler.⁴⁹¹

4.1.3.3. Oruç Tutmakta Zorlananların, Hamilelerin ve Emziren Kadınların Oruç Durumu

Bakara sûresinin 124. âyetinde oruç tutmaya takati olmayan kişilerden bahsedilmektedir. Ettafeyyiş, “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ” ifadesini “Oruç tutamayan kimse, bir kişiyi doyuncaya kadar yedirmelidir.” şeklinde açıklamaktadır. Müfessire göre söz konusu âyet, “فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ”- İzinizden kim bu aya ulaşırsa onu oruçlu geçirsin.”⁴⁹² ve “وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ”- Orucu tutmanız sizin için daha hayırlıdır.”⁴⁹³ âyetleri ile nesh edilmiştir. Zira Ettafeyyiş, “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ” ifadesinin, kişiyi oruç tutmanın meşakkatine tedrici olarak alıştırmak için indiğini ileri sürmektedir.⁴⁹⁴ Nitekim Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Alkame b. Kays, Şa’bî ve İbn Şihâb ez-Zührî de Bakara sûresinin 184. âyetinin aynı sûrenin 185. âyeti ile nesh edildiği ve oruç tutamayanlardan fidye verme ruhsatının kaldırıldığı görüşündedirler.⁴⁹⁵

Ettafeyyiş ilgili âyetin nesh edildiğini ifade ederken yaşlılıktan ötürü oruç tutamayan kimsenin ise bu âyet ile amel etmesi ve fidye vermesi gerektiğini açıklamaktadır.⁴⁹⁶ Fidyenin miktarı hakkında ise müfessir “İraklılara göre iki müdd⁴⁹⁷, Hicazlılara göre

⁴⁹¹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/598.

⁴⁹² el-Bakara 2/185.

⁴⁹³ el-Bakara 2/184.

⁴⁹⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/388.

⁴⁹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, ed. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. bs. (Kahire: Dârü'l-Hicr, 2001), 3/161-167. Rivayetler için bkz. Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/337 (7898), Buhârî, “Savm”, 39 (1949). İbn Ebî Hâtim er-Râzi, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/156.

⁴⁹⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/389.

⁴⁹⁷ Öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarındaki eski ölçü birimidir.

bir müdd'tür. Caiz olan, bir kişiyi iki müdd veya öğle ile akşam vakitlerince doyana kadar yedirmektir.” beyanına yer vermektedir.⁴⁹⁸

Ettafeyyiş bazı müfessirlerin, oruç tutmaya takati olmayan kimseleri, hamileler ve emziren kadınlar olarak açıkladığını ifade etmekte ancak bu yorumu doğru bulmamaktadır. Nitekim bu âyetin hükmü yaşlılar için geçerlidir. Müfessire göre hamile yahut emziren kadın, bebeğinin sağlığından endişe ederse orucunu bozmalı, fidyesini vermeli ve bu durum ortadan kalktıktan sonra orucunu kaza etmelidir.⁴⁹⁹

Müfessir tefsirinde bu konu ile ilgili farklı görüşleri de aktarmaktadır. Nitekim İmam Ebû Hanîfe'ye göre hamile veya emziren kadın orucunu tutamadığında fidye vermez ve sadece kaza orucunu tutar. Hasan el-Basrî'ye göre ise hiçbir hastalık hamilelikten daha ağır değildir. Bu sebeple hamile kişi ister kendi sağlığından ister bebeğin sağlığından endişe ederek orucunu bozarsa sadece kaza orucu tutar ve fidye vermez.⁵⁰⁰

4.1.4. Zekât

Zekât kelimesi sözlükte “artmak, arıtmak” anlamlarına gelmektedir. Nitekim “Ekinler çoğaldı.” demek için “زكا الزرع” ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁰¹ Zekât ile aynı kökten türeyen “قد أفلح من - Onu arındıran kurtuluşa ermiştir.”⁵⁰², “تزكى - تزكى” fiilleri de “قد أفلح من - Onu arındıran kurtuluşa ermiştir.”⁵⁰³ âyetlerinde olduğu üzere Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde arınma, temizleme ve arındırma manalarında kullanılmaktadır. Zekât kelimesi terim olarak mal sahibinin belirli bir malı bir gruba vermesini ifade etmektedir.⁵⁰⁴ Kitap, sünnet ve icma ile farz olan zekât⁵⁰⁵, âyetlerde pek çok yerde namaz kılmak ile birlikte emredilmektedir.⁵⁰⁶

⁴⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/388.

⁴⁹⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/389.

⁵⁰⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/390.

⁵⁰¹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/642.

⁵⁰² eş-Şems 91/9.

⁵⁰³ el-A'lâ 87/14.

⁵⁰⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/329.

⁵⁰⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/329-330.

⁵⁰⁶ el-Bakara 2/43, 83; en-Nisâ 4/77; el-Hac 22/78; en-Nûr 24/56.

Kur’ân-ı Kerîm’de zekât konusuna dair hükümler ayrıntıları ile ele alınmamakta, bu sebeple zekât meselesinin tafsilatlarına sünnetten ulaşılmaktadır.⁵⁰⁷ Çalışmada ise zekât ile ilgili genel âyetlere, müfessir Ettafeyyiş’in konuyu nasıl yorumladığına ve yorumlarda hangi rivayetlerden istifade ettiğine değinilecektir.

4.1.4.1. Zekât Verilen Kişiler

Tevbe sûresinin 60. âyetinde “ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبِهِمْ وَفِي الرِّقَابِ ” Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şu kimseler içindir: Yoksullar, düşkünler, sadaka toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalanlar. Bu Allah’ın kesin emridir. Allah bilen ve hikmetle yönetendir.” buyrulmakta ve zekâtın kimlere verilebileceği haber vermektedir.

Ettafeyyiş âyette geçen “إنما الصدقات” ifadesini zekât olarak tefsir etmekte ve zekâtın fakirlere verilmesinin sabit olduğunu ifade etmektedir. Müfessir münâfıkların, kendilerini zekât verilenler grubuna dahil etmeleri sebebi ile Allah’ın zekât verilecek kimseleri sekiz sınıfa ayırdığını ileri sürmektedir.⁵⁰⁸

Tefsirinde gramatik tahlillerde bulunan Ettafeyyiş, “Âyette geçen ilk dört grup (فقراء - مساكين - عاملين - مؤلفة القلوب), temlik lââmı ile zikredilmiştir. Nitekim onlara zekâtları verilir ve onlar istedikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Âyette ifade edilen son dört grubun (وَفِي الرِّقَابِ وَالْعَامِلِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ) harf-i ceri ile zikredilmesi ise bu kimselerin daha çok ihtiyaç sahibi olmasından ötürüdür. Zira onlar mutlak temellük sahibi değildir.” açıklamasında bulunmaktadır. Müfessir konu ile ilgili Ziyâd b. Hâris es-Sudâî’den şu olayı nakletmektedir: “Hz. Peygamber’e geldim ve biat ettim. O sırada bir adam, ‘Bana sadakadan ver’ diyerek geldi. Hz. Peygamber de adama: ‘Allah sadaka hususunda ne bir peygambere ne de başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı ve hükmü bizzat kendisi vererek sadakaları sekiz hisseye ayırdı. Şayet sen bunlardan

⁵⁰⁷ Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ûm*, Thk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, 1. bs. (Dârü’l-Vefâ, 2001), 3/7.

⁵⁰⁸ Ettafeyyiş, *Teyisîru’t-Tefsîr*, 6/53.

birine dahilsen senin hakkını veririm' buyurdu.”⁵⁰⁹ Müfessir olayı naklederken hadisin zayıf olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁰

Ettafeyyiş dilsel tahlilinin ardından âyette geçen sekiz sınıfa dair açıklamalar yapmaktadır. Ona göre fakir; hiçbir şeyi olmayan, ihtiyacını gideremeyecek derecede olan kişi iken miskin; yeterli olmasa da malı bulunan, aciz veya miskinliğinden dolayı hareket etmeyen kişidir. Müfessir, miskin kişi hakkındaki görüşünü “*أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ*”⁵¹¹ *أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ* – *Gemi, o denizde çalışan miskinlerin idi.*”⁵¹¹ âyeti ile delillendirmektedir. Zira âyette miskinlerin gemi sahibi olduğundan haber verilmektedir.⁵¹² Ettafeyyiş “Allah’ım beni miskin olarak yaşat, miskin olarak öldür ve onların zümresinde haşret.”⁵¹³ hadisini eserinde zikrederek Peygamber’in de miskinlerden biri olmak istediğini, miskinlerin az da olsa mal varlığının bulunduğunu ve tevazu sahibi olduklarını ifade etmektedir. Müfessir, Hz. Peygamber’in, “Allah’ım fakirlikten sana sığınırım.” hadisini⁵¹⁴ ise “Hz. Peygamber fakirlikten Allah’a sığınır zira o hal, miskinlikten daha şiddetlidir.” şeklinde açıklamaktadır.⁵¹⁵ Ettafeyyiş her ne kadar fakirler ve miskinler ile ilgili mezheplerin görüşlerine yer vermese de Şâfiîler, Hanbelîler ve Zâhirîler ile fakir ve miskin tanımı noktasında paralellik göstermektedir. Nitekim üç mezhebe göre fakir; herhangi bir malı veya kazancı olmayan kişi iken miskin; az da olsa malı bulunan kimsedir. Hanefî ve Mâlikîlere göre ise miskin, malî durumu fakirden daha güç olan kişidir.⁵¹⁶

Zekât verilen diğer bir grup âyetteki “*وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا*” ifadesi doğrultusunda zekât memurlarıdır. Ettafeyyiş bu grup için “Zekâtı mal sahiplerinden toplayan, tasnifleyen, yazan, bu malı koruyan ve hak edene veren kişilerdir.” açıklamasında bulunmaktadır.

⁵⁰⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/53.

⁵¹⁰ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 23 (1630).

⁵¹¹ el-Kehf 18/79.

⁵¹² Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/54.

⁵¹³ İbn Mâce, “Zühd”, 7 (4126).

⁵¹⁴ Ebû Dâvûd, “Salât”, 367 (1544).

⁵¹⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/54.

⁵¹⁶ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/778-779. İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*, 6/131.

Zekât memurlarının yaptıkları işin karşılığında ücret alması gerektiğini ifade eden müfessir, ücretin miktarını belirtmemekle beraber memurun yorgunluğunun karşılığını alması gerektiğine işaret etmektedir. Eттаfeyyiş'e göre müşrikler, köleler, hainler, Hâşimîler ve Muttalibîler zekât memuru olması mümkün değildir. O, Hâşimîler ve Muttalibîlerin, zekâttan bir şey alamayacakları için zekât memuru olamayacaklarını açıklamaktadır. Nitekim Ebû Râfi'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, "Sadaka bize helal değildir." buyurmuştur.⁵¹⁷ Müfessir bu rivayeti kaynağını belirtmeden zikretmektedir.⁵¹⁸

Zekât memurlarından sonra âyette bahsedilen diğer grup müellefe-i kulûbdür. Müfessir bu kimseleri, "Kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere -zengin olsalar bile- imanlarının zayıflığından ötürü müşriklere de Müslüman olma ihtimallerinden ötürü zekât verilir." şeklinde açıklamaktadır. Müfessir Hz. Peygamber'in müşrikler ile savaşırken Safvân b. Ümeyye'ye (ö.41/661 [?]) kalbi İslam'a meylettigi için zekât vermesinden bahsetmekte, Safvân b. Ümeyye'nin müellef olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁹ İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü ise hiçbir sebep ile kâfirlere zekât verilemeyeceğidir.⁵²⁰

Zekât verilecek diğer bir grup kölelerdir. Eттаfeyyiş âyetin ilgili ifadesini, "Mükâteb"⁵²¹ köleye (hürriyetine kavuşması için) ve esirlere fidyelerini ödemeleri için zekât verilir. Köleler Müslüman olmaları için ve Müslümanlara savaşlarda yardım etmeleri için (ister azat edilsin ister edilmesin) zekât ile satın alınabilir." şeklinde yorumlamaktadır. Ebû Hanîfe'nin "Zekât sadece mükâteb köleye verilir." görüşünü zikreden müfessir, İbn Abbas'ın da "Zekât ile her köleyi azat etmekte beis yoktur." görüşüne yer vermekte ve iki muhtelif düşünce ile ilgili bir değerlendirmede bulunmamaktadır.⁵²² İmam Şâfiî'ye göre zekât verilecek köle mükâteb iken Mâlikî ve Hanbelî âlimler, zekât ile

⁵¹⁷ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/56.

⁵¹⁸ Müslim, "Zekât", 50 (161).

⁵¹⁹ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/56-57.

⁵²⁰ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/780.

⁵²¹ Bir bedel karşılığında özgürlüğünü elde edebilmesi için efendisiyle anlaşılan köleye denir.

Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahreddin Atar, "Mükâtebe", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/530.

⁵²² Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/58.

herhangi bir kölenin satın alınıp azat edilmesini mümkün görmektedir.⁵²³ Dâvûd ez-Zâhirî de bu konuda mükâteb köleye zekât vermenin caiz olduğunu düşünmektedir.⁵²⁴

Ettafeyyiş borçlular konusunda ise “İsyan veya mâsiyet üzerek olmaksızın borçlanan, zengin olması durumunda bile malı ile borcunu ödeyemiyorsa insanlar arasındaki salâhı için ona zekât verilmelidir.” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁵²⁵ Konu ile ilgili mezheplerin görüşlerine kısaca değinilirse Hanbelî ve Şâfiî âlimlere göre borcu olan kişi, toplumun menfaati adına borçlandıysa bu kimseye zengin olsa dahi zekât verilir. Şayet borcu kendisi için aldıysa bu kimseye fakir olması durumunda zekât verilir. Hanefî âlimlere göre borçlu kişi, borcundan daha fazla nisab⁵²⁶ miktarı mala sahip olmayan kişidir. Mâlikî âlimler ise borçlu kimseyi borcunu ödeyecek mala sahip olmayan kişi olarak tarif etmektedirler.⁵²⁷

Âyette zikredilen zekât verilebilecek diğer bir grup “و في سبيل الله” Allah yolunda olanlardır.”. Ettafeyyiş Allah yolunda olanlar için “Cihatta olanlara, zengin olsalar bile silah, erzak ve ihtiyaçları olan her şey zekât ile verilmelidir.” beyanında bulunmaktadır. Müfessir görüşünü Hz. Peygamber’in “Allah yolunda savaşanlar dışındaki zengin kimseye sadaka helal değildir.” hadisi ile delillendirmektedir.⁵²⁸ İmam Ebû Hanîfe ise bu konuda “Allah yolunda savaşan kişiye ancak fakir ise zekât verilir.” görüşündedir.⁵²⁹ Ettafeyyiş “في سبيل الله” ifadesinin, Allah’ın itaatini kazanmak için çabalayan yahut hayır yolunda çabalayan kişiler olarak yorumlandığını da belirtmekte ancak bu yorumu tercih etmemektedir. İfade ile ilgili müfessirin tercihi

⁵²³ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/781-782.

⁵²⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihtisâr*, 6/133.

⁵²⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/58.

⁵²⁶ Zekâtın farz olduğunu gösteren zenginlik ölçüsüne denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, “Nisab”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/138.

⁵²⁷ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/782.

⁵²⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 6/59.

⁵²⁹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/783.

cihat eden kimselerdir.⁵³⁰ Dâvûd ez-Zâhîri de “*في سبيل الله*” terkibi ile cihat eden kimselerin kastedildiğini ifade etmektedir.⁵³¹

Âyette zekât verilecek son grup “*و ابن السبيل* - Yolda kalan kişilerdir.”. Ettafeyyiş bu grubu, “Hac, umre, ilim yolculuğu veya Allah’ın rızasını kazanmak adına yapılan herhangi bir sefer sebebi ile malından ayrılan kimselerdir.” şeklinde açıklamaktadır. Müfessir mâsiyet üzereyken yolda kalan kişinin nasûh tövbesi yapması durumunda zekâtтан istifade edebileceğine dair görüşün bulunduğunu ifade etmektedir.⁵³² Dâvûd ez-Zâhirî de bu konu ile ilgili “Mâsiyet üzere olmaksızın yola çıkan ve ihtiyacı olan kişiye zekât verilir.” görüşünü benimsemektedir.⁵³³

Ettafeyyiş zekât verilecek grupları açıkladıktan sonra mezhebinin konu ile ilgili genel görüşünü eserinde zikretmektedir. İbâziyye’ye göre zekât âyette zikredilen sekiz sınıfa verilir ve bu sınıfların dışına çıkılmaz. Ancak zekâtı bu sekiz sınıfın hepsine dağıtmak gerekmez. Zekât verileceği zaman bu sekiz sınıftan hangi gruba uyan kişiler varsa onlara verilir. Zekât memuruna gelince ona ise çalıştığına karşılığı verilmelidir. Benî Hâşim ve Benî Muattalib’e ise zekât verilmez.⁵³⁴ Ettafeyyiş, zekât verilecek kimseler meselesinde mezhebinin görüşü ile ittifak halindedir.

Müfessirin zekâtın kimlere taksim edildiği meselesinde kendi görüşü dışındaki görüşlere oldukça az yer verdiği tespit edilmiştir. Bu sebeple Ettafeyyiş’in mezhepler ile olan benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak için mezhep âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir.

4.1.4.2. Altın ve Gümüşün Zekâtı

Kur’ân-ı Kerîm’de altın ve gümüşün zekâtının verilmesi gerektiği “*وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ*”
وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ – *Altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları elim bir azap ile müjdele.*”⁵³⁵ âyeti ile bildirilmektedir. Altının nisab

⁵³⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/59.

⁵³¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr fî şerhi’l-Mücellâ bi’l-ihisâr*, 6/135.

⁵³² Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/59.

⁵³³ İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr fî şerhi’l-Mücellâ bi’l-ihisâr*, 6/136.

⁵³⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 6/60.

⁵³⁵ et-Tevbe 9/34.

miktarı yirmi miskâl⁵³⁶ veya dinar iken gümüşün nisab miktarı iki yüz dirhemdir ki bu da Hanefilere göre yaklaşık sekiz yüz grama tekabül etmektedir.⁵³⁷ Zekât miktarları ise Kur’ân’da belirtilmemekte, hadise göre ise kırkta bir oranındadır.⁵³⁸

Müfessir Eттаfeyyiş ilgili âyetin muhatabının Ehl-i kitap, mü’minler veya her ikisinin olabileceğini ifade etmekte, âyette altın ve gümüşün zikredilmesinin sebebini ise bu iki eşyanın diğer mallar arasında daha üstün olması şeklinde açıklamaktadır. Müfessir bu bilgilerin ardından eserinde İbn Abbas’ın rivâyet ettiği şu olayı aktarmaktadır: “... وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ âyeti indiği vakit bu, Müslümanlara ağır geldi. Hz. Ömer onlara, ‘Ben sizin içinizi ferahlatacağım’ diyerek Hz. Peygamber’e gidip durumu bildirdi. Hz. Peygamber de şöyle buyurdu: ‘Muhakkak Allah, zekâtı, malınızın geride kalan kısmını onunla helal ve temiz kılmak için farz kıldı. Sonraki nesillerinize de mal kalsın diye de mirası farz kıldı’. Bu sözlerin ardından Hz. Ömer tekbir getirdi, ardından Hz. Peygamber, ‘Kişinin sakladıklarının (مَا يَكْتُمُهُ) en hayırlısını sana haber veriyim mi? Bu, salih kadındır...’ buyurdu.”⁵³⁹ Müfessir bu rivayetten hareket ederek konu hakkında “Malın zekâtını verdikten sonra gökler ve yerler dolusu mal kalsa da bu caizdir.” görüşünü benimsemektedir.⁵⁴⁰

Söz konusu rivayetin ardından müfessir “كَنْزُ الْمَالِ” ifadesini “Defnederek yahut defnetmeyerek malı saklamak, biriktirmektir.” şeklinde açıklamaktadır. Mal biriktirme hususundaki hırsın Ehl-i kitabın vasfı olduğunu ifade eden Eттаfeyyiş, bu âyetin Müslümanlara, bu şekilde davranmamaları noktasında bir uyarı niteliğinde olduğunu okuyucuyla paylaşmaktadır. Eттаfeyyiş son olarak âyetin tefsirinde “Zekât, cihat yahut iyiliğin herhangi bir türü adına altınını ve gümüşünü infak etmeyenleri, elim bir azap ile müjdele.” açıklamasına yer vermektedir.⁵⁴¹

⁵³⁶ Değerli eşyaların tartılmasında kullanılan eski bir ağırlık ölçüsüdür. Hanefilere göre bir miskâl, beş grama eşittir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/668.

⁵³⁷ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 2/668-669.

⁵³⁸ Tirmizî, “Zekât”, 3 (625).

⁵³⁹ Ebû Dâvûd, “Zekât”, 32 (1664). Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/6.

⁵⁴⁰ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/7.

⁵⁴¹ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 6/7.

4.1.4.3. Toprak Ürünlerinin Zekâtı

Kur’ân-ı Kerîm’de bağlardan, hurmalardan, ekinlerden, zeytinlerden ve narlardan bahsedilmekte ve bu nimetler insanın istifadesine sunulmaktadır. Allah kullarına bu ürünlerden yemelerini, ardından hasat günü bu ürünlerin hakkının vermelerini emretmektedir.⁵⁴²

Müfessir Eттаfeyyiş, âyetin ilgili kısmı olan “وَأْتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ – *Hasat günü (ürünlerin) hakkını verin.*”⁵⁴³ ifadesi ile kastedilenin zekât olduğunu açıklamaktadır. Müfessir söz konusu âyetin ve sûrenin Mekki olması, zekâtı emreden âyetin ise Medenî olması ile ilgili iki durumdan söz etmekte ancak bir tercihte bulunmamaktadır. İlk duruma göre En’âm sûresinin 141. âyeti mensûhtur. Görüşün delili ise İbn Abbas’tan gelen “Hasat günü, miktar tayin etmeksizin ekinlerden sadaka verilirdi. Sonra bu, zekât ile neshedildi.” rivayetidir. İkinci durumda da Mekki âyette kastedilen anlam zekâttır. Ancak Medine inen âyet ile zekâtın tafsilatı bildirilmektedir. Dolayısıyla bu meselede nesh yoktur.⁵⁴⁴

Eттаfeyyiş âyetin nesih durumundan bahsettikten sonra zekâtı verilen ürünler konusunu ele almaktadır. Eттаfeyyiş âyeti “bütün ürünlerin zekâtı verilir” şeklinde yorumlayan müfessirlerin hata yaptığını ifade etmektedir. Gerek müfessire gerek İbâziyye mezhebine göre zekâtı verilmesi gereken toprak ürünleri altı tanedir.⁵⁴⁵ Ancak müfessir bu ürünlerin hangi ürünler olduğundan eserinde bahsetmemektedir. İbâzilere göre zekâtı verilmesi gereken toprak ürünleri; buğday, hurma, arpa, kuru üzüm, çavdar ve mısırdır. Bunlar, İbâzî âlimlerinin ittifak ettiği ürünler olup mezhebin konu hakkındaki meşhur görüşüdür.⁵⁴⁶

⁵⁴² el-En’âm 6/141.

⁵⁴³ el-En’âm 6/141.

⁵⁴⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 4/480-481.

⁵⁴⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 4/481.

⁵⁴⁶ Ebû Tâhir İsmâîl b. Mûsâ el-Cîtâlî, *Kavâidü’l-İslâm*, thk. Abdurrahmân b. Ömer, 3. bs. (Mektebetü’l-İstikâme, 1995), 2/18.

Ettafeyyiş Bakara sûresinin 267. âyetinde⁵⁴⁷ geçen “الارض- Sizin için yerden çıkarttuklarımız” ifadesi ile kastedilen ürünlerin de altı tane olduğunu ifade etmekte ve bunların hangileri olduğundan bahsetmemektedir. Ebû Hânîfe'nin “Toprakta yetişen her ürünün -ister fasulye olsun ister karpuz- zekâtı verilmelidir.” görüşünü ise müfessir hatalı olarak değerlendirmektedir.⁵⁴⁸

4.1.5. Hac

Sözlükte “gitmek, yönelmek” anlamlarına gelen hac terim olarak kendine mahsus fiilleri eda etmek için belirli bir zamanda Kâbe'yi ziyaret etmek demektir.⁵⁴⁹ Hac ibadetini eda eden kimseye “hacı”, bu kelimenin çoğuluna ise “hüccac” denilmektedir.⁵⁵⁰ İslam'ın beş şartından biri olan hac ibadeti gerek kitap⁵⁵¹ gerek sünnet⁵⁵² ile Müslümanlara farz kılınmıştır. Farz olan hac ibadeti Müslümanın ömründe bir defa yerine getirmek ile yükümlü olduğu hacdır. Hac ibadetinin kendine mahsus fiilleri, menâsikleri vardır. Menasik; nüsük kelimesinin çoğulu olup haccın farz, vacip veya sünnet olup yerine getirilmesi gereken davranışlarına denilir.⁵⁵³ Ettafeyyiş, “أَرِنَا مَنَاسِكَنَا” - *Bize ibadet usullerini göster.*⁵⁵⁴ âyetinin tefsirinde nüsük kelimesinin aslının “sıkıntılı, zor ibadet” anlamına geldiğini daha sonra hac ibadetinin meşakkatinden dolayı bu kelimenin hac ibadetine tahsis edildiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁵

4.1.5.1. Hac İbadetinin Zamanı

Hac ibadeti de tıpkı farz olan oruç ibadeti gibi belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilen bir ibadettir. Nitekim Allah bu konuda, “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ - *Hac bilinen*

⁵⁴⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ - *Ey İman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyi olanlarından verin.*

⁵⁴⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 2/176.

⁵⁴⁹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 3/79.

⁵⁵⁰ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 381.

⁵⁵¹ Âl-i İmrân 3/97.

⁵⁵² Buhârî, “İmân”, 2 (8).

⁵⁵³ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihâli*, 382.

⁵⁵⁴ el-Bakara 2/128.

⁵⁵⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/259.

*aylardadır.*⁵⁵⁶ buyurmaktadır. Âlimler bilinen aylar ifadesi ile kastedilen anlamın ne olduğu hususunda ihtilaf etmektedirler. Eттаfeyyiş bu ayları şevvâl, zilkade ayları ve zilhiccenin on günü olarak açıklamaktadır.⁵⁵⁷ Müfessir kimi âlimlerin zilhicce ayının tamamını hac mevsiminden kabul ettiklerini ifade etse de bu âlimlerin kim olduğundan bahsetmemektedir. Hac mevsimi için zilhicce ayının ilk on günü görüşünü benimseyenler; Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer ve Şa'bi⁵⁵⁸ iken zilhicce ayının tamamını bu mevsimden kabul edenler; Nâfi', Atâ b. Ebû Rebâh, Mücâhid ve İbn Şihâb'dır.⁵⁵⁹

4.1.5.2. Hac İbadetinin Farz Olduğu Kimseler

Haccın kimlere farz olduğu hususu, Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinde “و لله على الناس” و حجُّ البَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا – *Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.*” ifadesi ile belirtilmektedir. Âyet ile hac ibadeti yolculuğa gücü yeten kimselere farz kılınmıştır. Ancak âlimler bu ifadeden kastedilen anlamın ne olduğu üzerinde ihtilaf etmektedirler.

Eттаfeyyiş, âyetteki “من” ismi mevsûlünün, “الناس” kelimesinden bedel olduğunu izah etmekte ve “gücü yetenler” ifadesinden kastın, hadise⁵⁶⁰ göre “erzak” ve “binek” sahipleri olduğunu açıklamaktadır. Eттаfeyyiş bir kimsenin hacca gitmeye gücünün yetmesi için erzak ve binek şartının yanında; yol güvenliği, bedenin sağlıklı olması, hacca giden kişinin dönene kadar ailesine yetecek mal varlığının bulunması gibi şartları sağlaması gerektiğini de ileri sürmektedir. Müfessir yolun yakınlığı sebebi ile hac yolunu yaya olarak gidecek kişiye ise binek şartı koşmamaktadır.⁵⁶¹

Eттаfeyyiş hac ibadetini yerine getirmeye gücü yeten kimselerin sağlaması gereken şartlar hakkında mezheplerin yorumlarını eserinde ele almaktadır. İbâzî, Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre kişinin hacca gitmeye güç yetirebilmesi için erzak ve

⁵⁵⁶ el-Bakara 2/197.

⁵⁵⁷ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 1/440.

⁵⁵⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Şur'ân*, 3/444-446.

⁵⁵⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Şur'ân*, 3/447-448.

⁵⁶⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/213 (2413).

⁵⁶¹ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 2/404-405

bineğinin olması gerekmektedir. İmam Mâlik'e göre ise yaya olarak hacca gidebilecek kişiye hac farzdır, oraya yaya olarak gitmesi gerekir.⁵⁶²

4.1.5.3. İhrama Girmek ve İhramın Yasakları

İslam âlimleri ihram yasaklarının hangi aşamadan sonra başladığı noktasında ihtilaf etmektedirler. Bakara sûresinin 197. âyetinde geçen “*Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse...*” ifadesinin tefsirinde ihram meselesini ele alan Ettafeyyiş öncelikle ihramı, hac ibadetini eda etmek için bir akit olarak değerlendirmektedir. Müfessir mezhebine göre niyet ve telbiyenin ihrama girmek için şart olduğunu izah etmektedir. Mezheplerin görüşlerini de zikreden müfessir, Ebû Hanîfe'ye göre ihrama girmenin, niyet ve telbiye veya kurbanı hazırlamak ile başladığını, İmam Şâfiî'ye göre ise telbiyeye gerek olmadan yalnız niyet ile ihrama girildiğini ifade etmektedir.⁵⁶³

Ettafeyyiş hac veya umrenin ifsad edilmesi halinde bu ibadetlerin kaza edilmesi gerektiğini belirtirken İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğunu okuyucu ile paylaşmaktadır.⁵⁶⁴

İhrama girdikten sonra kişiye yasak olan davranışlar âyette “*فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ* – *Hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*”⁵⁶⁵

ifadesi ile haber verilmektedir. Âyette yer alan fiillere zâhirde haber kalıbında zikredilse de kastedilen anlam fiillerin yasak olmasıdır.⁵⁶⁶

Ettafeyyiş “*فلا رفث-Kadınlara yaklaşmayın.*” ifadesini cima olarak yorumlarken ilgili ifadenin cimayı çağrıştıracak sözler olarak açıklandığını da izah etmektedir. Ettafeyyiş neticede her ikisinin de hac sırasında yapılmasının yasak olduğunu belirtse de “*فلا رفث*” lafzının âyette hakiki anlamda kullandığını ve cimayı kastettiğini vurgulamaktadır.⁵⁶⁷

⁵⁶² Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/405.

⁵⁶³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/441-442.

⁵⁶⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/442.

⁵⁶⁵ el-Bakara 2/197.

⁵⁶⁶ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/385.

⁵⁶⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/442.

Hac esnasında yapılmaması gerek diğer davranış günaha saptır. Âyette “ولا فسوق” -*Günaha saptırın.*” ifadesi ile belirtilen bu husus müfessir tarafından iki şekilde açıklanmaktadır. İlk yorumuna göre “ولا فسوق”, sövmek ve kötü isimler ile insanlara seslenmek yahut lakap takmak anlamlarına gelmektedir. Müfessire göre kim hac esnasında söver, kötü bir lakap ile bir başkasına seslenir yahut kebre işlerse bu günahından ötürü kurban kesmelidir.⁵⁶⁸ Müfessir diğer yorumunda ise “فسوق” kelimesine “خروج” anlamını vermekte, “ولا فسوق” ifadesini “Şeriatın sınırından çıkmayın.” şeklinde yorumlamaktadır.⁵⁶⁹

Âyette vurgulanan son yasak ise insanlarla tartışıp çekişmemektir. Müfessir “ولا جدال” -*Tartışıp çekişmeyin.*” ifadesi ile haccın günleri hakkında tartışmanın kastedildiğini izah etmekte ve “Kim kendisi kızana ve karşısındaki kızdırana kadar tartışırsa bunun affı için kurban kesmesi gerekir.” şeklinde bir açıklamada bulunmaktadır.⁵⁷⁰

Ettafeyyiş ihramlıyken yapılmaması gereken davranışları açıkladıktan sonra avlanmanın, güzel koku sürmenin ve dikişli elbiseler giymenin de yasaklar arasında bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁷¹

4.1.5.4. Hac İbadetinde Yerine Getirilmesi Gereken Davranışlar

Haccın menâsikinin ele alınacağı bu başlık altında Ettafeyyiş’in Arafat vakfesi, ziyaret tavafı, Müzdelife vakfesi, kurban kesmek, şeytan taşlamak, Safâ ve Merve arasında sa’y yapılması konularını tefsirinde nasıl yorumladığına yer verilecektir.

Arafat Vakfesi: Sözlükte “durmak, beklemek” anlamlarına gelen vakfe terim olarak hac ibadetini eda eden kimsenin belirli zamanlarda belirli yerlerde bir süre durmasını ifade etmektedir.⁵⁷² “فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَادْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ” -*Arafat’tan dalga dalga indiğinizde Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin.*⁵⁷³ âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş

⁵⁶⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/442.

⁵⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/443.

⁵⁷⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/443.

⁵⁷¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 1/443.

⁵⁷² Menderes Gürkan, “Vakfe”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/463.

⁵⁷³ el-Bakara 2/198.

Arafat'a bu ismin verilme sebebini, Adem ve Havva'nın orada tanışmaları ve insanların da birbirleri ile orada tanışmaları olarak açıklamaktadır. Müfessir Arafat'ta vakfe yapmanın hükmünün vacip olduğunu ifade etmekte, bu hükmün hadis ve icmâ ile sabit olduğunu belirtmektedir.⁵⁷⁴ Âlimler Arafat vakfesinin hac ibadetinin aslı rüknü olduğunda ittifak etmektedir.⁵⁷⁵

Ziyaret Tavafı: “وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ” – *Beyt-i Atik'i tavaf etsinler.*⁵⁷⁶ âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş, kastedilenin ziyaret tavafı olduğunu izah etmektedir. Müfessir tavaf edilecek tek mekânın Kâbe olduğunu, Mescid-i Nebevî yahut Mescid-i Aksâ'nın tavaf edilemeyeceğini açıklamaktadır.⁵⁷⁷

Müzdelif Vakfesi: Müfessir Bakara sûresinin 198. âyetinin tefsirinde Meş'ar-i Harâm bölgesinin Müzdelife'nin sonunda yer alan Kuzah isimindeki dağın bulunduğu bölgeyi kapsadığını açıklamaktadır. Ettafeyyiş bu bölgenin Müzdelife'den bir bölüm olduğu görüşünü, Hz. Peygamber'in bir geceyi Müzdelife'de geçirdikten sonra sabah namazının ardından devesi ile Meş'ar-i Harâm'a kadar geldiği ve kıbleye yönelip dua ederek tekbir getirdiğini haber veren rivayet ile⁵⁷⁸ desteklemektedir.⁵⁷⁹

Kurban Kesmek: Ettafeyyiş haccın menâsiklerinden biri olan kurban kesmek ile ilgili tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir: “Kurban, ‘Bismillah Allahü Ekber’ tekbirleri eşliğinde ‘eyyâmü'n-nahr’ yani bayramın ilk üç günü kesilmelidir.”⁵⁸⁰ Müfessir Mâide sûresinin 2. âyetinin⁵⁸¹ tefsirinde Allah'ın şeâirlerinin; ihram, tavaf, sa'y, kurban kesmek ve tıraş olmak olduğunu açıklamaktadır.⁵⁸²

Şeytan Taşlamak: Kur'ân-ı Kerîm'de doğrudan yer almayan şeytan taşlama faaliyeti müfessir tarafından Bakara sûresinin 200. âyetinin “فَادَا فَضَيْتُمْ مَنَاسِكُكُمْ” – *Hacca mahsus*

⁵⁷⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/447-448.

⁵⁷⁵ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 3/219.

⁵⁷⁶ El-Hac 22/29.

⁵⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 9/393-394.

⁵⁷⁸ Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/191 (9518).

⁵⁷⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/448-449.

⁵⁸⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 9/391.

⁵⁸¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَجْلُوْا شَعَائِرَ اللَّهِ – *Ey iman edenler, Allah'ın işaretlerine saygısızlık etmeyin.*

⁵⁸² Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/447.

4.1.5.6. İhsâr - الاحصار

Sözlükte engellemek anlamına gelen ihsâr, terim olarak; hac veya umrenin tamamlanmasına engel olan durumları belirtmektedir.⁵⁹⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de bu durum, “وَأَتُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِفُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِآةٍ أَدَّىٰ مِنْ رَأْسِهِ فِدْيَةً مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ...
Hac ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin, şayet engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Ancak içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı var ise (tıraşını olup) oruç yahut sadaka veya kurban olarak olarak bir fidye ödesin...”⁵⁹¹ âyeti ile bahsedilmektedir. Eттаfeyyiş ihsârın üç durumu kapsadığını ileri sürmektedir. Bunlar; düşman korkusu, hastalık ve azıgının yok olmasıdır. Görüşünü delillendirmek üzere müfessir “Sahâbeden bazısı böyle rivayet etti.” diyerek bu durumlar ile ilgili rivayetler paylaşmaktadır.⁵⁹² Eттаfeyyiş mezheplerin görüşlerine de yer vermekte, ihsârın kapsadığı durumlar meselesinde İmam Ebû Hanîfe ile ittifak halinde olduğunu belirtmektedir. İmam Mâlik ve İmam Şâfi için ise ihsâr sadece düşman korkusunu kapsamaktadır. Aynı zamanda müfessir âyetin Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra inmesinin (sebebin hususiliğinin) hükmün umumiliğine engel olmadığını da bu noktada vurgulamaktadır.⁵⁹³

Müfessir ihsârı açıkladıktan sonra bu durumda yapılması gereken davranışı açıklamaktadır. Âyete göre hac yahut umre vazifesini yerine getirmekten engellenen kişi ibadetinin makbul olması için kurban göndermelidir. Muhsarın kurban göndermesini vacip olarak değerlendiren Eттаfeyyiş, kurbanın büyüklüğü hakkında İbn Abbas’ın “Kurbanın en makbulü iri olanıdır.” ve İbn Ömer’in “Hedy; inek/sığır yahut devedir. Koyun ise yeterli değildir.” görüşlerine yer vermektedir.⁵⁹⁴

Âyette geçen “وَلَا تَخْلِفُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ” – *Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin.*” ifadesinde ise müfessir tıraş meselesi ile ilgili özel olarak

⁵⁹⁰ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 3/314-315.

⁵⁹¹ el-Bakara 2/196.

⁵⁹² Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/425-426.

⁵⁹³ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/425-426.

⁵⁹⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/427.

bir açıklamaya yer vermemekte, kurbanın mahalli noktasında beyanda bulunmaktadır.⁵⁹⁵

Kurbanın mahalli hususunda müfessir, İmam Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu belirtmekte ve bu yerin Mina yahut Harâm bölgesi olduğunu ifade etmektedir. İmam Şâfiî'ye göre bu mekân, ihsâr durumunun ortadan kalktığı yerdir. Onun bu konudaki delili ise Hz. Peygamber'in Hudeybiye'de düşman tarafından engellendiğinde kurbanını orada kesmesidir.”. Ettafeyyiş ise bu olayı “(İhsârın ortadan kalktığı mekân olan) Hudeybiye, Haram bölgesinden kabul edildiği için kurban bu bölgede kesilmiştir.” şeklinde değerlendirmektedir.⁵⁹⁶

Ettafeyyiş eda edilemeyen haccın veya umrenin kaza edilmesi gerektiğini ifade ederken bu görüşünü, Hz. Peygamber'in (Hudeybiye'den sonra) umreyi kaza etmesiyle örneklendirmektedir.⁵⁹⁷ Ancak müfessir hacı yahut mu'temirin, hac yahut umre ibadetinin hangi rüknünden sonra ortaya çıkan ihsâr durumunda muhsar sayılacağı konusu hakkında bir açıklama yapmamaktadır.

Âyete göre muhsar kurbanın mahalline ulaşmasını beklemeden hastalığından ötürü saçını tıraş ederse bu davranışın kefâreti olarak; oruç tutmalı, sadaka vermeli yahut kurban göndermelidir. Ettafeyyiş'e göre muhsar kefâretini oruç şeklinde ödeyecekse üç gün oruç tutmalı, sadaka şeklinde ödeyecekse on iki müdd ödemeli yahut altı miskini doyurmalıdır. Kefâret kurban ile ödenecek ise bu kurban Mekke ehline dağıtılmalıdır.⁵⁹⁸

4.1.5.7. İhramlı Kişinin Avlanması

Kur'ân-ı Kerîm'de ihramlı kişinin avlanma yasağı olduğundan şayet avlanırsa kefâret ödemesi gerektiğinden ve bu kefâretin hangi yollar ile ödeneceğinden; “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكِ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ

⁵⁹⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 1/427.

⁵⁹⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 1/427-428.

⁵⁹⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 1/428.

⁵⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 1/429-430.

عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ – Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim av hayvanını kasten katlederse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Veya o kişi, yoksulları doyurarak yahut ona denk gelecek kadar oruç tutarak bir kefâret öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.” âyetinde bahsedilmektedir.⁵⁹⁹

Müfessir Eттаfeyyiş hac veya umre için ihrama giren kişinin, yenilmesi helal yahut haram olması fark etmeksizin herhangi bir hayvanı avlamasını haram olarak değerlendirmektedir. Müfessir, İmam Şâfiî'nin ise haram olan avlanma faaliyetini yenilebilen hayvanlar ile sınırladığını ifade etmektedir. Bu konuda Eттаfeyyiş İmam Şâfiî'nin görüşü ile ilgili “Beş hayvanı öldürmek helaldir. Bunlar: Çaylak, karga, akrep, fare ve yırtıcı köpektir.” hadisini⁶⁰⁰ eserinde zikretmektedir.⁶⁰¹ Müfessir muhrimin kestiği, avladığı, yaraladığı, kurşun ile katlettiği av hayvanını meyte (مَيْتَة) olarak değerlendirmekte ve bunun helal olmadığını vurgulamaktadır.⁶⁰²

Eттаfeyyiş âyette geçen “متعمدا” ifadesini “hatalı-kazara, uykulu, baygın, sekr hali, mecnun, cahillik ve çocukluk” halleri olarak açıklamaktadır. Müfessire göre kim bu hallerde iken av hayvanı öldürürse o kişiye öldürdüğü hayvanın misli ile ceza verilmesi vaciptir. Şayet maktul vahşi bir hayvan ise cezası, deve, inek veya koyun olan hayvanlardandır.⁶⁰³ Konu ile ilgili İmam Mâlik ve İmam Şâfiî ceza için kurban edilecek hayvanın, katledilen hayvan ile hilkat ve biçim açısından denk olmasını şart koşmaktadır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise denklikte esas kıymettir. O, katledilen hayvanın kıymetinin belirlenmesini ve onun misli bir kurban kesilmesini ileri sürmektedir.⁶⁰⁴ Müfessir, İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre ceza niyeti ile

⁵⁹⁹ el-Mâide 5/95.

⁶⁰⁰ Beyhâki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/343 (10036).

⁶⁰¹ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/138.

⁶⁰² Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/138.

⁶⁰³ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/138-139.

⁶⁰⁴ Eттаfeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/140.

kesilecek kurbanın Mekke veya Harâm bölgesinde kesilmesi gerektiğini kendi görüşünün de bu yönde olduğunu izah etmektedir.⁶⁰⁵

Âyette geçen “كفارة طعام مسكين” ifadesini, “جزاء” ifadesine atfeden müfessir, cezanın miskin doyurma şeklinde de tahakkuk edilebileceğini belirterek kurban kesmek yerine miskinleri doyurarak da kefaretin ödenebileceğini ifade etmektedir. Ettafeyyiş yedirilecek olan yemek hakkında iki seçenek sunmaktadır. Birincisi bu yemeğin altı tahıl grubundan biri olmasıdır. İkincisi ise katledilen kurbanın kıymeti doğrultusunda her miskine bir, iki yahut dört müdd tasadduk edilmesidir. Ettafeyyiş Haram bölgesi dışında kefaret niyeti ile miskinlerin doyurulmasını caiz olarak değerlendirirken İmam Şâfiî'nin bunu kabul etmediğini, onun “طعام” ifadesini “هدي” ifadesine bedel olarak değerlendirdiğini bu sebeple İmam Şâfiî'nin sadece Haram bölgesindeki miskinlerin doyurulabileceğini savunduğunu ifade etmektedir.⁶⁰⁶

Müfessir oruç tutma şeklinde ödenecek olan kefaret için ise kişinin tasadduk ettiği müdd'ü esas almaktadır. Bir müdd için bir gün oruç tutulması gerektiğini ifade eden müfessir, İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰⁷

Müfessir cezanın hangi türünün seçileceğini suçu işleyen kişiye bırakırken İmam Ebû Hânife'nin de aynı kanaatte olduğunu beyan etmektedir.⁶⁰⁸

4.2. Münâkehât ile İlgili Âyetlerin Yorumu

Aile ile ilgili hükümler anlamına gelen münâkehât klasik fıkıh eserlerinde muâmelât başlığı içinde yer alan bir konu olarak geçmekteydi. Ancak muâmelâtın; borç ilişkilerinden evliliğe, uluslararası ilişkilerden yargılamaya, ticaretten mirasa ceza hukukundan eşya hukukuna kadar pek çok çeşitli alanı ifade etmesi bu terimin kapsamının zaman içerisinde daralmasına sebep olmuştur. Süreç içerisinde aile ile ilgili hükümler münâkehât ifadesi ile isimlendirilmiştir.⁶⁰⁹

⁶⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 4/140-141.

⁶⁰⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 4/142.

⁶⁰⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 4/141-142.

⁶⁰⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 4/142.

⁶⁰⁹ Yaman ve Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş. İslâm Hukukuna Giriş*, 112.

Bu başlık altında münâkehât konularının hepsinden ziyade nikâh, talak, zihâr, îlâ, liân ve miras meselelerinde müfessir Ettafeyyiş'in yorumlarını ele alınacaktır.

4.2.1. Nikâh

Sözlükte; birleştirmek, bir araya getirmek anlamlarına gelen nikâh kelimesi, terim olarak eşlerin evlenme akdini ifade etmektedir.⁶¹⁰ Aile kurumunun temelini oluşturan ve sürekliliğini sağlayan nikâh Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde geçmektedir. Bu âyetlerden kimi evliliğin öneminden bahsederken⁶¹¹ kimi doğrudan evliliği emretmektedir.⁶¹²

Evliliğin teşvik edildiği, “وَإِنكحُوا الْأَيَامَىٰ مِنكُمُ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ” – *İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyelerinizden elverişli olanlar ile evlendirin.*⁶¹³ âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş nikâhın faydalarını ele almaktadır. Ona göre nikâh kalbin zinaya meyletmesini engellemekte, kalbin vesvesesini gidermekte, kişinin öfkesini yatıştırmakta, kalbi arındırmakta ve kişiyi neşelendirmektedir.⁶¹⁴ Bu açıklamasının ardından müfessir, âyetteki “وانكحوا” emrinin; bekarların, evliliğe niyet etmemesini veya bu niyeti terk etmesini yasakladığını ifade etmektedir. Müfessir kendisine uygun bir kimse ile evlenmek isteyen hür kadını, velisinin evlendirmesi gerektiğini belirtmekte ve bunun vacip olduğuna hükmetmektedir. İbâziyye mezhebine göre efendiler, köle ve câriyelerini de evlendirmek ile mükelleftirler.⁶¹⁵

4.2.1.1. Nikâh Akdinde Veli Şartı

İbâziyye mezhebine göre nikâh akdi, veli ve iki şahit olmadan gerçekleşemez.⁶¹⁶ Ettafeyyiş de mezhebinin görüşüne mutabık kalmakta ve “فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكَحْنَ أَرْوَاجَهُنَّ” –

⁶¹⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 3/33.

⁶¹¹ er-Rûm 30/21.

⁶¹² en-Nisâ 4/3; en-Nûr 24/32.

⁶¹³ en-Nûr 24/32.

⁶¹⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*; 10/106.

⁶¹⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*; 10/107.

⁶¹⁶ Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İbâziyye*, 1. bs. (Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'd-Dîniyye, 2017), 7/132.

*Kocaları ile yeniden evlenmelerine mâni olmayın.*⁶¹⁷ âyetinde muhatabın veliler olduğunu izah etmektedir. Müfessir konu ile ilgili “Şayet nikâh akdi, kadınların yetkisi doğrultusunda gerçekleşseydi velilerin uyarılmasının bir manası olmazdı.” açıklamasını yapmaktadır.⁶¹⁸ Ettafeyyiş görüşünü âyetin sebab-i nüzûl rivayeti ile desteklemektedir. Rivayete göre Âsım b. Adî (ö. 45/665), eşini boşadıktan sonra onunla tekrar evlenmek istemiştir. Ancak eşinin kardeşi Ma‘kıl b. Yesâr (ö. 59/679 [?]) buna engel olmaya çalışmış ve kardeşinin Âsım’a dönmeyeceğine dair yemin etmiştir. Daha sonra bu âyet nâzil olmuş ve İbn Yesâr “Yeminimden ötürü kefâret ödedim ve kardeşimi Âsım’a nikahladım.” demiştir. Ettafeyyiş bu olaydan hareket ederek âyetteki muhatabın veliler olduğunu savunmaktadır. Nitekim kadının kendisini evlendirme yetkisi olsaydı İbn Yesâr bundan ötürü uyarılmazdı.⁶¹⁹

4.2.1.2. Çok Eşlilik

Kur’ânı Kerîm’de çok eşlilik konusu, “وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ” *Yetimlerin hakkına riayet edememekten korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Adaletsizlik etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*⁶²⁰ âyeti ile işlenmektedir. Ettafeyyiş âyetteki hitabın velilere olduğunu belirterek konuyu tefsirinde şu şekilde izah etmektedir: “Yetimlere adaletsiz davranmaktan yahut onların mallarını yeme noktasında adaletsiz olmaktan korkarsanız kolayınıza gelen ve adaletli davranacağınız kadınlar ile evlenin. Allah onlara, yetimler hakkında adaletsiz olmaktan korktukları gibi eşleri hakkında adaletsiz olmaktan da korkmalarını emretmektedir. Şayet bundan korkmazlarsa bu günahlarının tövbesi fayda etmez. Bu sebep ile nikâhı adaletin sağlanabileceği az bir sayı ile sınırlamak gerekir. Yetimlerin mallarını yemekten korktuğunuz gibi zinadan da korkun. Yetim eşleriniz arasında adaletli davranmamaktan korkarsanız yetim olmayan kadınlar ile nikâhlanın. Bu eşleriniz arasında da adaleti gözetemezseniz o vakit sadece bir eş nikâhlayın. Yahut

⁶¹⁷ el-Bakara 2/232.

⁶¹⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru ‘t-Tefsîr*; 2/75-76.

⁶¹⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru ‘t-Tefsîr*; 2/75-76.

⁶²⁰ en-Nisâ 4/3.

cariyelerinizden dörde kadarıyla evlenebilirsiniz.”⁶²¹ Müfessir konuyu açıkladıktan sonra dört rakamı ile ilgili hadislere yer vermektedir. Misal; Nevfel b. Muâviye, Müslüman olduğunda beş kadın ile nikâhlı idi. Hz. Peygamber de ona, “Dördünü seç, birini bırak.” buyurdu.⁶²²

Ettafeyyiş, söz konusu âyetin tefsirinde nişanlılık dönemi ile ilgili de açıklamalarda bulunmaktadır. Müfessire göre bu dönemde kadının yüzüne ve ellerine bakmak caizdir. Şayet kadın izin verirse kadının saçına da bakılmasına ruhsat verilmiştir.⁶²³ Ebu Hanîfe’ye göre nişanlılık döneminde kadının elleri, yüzü ve topuklardan olmak üzere ayaklarına bakılması caiz iken İmam Şâfiî sadece eller ve yüze bakılmasını caiz olarak değerlendirmiştir. Ahmed B. Hanbel’e göre erkek, evleneceği kadının ev halini görebildiği gibi onun boynunu ve ayaklarını da görmesi caizdir. Konu ile ilgili Dâvûd ez-Zâhirî’nin görüşü ise erkek, nişanlısının bütün bedenine bakabilir. Nitekim Hz. Peygamber’in, sahâbîden Muğire b. Şu’be’ye evlenmek istediği hanımı görmesini tavsiye ettiği lafızda (انظر إليها)⁶²⁴ bir sınırlama yoktur. ez-Zâhirî, lafzın zâhirinden yola çıkarak bütün bedene bakılabileceğine hükmetmiştir.⁶²⁵

4.2.1.3. Gayri Müslim ile Evlilik

Müslüman bir kadının gayr-i müslim biri ile evlenmesinin helal olmadığı Mümtehine sûresinin 10. âyeti⁶²⁶ ile sabittir. Müslüman bir erkeğin de müşrik bir kadın ile evlenemeyeceği Bakara sûresinin 221. âyeti⁶²⁷ ile haber verilmektedir.

⁶²¹ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 3/134-136.

⁶²² Beyhâki, *es-Sünenü l-Kübrâ*, 7/299 (14057).

⁶²³ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 3/136.

⁶²⁴ Tirmizî, “Nikâh”, 5.

⁶²⁵ ez-Zühaylî, *Mevsûatü l-Fıkhî l-İslâmî ve l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/36-37.

⁶²⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مِنْهَا جَرَاتٍ فَأَمْتَجُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمَ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ

Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde -onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınavın. Eğer mümin olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere iade etmeyin. Bunlar onlara helâl değildir, onlar da bunlara helâl olmaz.

⁶²⁷ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَا أُمَّةٌ مُؤْمِنَةٌ حَتَّى مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَا أُعْجَبُكُمْ

İman etmedikleri sürece Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Şundan emin olun

Ettafeyyiş Bakara sûresinin 221. âyetinde mümin erkeklerin, Allah'a şirk koşan kimseler ile (Ehl-i kitap dahil) evlenmesinin yasaklandığını ifade etmektedir. Ancak müfessir, söz konusu âyetin, “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ...”- *Bugün size, sizden önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar helâl kılındı.*”⁶²⁸ âyeti ile nesh edildiğini belirtmekte ve buna göre Müslüman bir erkeğin Ehl-i kitaptan bir kadın ile evlenebileceğini ileri sürmektedir. İmam Şâfiî'nin konu hakkındaki görüşüne yer veren müfessir, onun ilgili âyetler arasında nesh değil tahsis olduğunu savunduğunu belirtmektedir.⁶²⁹ İmam Şâfiî'ye göre Bakara sûresinin 221. âyetinde, putperest müşrik erkek ve kadınlar ile evlenmek haram kılınmıştır, Ehl-i kitap mensupları, söz konusu âyetin kapsamına girmemektedir dolayısıyla âyette nesh yoktur.⁶³⁰

Ettafeyyiş Mümtehine sûresinin 10. âyetinin tefsirinde, mümin kadınların kâfir eşlerine geri dönemeyeceğini, bu kadınların eşlerine helâl olmadıklarını, nikâhın bu âyet ile feshedildiğini açıklamaktadır.⁶³¹ Mümin kadınların artık müşrik kimselerin itaati altında kalması helal değildir.⁶³² Müfessir “Rivayete göre hicretin ilk altı senesine kadar Müslüman kadınlar, gayr-i müslim erkekler ile evliliklerini devam ettirmiştir. Ancak hicri altıncı yılda bu durumu yasaklayan hüküm inmiştir. Hz. Peygamber kızlarından Zeynep'i nübüvvetten sonra Ebü'l-Âs ile evlendirmiş, bu âyet indikten sonra Ebü'l-Âs Müslüman olmuş ve nikâhları devam etmiştir.” açıklamasını yapmaktadır.⁶³³

Fakihler mümin kadının kâfir kocası ile ayrılması meselesinde ayrılığın kadının Müslüman olmasından dolayı mı yoksa İslam diyarından hicret etmesinden dolayı mı

ki imanlı bir câriye, sizin hoşunuza gitse de müşrik bir hür kadından iyidir. İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle de kadınlarınızı evlendirmeyin. Şundan da emin olun ki imanlı bir köle, sizin hoşunuza gitse bile müşrik bir hür kişiden daha iyidir.

⁶²⁸ el-Mâide 5/5.

⁶²⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/38.

⁶³⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhâkî, *Ahkâmü 'l-Kur'ân*, Thk. Ebû Asım eş-Şevâmî, 1. bs. (Dârü'l-Zehâir, 2018), 201.

⁶³¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 15/25.

⁶³² Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 15/26.

⁶³³ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 10/68.

olduğu konusunda ihtilaf halindedir. Eттаfeyyiş bu konuda İmam Şâfiî ve İmam Ebû Hanîfe'nin de görüşlerini zikrederek kendisinin İmam Şâfiî ile aynı kanaatte olduğunu ifade etmektedir. Eттаfeyyiş ve İmam Şâfiî'ye göre kadının kocasından ayrılmasının sebebi kadının Müslüman olmasıdır. Bu ayrılık ise kadının iddetinin bitmesi ile gerçekleşir. İmam Ebû Hanîfe'ye göre ise kadının kocasından ayrılmasının sebebi kadının Müslüman olmasından kaynaklanmamakta, İslâm diyarından göç etmesinden kaynaklanmaktadır.⁶³⁴

Söz konusu âyette geçen “ وَلَا تُنْسِكُوا بِعِصْمِ الْكُوفِرِ ” – *Kâfir kadınları nikahınız altında tutmayın.*⁶³⁵ ifadesinin tefsirinde ise müfessir; “كافر” kelimesinin, “كافرة” kelimesinin çoğulu olduğunu ifade etmekte ve mümin erkeklerin kafir kadınlar ile evliliklerini bitirmeleri gerektiğini açıklamaktadır. Eттаfeyyiş görüşünü Talha b. Ubeydullah'ın bu âyetten sonra karısını boşaması örneği ile delillendirmektedir.⁶³⁶

4.2.1.4. Cârîye ile Evlilik

Kur'an-ı Kerîm'de cârîye ile evlilik konusu, “ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ ” – *İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse elleriniz altında bulunan mümin cârîye kızlardan alabilir.*⁶³⁷ âyetinde ele alınmaktadır. Müfessir âyette geçen “محصنات” ifadesi ile hür kadınların, “فتيات” ifadesi ile cârîyelerin kastedildiğini belirtmektedir. Nitekim Arap örfünde cârîyeler için “فتاة” ifadesi kullanılmaktadır. Bu durumda mümin erkekler maddi yönden imkân bulamadıkları zaman mümin cârîyeler ile evlenebilmektedir.⁶³⁸ Cârîye ile evliliğin psikolojik boyutuna atıfta bulunan müfessir, bunun ayıp bir şey

⁶³⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/29.

⁶³⁵ el-Mümtehine 60/10.

⁶³⁶ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/29.

⁶³⁷ en-Nisâ 4/25.

⁶³⁸ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/194.

*kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”*⁶⁴² buyrulmaktadır.

Ettafeyyiş âyette geçen muharremâtı, eserinde tek tek ele almaktadır. O, “امهاتکم” ifadesini açıklarken anne, büyük anne, büyük büyük anne... şeklinde, soyun yukarı doğru ilerlemesinin haramlık noktasında bir değişiklik meydana getirmediğini, anne ve büyük anneler ile nikâhlanmanın haram olduğunu belirtmektedir. Müfessire göre “بناتکم” ifadesi ile haram olan grup ise kızlar, kız çocuklarının kızları, erkek çocuklarının kızları ve bu şekilde soyun aşağı doğru indiği kız torunlardır.⁶⁴³ İbâziyye mezhebi gibi Hâricî fırkalarından biri olan Acârîde mezhebinin, Meymûniyye kolunun lideri Meymûn b. Hâlid, bu âyetin ilgili ifadesini, literal bir yaklaşım ile ele almakta ve âyette “kız çocuklarının kızı, erkek çocuklarının kızı” ifadesi geçmediği için bu kimseler ile evlenmeyi mübah olarak değerlendirmektedir.⁶⁴⁴ Bu noktada gerek İbâzî mezhebinin gerek Ettafeyyiş’in bazı Hâricî fırkaları gibi nasların salt zâhirine odaklanmadıklarını söylemek mümkündür.

Müfessir, kız kardeşlerin soy ne kadar yukarıya çıkarsa çıksın halaların ve teyzelerin, soy ne kadar aşağıya inerse insanın erkek kardeşin ve kız kardeşin kızlarının (yeğenlerin) haram olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁴⁵ Buraya kadar nesepten ötürü nikâhın haram olduğu kadınları açıklayan müfessir daha sonra süt bağı ile nikâhın haram olduğu kadınları açıklamaktadır.

Ettafeyyiş süt annenin de muharremât arasında olduğunu açıklarken emziren kadının süt anne kabul edilebilmesi için bir çocuğu ne kadar emzirmesi gerektiği konusuna değinmektedir. Müfessire göre bebeği bir kere yahut bir damla bile emzirmek, onun süt annesi olması için yeterlidir. İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik’e göre süt bağı kurulması için bir kere emzirmenin yeterli olduğunu ifade eden müfessir, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel’e göre bu bağı beş defa emzirme ile kurulduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁶

⁶⁴² en-Nisa 4/23.

⁶⁴³ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 3/181.

⁶⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel ve ’n-nihal*, 1/126.

⁶⁴⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 3/182.

⁶⁴⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 3/182.

Süt bağından kaynaklanan kız kardeşlerin, halaların, teyzelerin, erkek ve kız kardeşin kızlarının (yeğenlerin) da haram olduğunu ifade eden müfessir, konuyla ilgili “Nesep cihetinden haram olanlar, süt cihetinden de haramdır.”⁶⁴⁷ hadisini paylaşmaktadır. Bu hadise göre süt anneler, süt kız kardeşler, süt halalar, süt teyzeler, süt kardeş kızları, süt kızları muharremât arasındadır.⁶⁴⁸

Âyette süt yolu ile haram olan kadınlardan sonra sıhriyet cihetinden haram olan kadınlar ele alınmaktadır. Bu kimseler eşin annesi (kayınvalide), zifafa girilen eşin kızı (üvey kız), oğlunun karısı (gelin) ve önceki âyette geçtiği üzere baba ile evlenmiş kadın (üvey anne)⁶⁴⁹ olmak üzere dört gruptur. Ettafeyyiş, “امهات نسائكم” ifadesini; “Anne, büyük anne... olarak ilerleyen soyu da kapsayacak şekilde, eşin anneleri haramdır.” şeklinde açıklamaktadır.⁶⁵⁰

Ettafeyyiş zifaftan önce karısından boşanan erkeğin, üvey kızı ile evlenmesini helâl olarak değerlendirmektedir. Ancak zifaf gerçekleşsin yahut gerçekleşmesin, karısından boşanan erkeğin, eşinin annesi ile evlenmesi, müfessire göre caiz değildir.⁶⁵¹

Müfessir sıhriyet yolu ile haram olan oğlun eşi için (gelin) ise “Soy ne kadar aşağı inerse insin, öz oğulların ve süt oğulların eşleri haramdır.” açıklamasında bulunmaktadır.⁶⁵²

Nisa sûresinin 22. âyetinde, “وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ” - *Babalarınızın nikâhladığı kadınlar ile evlenmeyin.*” buyrulurken babaların eşleri ile de evlenmek yasaklanmıştır. Müfessir bu konuda “Zifaf gerçekleşmese dahi babanın veya üst soydan büyük babanın eşiyle evlenmek haramdır.” görüşünü savunmaktadır. Müfessir bu görüşünü İbn Abbas’ın “Babanın evlendiği her kadın, zifaf gerçekleşsin yahut gerçekleşmesin kişiye haramdır.” sözü ile delillendirmektedir.⁶⁵³

⁶⁴⁷ Buhâri, “Şehâdât”, 7 (2645).

⁶⁴⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/183.

⁶⁴⁹ en-Nisâ 4/22.

⁶⁵⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/184.

⁶⁵¹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/185.

⁶⁵² Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/185.

⁶⁵³ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/179.

Bir kişinin iki kız kardeşi aynı nikâh altında toplaması Kur’ân’da yasaklanan diğer hususlardandır. Eттаfeyyiş, konu ile ilgili “Gerek iki öz gerek iki süt kardeşin, aynı nikâh altında toplanması yasaklanmıştır.” açıklamasını yapmaktadır.⁶⁵⁴

Nisa sûresinin 24. âyetinde, “وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ” - *Elinizin altında bulunan câriyeler hariç evli kadınlar da size haram kılındı.*” buyrulur evli kadınlar ile de nikâhlanmak yasaklanmıştır. Müfessire göre “الاحصان” kelimesi, âyette “evlilik” anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda Allah, haram olan kadınlar arasında evlilik ile korunmuş kadınları zikretmektedir.⁶⁵⁵

Kendisi ile evlenilmesi yasak olan diğer bir kadın “فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا” - *İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa bundan sonra kadın boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz.*”⁶⁵⁶ âyetinde geçtiği üzere üç talak ile boşanmış kadındır. Eттаfeyyiş üç talak ile boşanan kadının eski eşine dönmesini başka bir erkek ile evlenip boşanmasına bağlamaktadır. Kadının eski eşine dönebilmesi yeni evliliğinde zifafın gerçekleşip ondan sonra boşanmasına bağlıdır. Müfessir bu görüşünü hadis⁶⁵⁷ ile desteklemektedir.⁶⁵⁸

4.2.1.6. Müt‘a Nikâhı

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً” - *Karı koca ilişkisi yaşadıklarınıza kararlaştırılmış olan mehirlerini verin.*”⁶⁵⁹ âyetinin tefsirinde âlimler müt‘a nikâhı hakkında açıklamalara yer vermektedir. Eттаfeyyiş “Cimâda bulunduğunuz kadınlara farz olan mehirlerini verin.”⁶⁶⁰ açıklamasından sonra “Âlimlerin az bir kısmı bu âyeti müt‘a nikâhına delil göstermektedir.” sözüne yer vermektedir. Müfessir bir müddet müt‘a nikahının caiz olduğunu ancak Mekke’nin

⁶⁵⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 3/186.

⁶⁵⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 3/188.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/230.

⁶⁵⁷ İbn Mâce, “Nikâh”, 32 (1932).

⁶⁵⁸ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 2/68-69.

⁶⁵⁹ en-Nisâ 4/24.

⁶⁶⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 3/191.

fethinden üç gün sonra bu nikâhın kıyamet gününe kadar haram kılındığını belirtmekte ve konuyla ilgili detaylı açıklamaya yer vermemektedir.⁶⁶¹

4.2.1.7. Mehir

Evlilik sırasında ödenen ücret yahut mal-eşya anlamına gelen mehrin vücûbiyeti kitap⁶⁶², sünnet ve icmâ ile sabittir.⁶⁶³ “وَأْتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً” – *Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin.*⁶⁶⁴ âyetinde geçen “نِحْلَةً” ifadesini Ettafeyyiş, verilmesi farz olan ve iyilik, güzellik ile verilen mehir olarak yorumlamaktadır. Müfessire göre ilgili âyetin muhatabı mehri vermesi gereken kişi, kadının eşidir.⁶⁶⁵ Diğer görüş ise âyetin muhatabının veliler olduğudur.⁶⁶⁶ Zira veliler kadınların mehrini alıp onlara mehri vermezlerdi. Ancak Ettafeyyiş bu görüşü zayıf olarak değerlendirmektedir.⁶⁶⁷

Âyetin devamında kadının kendi rızası ile kocasına mehrinin bir kısmını bağışlayabileceğinden bahsedilmektedir.⁶⁶⁸ Ettafeyyiş bazı sahâbîlerin, hanımlarının kendi rızaları ile verdikleri mehirleri kabul etmediklerini ve onu almaktan çekindiklerini belirtmekte, bu durumun ardından âyetin ilgili kısmının nâzil olduğunu ifade etmektedir. Müfessire göre kadın rızası doğrultusunda eşine mehrinden bir kısmı verebilir, eş de bu mehri kullanabilir.⁶⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de kadının gönül rızası ile mehrinden bir kısmını eşine vermesi helâl iken erkeğin, boşanma esnasında karısına verdiği mehri geri istemesi kınanan bir durumdur.⁶⁷⁰ Ettafeyyiş erkeğin bu şekilde karısının mehrini almasını haram olarak

⁶⁶¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/192-193.

⁶⁶² en-Nisâ 4/4, 24.

⁶⁶³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/97.

⁶⁶⁴ en-Nisâ 4/4.

⁶⁶⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/137.

⁶⁶⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Şur’ân*, 6/382. Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/137.

⁶⁶⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/137.

⁶⁶⁸ “فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا” – *Eğer onun (mehrini) bir kısmını size gönül rızası ile verirlerse onu da âfiyet ile yiyin.*

⁶⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/138.

⁶⁷⁰ “وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ وَأَخَذْنَ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا” – *Birbiriniz ile beraber olduğunuz halde, onlar sizden sağlam bir söz almışken onu geri mi alacaksınız?* (en-Nisâ 4/21.)

değerlendirmektedir. Müfessire göre âyette geçen “افضى بعضكم الى بعض” ifadesi ile kastedilen cimâdır. Bu sebep ile cimânın gerçekleştiği evlilikte boşama esnasında erkeğin mehirden bir şey alması haramdır. Müfessir bir görüşe göre de halvet (odada eşi ile yalnız kalmak) halinde olan erkeğin cimâda bulunmasa bile boşanma esnasında mehri eşine vermek ile mükellef olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷¹

Cimânın gerçekleşmediği ve mehri belirlenmemiş evliliğin boşanma süreci ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de, “ لا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّبِعُوهُنَّ عَلَىٰ الْمَوْسِعِ قَدَرَهُ وَعَلَىٰ الْمُقْتَرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَىٰ الْمُحْسِنِينَ - Kadınları boşarsanız, onlarla birleşmemiş ve mehir de belirlememiş olursanız malî bir yükümlülüğünüz yoktur. Zengin gücü yettiği ölçüde, eli darda olan da gücü yettiği ölçüde, kadınlara mâkul, gönül alıcı bir şeyler verin, iyiler için bu borçtur.”⁶⁷² buyrulmaktadır. Müfessir bu konuda “Kendileri ile birleşmediğiniz ve mehir belirlemediğiniz hanımlara boşanma sürecinde mehir verme yükümlülüğünüz yoktur.” açıklamasını yapmaktadır. Müfessire ve mezhebine göre halvet anında temasın gerçekleşmesi mehrin verilmesini gerektirir.⁶⁷³

Ettafeyyiş mehri belirlenmeyen ve temasın gerçekleşmediği evliliğin boşanma sürecinde maddi destek olan müt‘a’nın verilmesini ise vacip olarak değerlendirmektedir. Müt‘a’nın miktarı değişken olup erkek sahip olduğu mal varlığı doğrultusunda kadına maddi destek sağlamalıdır.⁶⁷⁴ İbn Abbas’a göre müt‘atü’t-talâk bir hizmetçi iken İbn Ömer’e göre otuz dinardır. Bir görüşe göre de müt‘atü’t-talâk beş dinardan daha düşük bir ücret olmamalıdır.⁶⁷⁵ Müfessir Bakara sûresinin 241. âyetinin⁶⁷⁶ tefsirinde müt‘atü’t-talâk için konut, kıyafet yahut nafaka verilebileceğini ifade etmektedir.⁶⁷⁷ İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfi’ye göre müt‘a’nın verilmesi

⁶⁷¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 3/176-177.

⁶⁷² el-Bakara 2/236.

⁶⁷³ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/94-95.

⁶⁷⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/96.

⁶⁷⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/97.

⁶⁷⁶ وَلِلْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ – Boşanmış kadınlara faydalanacakları uygun bir şeyler verilmesi, Allah’ın rızasını gözetenlerin borcudur.

⁶⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/107.

vacip⁶⁷⁸ iken Mâlikî mezhebine göre müstehaptır.⁶⁷⁹ Cumhura göre ise müt‘a’nın verilmesi her boşanma için vacip değildir.⁶⁸⁰ Ebû Hanîfe’ye göre müt‘a’nın miktarı mehri belirlenmeden boşanan kadının emsallerinin aldığı mehrin yarısıdır.⁶⁸¹

Müfessir mehri belirlenmiş ve herhangi bir temas yahut cimânın gerçekleşmediği evliliğin boşanma sürecinde erkeğin belirlenen mehrin yarısını kadına vermek ile yükümlü olduğunu açıklamaktadır.⁶⁸² Nitekim Kur‘ân-ı Kerîm’de “وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ

– *Mehir* – أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ

*belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehrin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması yahut nikah bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır.”*⁶⁸³ buyrulmaktadır. Kadının bu durumda

da mehrini bağışlayabileceğini ifade eden müfessir, “أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ” ifadesinde kastedilenin erkek olduğunu belirtmekte ve erkeğin kadına mehrin tamamını vermesinin takva açısından daha uygun olacağını vurgulamaktadır.⁶⁸⁴

4.2.2. Talâk - الطلاق

Meşruiyeti kitap, sünnet ve icma ile sabit olan talâk, sözlükte “serbest bırakmak-kalmak” anlamına gelirken terim olarak “nikâh akdinin belirli lafızlar ile bozulması” anlamını ifade etmektedir.⁶⁸⁵ Türkçe karşılığı boşama yahut boşanma olan talâk⁶⁸⁶, hadislerde helal işler arasında Allah’a en sevimsiz gelen şey olarak zikredilmektedir.⁶⁸⁷

⁶⁷⁸ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve Nihâyetü’l-muktesid*, Thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk, 1. bs. (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415), 3/183. el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/136.

⁶⁷⁹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/307.

⁶⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve Nihâyetü’l-muktesid*, 3/183.

⁶⁸¹ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân fî tefsîri’l-Çur’ân*, 4/293.

⁶⁸² Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/95, 98.

⁶⁸³ el-Bakara 2/237.

⁶⁸⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 2/98.

⁶⁸⁵ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/343-344.

⁶⁸⁶ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496.

⁶⁸⁷ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 3 (2177).

Kur’ân-ı Kerîm’de boşanma konusu detayları ile ele alınmakta ve hükümler ayrıntıları ile açıklanmaktadır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’in 65. sûresi, konunun önemine ithafen talâk olarak isimlendirilmiştir. Bu doğrultuda talâk meselesi ilgili başlıklara ayrılıp Ettafeyyiş’in söz konusu âyetleri nasıl yorumladığı ele alınacaktır.

4.2.2.1. Talâk Vakti

Boşanmanın vakti ile ilgili âyette, *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ* – *Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini gözeterek boşayın ve bekleme sürelerini iyice hesap edin.*⁶⁸⁸ buyrulmaktadır. Müfessir Ettafeyyiş kadınları hayız vaktinde boşamanın bid’at olduğunu ifade etmekte ve bu vakitte boşayanın kebîre işlediğini ileri sürmektedir. Rivayete göre Abdullah b. Ömer karısını hayız döneminde boşayınca babası Hz. Ömer bu durumun hükmünü Hz. Peygamber’e sormuştur. Hz. Peygamber de onun talâktan ric’at etmesini ve karısını hayız döneminden sonra temizlenip tekrar hayız görüp temizleninceye kadar yanında tutmasını, ikinci hayızından temizlendikten sonra ister aile hayatına devam etmesini isterse boşamasını emretmiştir. Rivayeti nakleden müfessir, sünnete uygun boşamanın temizlik döneminde olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸⁹

4.2.2.2. İddet Süresi

Sözlükte “saymak” anlamına gelen iddet terim olarak “kadının rahminin berâetini anlaması için beklemesi gereken müddet” anlamına gelmektedir. Boşanacak olan kadının iddet beklemesi kitap, sünnet ve icma ile vacip kılınmıştır.⁶⁹⁰

Âyette iddet süresi hakkında *وَالْمُطَلَّاتُ يَرَبِّضْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ* - *Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç kuru’ süresince beklerler.*⁶⁹¹ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş zifafın gerçekleştiği evliliklerin boşanma sürecinde kadınların üç kuru’ süresince beklemeleri gerektiğini açıklamaktadır. Müşterek anlamlara sahip olan kuru’ kelimesi hem hayız hem temizlik dönemini ifade etmektedir.⁶⁹² Müfessire göre âyette kastedilen

⁶⁸⁸ et-Talâk 65/1.

⁶⁸⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 15/124-125.

⁶⁹⁰ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhi’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/591-592.

⁶⁹¹ el-Bakara 2/228.

⁶⁹² Abdulmuttalip Arpa, *Kur’ân İfadelerinde Zıt Anlamlılık Ezdâd*, 1. bs. (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 226.

anlam hayız dönemidir. Nitekim Hz. Peygamber'in "Kuru' günlerinde namazı bırak." hadisi kuru' kelimesinin hayız anlamına geldiğini desteklemektedir. Buna göre hayız gören kadın boşanma sürecinde üç hayız dönemi iddet beklemelidir.⁶⁹³ Mezhep imamlarından İmam Şâfiî kuru' kelimesini temizlik olarak yorumlarken İmam Ebû Hanîfe ve İbâzıyye mezhebi için kuru' hayız dönemini ifade etmektedir.⁶⁹⁴

Talâk sûresinin 4. âyetinde hayızdan kesilen ve hayız görmeyen kadınların iddeti üç ay olarak tayin edilmektedir.⁶⁹⁵ Ettafeyyiş de yaşının büyüklüğünden ötürü hayızdan kesilen kadının ve buluş çağına ermediğinden ötürü hayız görmeyen kadının iddetini üç ay olarak açıklamaktadır. Buluş çağına ulaşan kadının iddeti ise üç hayızdır. "ان

ارتبتم" ifadesi ile ilgili müfessir iki görüşe yer vermektedir. Birinci görüşe göre tereddüt edilen konu yaşının büyüklüğünden ötürü hayızdan kesilen kadınlardan gelen kanın, istihâze kanı yahut hayız kanı olması hakkındaki tereddüttür. İkinci ve müfessirin tercih ettiği görüş ise tereddüt edilen konu hayızdan kesilen kadınların iddetinin ne olduğu hakkındadır ki bu da üç aydır.⁶⁹⁶

Hayız görmeyen kadının iddetinin de üç ay olduğunu ifade eden müfessir, kadının hayız görmeme sebepleri hakkında eserinde çeşitli görüşlere yer vermektedir. Ebû Hayyân el-Endelüsî'ye (ö. 745/1344) göre yaşının küçüklüğünden ötürü hayız görmeyenlerin iddeti üç ay iken Ettafeyyiş'e göre buluş yaşına gelen ancak hayız görmeyenler iddeti üç aydır.⁶⁹⁷ Cumhura göre hayız gören yetişkin kadının hayız kesilirse bu kadının iddeti üç hayız, menopoza giren kadının iddeti ise üç aydır. Müfessir, sahâbilerden Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud ve mezhep âlimlerden İmam Şâfiî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmektedir.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/56-57.

⁶⁹⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/27; 15/124. eş-Şâfiî, *el-Ûm*, 6/530. Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3/251.

⁶⁹⁵ وَاللَّيْ يَسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ وَاللَّيْ لَمْ يَحِضْنَ – Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz iddetleri üç aydır.

⁶⁹⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/136.

⁶⁹⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/138.

⁶⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/138.

İlgili âyetin devamında hamile kadınların iddeti hakkında ise “ وَأُولَاتِ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ ”
بِضَعْنِ حَمْلَهُنَّ - *Hamile olanların iddeti ise doğum yapmalarıyla sona erer.*”

buyrulmaktadır.⁶⁹⁹ Ettafeyyiş kadının, hamileliğinin kaçınıcı ayında olursa olsun boşandıktan sonra doğum olana kadar beklemesi gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim hamilelik embriyo aşamasında da olsa durum değişmemektedir.⁷⁰⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de kocası ölen kadınların iddeti hakkında “ وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذُرُونَ أَزْوَاجًا ”

يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا – *İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına dört ay on gün beklerler.*” buyrulmaktadır.⁷⁰¹ Müfessir âyetin muhatabının

Müslüman ve Ehl-i kitaba mensup olan kadınlar olduğunu belirtmektedir. Nitekim Hanefiler de Müslüman bir kocası olan Ehl-i kitaba mensup kadını, Müslüman kadının durumu gibi değerlendirmektedir.⁷⁰² Ettafeyyiş kocası ölen kadının iddetini dört ay on gece olarak açıklamaktadır. Kadın ancak iddeti bittikten sonra güzel elbiseler giyebilir, kokular sürebilir ve süslenebilir.⁷⁰³ İbâziyye mezhebinin de görüşü bu doğrultudadır.⁷⁰⁴

Âyetlerde kocası ölen kadının iddeti ve hamile olan kadının iddeti açıkça belirtilmektedir. Ancak hamile olup kocası ölen kadının iddeti hakkında net bir açıklama olmadığından ötürü âlimler ihtilaf etmektedir. Ettafeyyiş de bu konu hakkındaki ihtilafli görüşlere eserinde yer vermektedir. Abdullah b. Mes‘ud’a göre hamile kadınlarının iddetini belirten âyet, kocası ölen kadının iddetini belirten âyetten sonra nâzil olmuştur. Bundan ötürü kocası ölen kadının iddeti hamileliğin sona ermesine bağlıdır.⁷⁰⁵ Hz. Ali ve Abdullah b. Abbas’a göre bu durumda olan kadının iddeti, doğum yapma süresi ile dört ay on günlük süre arasında hangisi daha uzunsa odur. Ettafeyyiş bu görüşler arasında ikinci görüşü tercih etmektedir. Zira ikinci

⁶⁹⁹ et-Talâk 65/4.

⁷⁰⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 15/138.

⁷⁰¹ el-Bakara 2/234.

⁷⁰² Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 2/88

⁷⁰³ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 2/89-90.

⁷⁰⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 2/108.

⁷⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 15/139.

görüŖte, ilgili âyetin neshi söz konusu olmamakla birlikte iki âyeti birleŖtirici bir kaide ortaya konulmaktadır.⁷⁰⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de zifaktan önce boşanan kadının iddeti ise Ahzâb sûresinin 49. âyeti⁷⁰⁷ ile açıkça belirtilmektedir. EttafeyyîŖ Müslüman yahut Ehl-i kitaba mensup kadınların, zifaf gerçekteŖmeden boşanması durumunda iddet beklemelerine gerek olmadığını vurgulamaktadır. Müfessir âyet hakkında “Âyet iddetin erkeğin hakkı olduğunu bildirmektedir. Eğer koca eşine dönmek isterse bu süreyi geçirmemelidir.” şeklinde açıklama yapmaktadır.⁷⁰⁸

4.2.2.3. İddet Süresinde Olan Kadının Nafaka ve Mesken Durumu

Boşanma sürecinde iddet bekleyen kadına nafaka ve mesken hakkı tanınmaktadır. Nitekim “لا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يُخْرِجَنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِعَاجِزَةٍ مُبِينَةٍ” *Apaçık bir hayasızlık yapmadıkça onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar.*⁷⁰⁹ âyeti ile erkeklerin öfke, intikam, kin yahut cehaletleri yüzünden kadınları evden kovmaları yahut kadınların evden çıkmaları yasaklanmaktadır.⁷¹⁰ EttafeyyîŖ Ŗeriatın izin verdiği durumları istisna kabul ederek bu durumlar dışında erkeğin izin olmadan kadının evden çıkmasını haram olarak değerlendirmektedir. Ancak korku durumları (evin çökmesi, boğulma, hırsızlık vb.) ve gündüz olmak şartı ile alışveriŖ yapmak için kadın evden çıkabilir.⁷¹¹

EttafeyyîŖ İbâzî ve Ŗâfiî mezheplerine göre nafaka ödeme güçlüğü yahut kötü söz olmaksızın eşlerinin ikisinin de rızası olduğu hallerde de kadının evden çıkmasının caiz olduğunu ifade etmektedir.⁷¹²

⁷⁰⁶ EttafeyyîŖ, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/140.

⁷⁰⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا *kadınlar ile evlenme akdi yapıp sonra birleşmeden onları boşarsanız, onlar üzerinde hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur.*

⁷⁰⁸ EttafeyyîŖ, *Teyşîru't-Tefsîr*, 11/309-310.

⁷⁰⁹ et-Talâk 65/1.

⁷¹⁰ EttafeyyîŖ, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/128.

⁷¹¹ EttafeyyîŖ, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/128.

⁷¹² EttafeyyîŖ, *Teyşîru't-Tefsîr*, 15/128.

Müfessire göre sefer halinde olan kadın eşi yanında ise iddetini onun yanında tamamlamalıdır. Şayet eşi yanında değilse kadın giderken de dönerken de ailesinin yanında iddetini tamamlamalıdır. Bedevi kadınlar da iddetlerini seyahat yahut ikamet etme fark etmeksizin tamamlamalıdır.⁷¹³

Müfessir ilgili âyette geçen “الفاحشة الميينة” ifadesini zina, enstrüman çalmak, şarkı söylemek, sihir yapmak, kadının eşine yahut eşinin ailesine, akrabalarına kötü söz söylemesi, hırsızlık yapmak olarak açıklamaktadır. Bu durumlar ortaya çıkmadığı müddetçe erkeğin iddet bekleyen karısını evden kovması haramdır.⁷¹⁴

Kadınların mesken hakkı ile ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de “أَسْكُنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وَجْدِكُمْ” – *O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerlerde oturtun.*⁷¹⁵ buyrulmaktadır. Bu bağlamda kocanın, boşadığı eşini iddet süresi boyunca imkânı doğrultusunda kendi evinde ikamet ettirmesi gerekmektedir.⁷¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “وَإِنْ كُنَّ أَوْلَاتٍ حَمَلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّىٰ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ” – *Eğer hamile iseler doğum yapana kadar nafakalarını karşılayın.*⁷¹⁷ âyeti kocanın hamile karısının nafakasını karşılaması gerektiğini bildirmektedir. Müfessire göre bâin⁷¹⁸ yahut ric‘î⁷¹⁹ talâk fark etmeksizin koca, hamile olan kadına nafaka ödemekle yükümlüdür.⁷²⁰

Müfessir bain talâk ile boşanmış ve hamile olmayan kadının nafaka yahut mesken hakkı olmadığını düşünmektedir. Bu meselede mezhep imamların görüşlerine yer veren Eттаfeyyiş, İmam Şâfî ve İmam Mâlik’in bâin talak ile boşanan kadına sadece

⁷¹³ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 15/129.

⁷¹⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 15/129.

⁷¹⁵ et-Talâk 65/6.

⁷¹⁶ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 15/141.

⁷¹⁷ et-Talâk 65/6.

⁷¹⁸ Bâin talâk; evliliği kesin olarak bitiren, kocanın eşine dönmesi için yeni bir nikâh ve mehir belirlemesini gerektiren talâk türüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaman ve Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş. İslâm Hukukuna Giriş*, 191.

⁷¹⁹ Ric‘î talâk; yeni bir nikâha ve mehir belirlemeye ihtiyaç olmayan, kocaya, tek taraflı iradesi ile iddet müddeti içinde boşadığı eşine dönem imkânı veren talâk türüdür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaman ve Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 190.

⁷²⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 15/142.

mesken hakkı tanıdığını İmam Ebû Hanîfe'nin ise hem mesken hem nafaka hakkı tanıdığını ifade etmektedir.⁷²¹

Söz konusu âyetin devamında bebeğin emzirilmesi konusundan bahsedilmektedir. Nitekim âyette, “فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَارْحَمْنَ أُمَّهَاتَهُنَّ وَأُمَّهَاتُهُنَّ بِكُمْ مَعْرُوفٌ وَإِنْ تَعَاَسَزْتُمْ فَسُتْرُضِعْ لَهَا أُخْرَى” – *Sizin (çocuğunuzu) emzirirler ise onlara karşılığını ödeyin ve aranızda güzelce konuşup anlaşın. Şayet anlaşamazsanız bu durumda (çocuğu) baba hesabına başka bir kadın emzirecektir.*”⁷²² buyrulmaktadır. Müfessir konu ile ilgili kadının bebeğini güzellik ile emzirmesi ve eşi ile fiyat konusunda anlaşması gerektiğini ifade etmektedir. Şayet anlaşmazlık olursa bebeğin süt anneye verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Eттаfeyyiş âyetin anneler için bir ikaz olduğunu belirtmekte, doğru olan davranışın annelerin bebeklerine karşı müşfik olmaları, süt konusunda baba ile fiyatta tartışmalarını ve bebeklerini iyilik ile emzirmeleri olduğunu izah etmektedir.⁷²³

Son olarak kocası ölmüş kadının nafaka ve mesken durumu ile ilgili Kur'ân-ı Kerîm'de, “وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنكُمُ وَيَدْرُونَ أَرْوَاجاً وَصِيَّةً لِأَرْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ” – *İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler.*”⁷²⁴ buyrulmaktadır. Müfessir bu âyetin kocası ölen kadının iddetini belirleyen âyet⁷²⁵ ve kadının kocasından alacağı mirası açıklayan âyet⁷²⁶ ile nesh edildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda kocası ölen kadının bir yıllık mesken ve nafaka hakkı mensûh olmuştur.⁷²⁷

⁷²¹ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 15/142.

⁷²² et-Talâk 65/6.

⁷²³ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 15/144.

⁷²⁴ el-Bakara 2/240.

⁷²⁵ el-Bakara 2/234.

⁷²⁶ en-Nisâ 4/12.

⁷²⁷ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/107.

4.2.2.4. Hakem Tayini ve Hakemin Yetkileri

Allah, evliliklerinde sıkıntı olan eşlerin izlemesi gereken yolu Nisâ sûresinin 35. âyetinde bildirmektedir.⁷²⁸ Bu âyete göre âlimler eşler arasında sıkıntı, kavga vb. durumlar zuhur ettiğinde onlara hakem gönderilmesinin caiz olduğuna hükmetmişlerdir.⁷²⁹

Ettafeyyiş ilgili âyetin muhatabının veliler, salihler yahut karı kocanın aileleri olduğunu ifade etmektedir. Âyette geçen “شَقَاق” ifadesini, eşlerin birbirine isyan etmesi olarak açıklayan müfessir, hakemi bu durumu ortadan kaldırması için gerekli görmektedir. Ettafeyyiş hakemin erkek, adil ve arif olmasını şart koşmakta ve hakemin karı kocanın yakınlarından biri olmasının onların ev halini daha iyi bilmesi açısından daha yararlı olacağını da belirtmektedir.⁷³⁰

Ettafeyyiş’e göre hakemin eşlerin izni olmadan boşama yahut birleştirme yetkisi yok iken İmam Mâlik’e göre hakemin eşlerin izni olmadan verdiği boşama yahut birleştirme kararı geçerlidir.⁷³¹ İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî’ye göre ise kocanın hakeme boşama yetkisi vermediği durumda hakemin boşama kararı geçersizdir.⁷³²

4.2.2.5. Talâk Sayısı ve Talâktan Sonra Geri Dönüş

Bakara sûresinin 229. âyetinde talâk sayısı ile ilgili “الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ - Boşama iki defadır.” buyrulmaktadır. Ettafeyyiş’e göre âyet talâkın üçten fazla olamayacağına delildir. Koca, karısını bir yahut iki talâk ile boşadığı zaman iddet süresi içinde ona geri dönmeli yahut iddet süresi bitince üçüncü talâk ile birlikte onu güzellikle bırakmalıdır. Şayet koca iddet süresi içinde geri dönerse yeni bir mehir belirlemeye ve nikâha gerek

⁷²⁸ *Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını uzlaştırır; şüphesiz Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olandır. (en-Nisâ 4/35.)*

⁷²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*, 3/185.

⁷³⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/216.

⁷³¹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 3/217.

⁷³² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid*, 3/185.

yoktur. Ancak koca üçüncü talâkı kullanırsa eski karısı ile yeniden evlenebilmesi için o kadının başka bir erkek ile evlenmiş ve boşanmış olması gerekmektedir.⁷³³

Müfessir görüşünü açıkladıktan sonra aynı anda birden fazla talâk ile boşamanın İbâzî ve Hanefî mezheplerine göre bid'at olduğunu ifade etmektedir.⁷³⁴ Eттаfeyyîş bir görüşe göre bir lafızla iki yahut üç talâkın kullanılmasını bir talâk olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Kendisi ise aynı anda üç talâkın kullanılmasını isyan olarak değerlendirmekte ve bu talâkı bâin talak olarak açıklamaktadır.⁷³⁵ Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerine göre bir lafızda üç kere boşama geçerli iken Zeydiyye mezhebine göre bu geçerli değildir ancak bir boşama gerçekleşmektedir.⁷³⁶ Müfessire göre sünnete uygun olan talâk kadının temizlik döneminde herhangi bir temasın gerçekleşmediği bir zamanda bir talâk ile boşamaktır.⁷³⁷

Bakara sûresinin 228. âyetine göre karısını boşayan koca onunla tekrar evlenme hususunda diğerlerine göre daha fazla hak sahibidir.⁷³⁸ Eттаfeyyîş iddet sûresinin içinde olan kadının yapabileceği en doğru davranışın kocasını dönmek olduğunu belirtmektedir. Ancak bu ric'î talâk ile gerçekleşen boşama içindir. Müfessir geri dönüşün şahitler huzurunda olması gerektiğini ifade etmektedir.⁷³⁹ Nitekim âyette “وَإِشْهَدُوا ذَوِي عَدْلٍ مِنْكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ” - *İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin.*⁷⁴⁰ buyrulmaktadır. Müfessir şahitsiz gerçekleşen yahut bir şahit ile gerçekleşen geri dönüşlerde kocanın karısına olan temasını haram olarak değerlendirmekte ve mutlaka şahitlerin bulunması gerektiğini savunmaktadır. Müfessirin bu tutumunun sebebi kadının eşi öldüğü vakit miras alması yahut bunun gibi durumlarda bir problem ile karşılaşmaması içindir. Şayet geri dönüş şahitler huzurunda gerçekleşir ise karı-koca bu gibi durumlarda sıkıntı yaşamaz. Eттаfeyyîş

⁷³³ Eттаfeyyîş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/63.

⁷³⁴ Eттаfeyyîş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/63.

⁷³⁵ Eттаfeyyîş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 15/126.

⁷³⁶ ez-Zühaylî, *Mevsûatü 'l-Fıkhi 'l-İslâmî ve 'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/390-391.

⁷³⁷ Eттаfeyyîş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 15/124-125.

⁷³⁸ “وَيُعَوِّلُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا” - *Taraflar arayı düzeltmek isterlerse kocaları, onları geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidir.*

⁷³⁹ Eттаfeyyîş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/60.

⁷⁴⁰ et-Talâk 65/2.

Mâlikî ve Hanefî mezheplerinde geri dönüşün şahitsiz olarak gerçekleşebileceğini belirtmekte ve konu hakkındaki ihtilaflarını ortaya koymaktadır.⁷⁴¹

4.2.2.6. Muhâlea - المخالعة

Sözlükte “çekip çıkarmak, ayırmak” anlamlarına hul‘ ifadesi terim olarak “hul’ vb. lafızlar ile kadının vereceği bedel karşılığında karşılıklı rıza ile boşanmak” anlamına gelmektedir.⁷⁴² Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “فَإِنْ حِفْتُمْ إِلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا بِهِ افْتَدَتْ بِهِ – Şayet Allah’ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblağ vermesinde taraflara bir günah yoktur.”⁷⁴³ âyeti konu ile ilişkilendirilmektedir. Cumhura göre hul‘ yolu ile boşanma iki tarafın rızası olması kaydıyla caizdir.⁷⁴⁴ Ettafeyyîş de eserinde Hz. Peygamber’in Sâbit b. Kays’ın karısını bu şekilde ondan boşanmış saymasından bahsederek muhâleanın geçerli olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁴⁵

Müfessir ilgili âyetin tefsirinde “Şayet koca karısının sınırı koruyamamasından korkarsa o zaman kadının belirli bir meblağ vermesinde ve kocanın bunu almasında iki tarafa da günah yoktur.” açıklamasını yapmaktadır. Bu meblağın ne kadar olacağı konusunda âlimler arasında ihtilaf vardır. Kimisi kadının mehrinin tamamını vermesi gerektiğini kimisi de bir kısmını vermesi gerektiğini ifade etmektedir. Ettafeyyîş bu konuda açıkça bir tercih yapmamakta, mehirden daha yüksek bir meblağ talep etmenin kerih olduğundan bahseden bir görüşü eserinde zikretmektedir.⁷⁴⁶

Ettafeyyîş bazı âlimlerin hayız döneminde hul‘ ile boşanmanın bid‘at olmadığı görüşünde olduğunu bildirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber Sâbit’in karısına, onun temizlik yahut hayız döneminde olup olmadığını sormamıştır. Ancak müfessir “Hul‘ talâk gibidir.” açıklamasında bulunarak muhâleanın da temizlik döneminde

⁷⁴¹ Ettafeyyîş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 15/131.

⁷⁴² ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/458.

⁷⁴³ el-Bakara 2/229.

⁷⁴⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve Nihâyetü’l-muktesid*, 3/133.

⁷⁴⁵ Ettafeyyîş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 2/67.

⁷⁴⁶ Ettafeyyîş, *Teysîru’t-Tefsîr*, 2/66.

gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmekte ve yukarıda bahsedilen görüşe katılmamaktadır.⁷⁴⁷

4.2.3. Zihâr - الظهار

Câhiliye Arapları arasında yaygın olan boşama türlerinden biri de zihârdır. Zihâr kocanın, karısını yahut karısının bir uzvunu kendisine nikâhı ebediyen haram olan bir kadına benzetmesidir.⁷⁴⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de bu durumdan Mücâdele sûresinin ilk âyetlerinde bahsedilmektedir. Nitekim Havle b. Sa’lebe kocası Evs b. Sâmit tarafından böyle bir muameleye maruz kalmış ve durumu Hz. Peygamber’e anlatmıştır. Bu olayın üzerine Allah konu ile ilgili hükmünü bildirmiştir.⁷⁴⁹

“الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا إِلَيَّ وَلَدَتْهُنَّ” – İçinizden eşlerine zihâr yapanların eşleri asla onların anneleri değildir. Onların anneleri sadece, kendilerini doğuran kadınlardır.”⁷⁵⁰ âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş, kebâir olarak değerlendirdiği zihârın⁷⁵¹ Câhiliye döneminde kullanılan bir talâk türü olduğunu⁷⁵² ve kocanın karısına “Sen bana annemin sırtı gibisin.” demesi ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁷⁵³

Müfessir zihârı sadece Müslüman erkeklerin yapılabileceğini belirtmektedir. Zira zihârın kefâretlerinden biri oruç tutmaktır. Oruç ise sadece Müslümanların gerçekleştirdiği bir ibâdet olup gayr-i müslim biri oruç tutmayacağı için zihârı da Müslümandan başkasının yapması söz konusu değildir. Müfessir görüşünü açıkladıktan sonra İmam Şâfi’î’nin konu hakkındaki fikrine yer vermektedir. Ona göre gayr-i müslim birinin zihârı sahihtir. Bazıları da bu konuda hakkında “Zimmînin⁷⁵⁴

⁷⁴⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 15/125.

⁷⁴⁸ ez-Zühaylî, *Mevsûatü’l-Fıkhî’l-İslâmî ve’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/555.

⁷⁴⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 14/374-375.

⁷⁵⁰ el-Mücâdele 58/2.

⁷⁵¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 14/381.

⁷⁵² Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 14/380.

⁷⁵³ Ettafeyyiş, *Teyşîru’t-Tefsîr*, 14/378.

⁷⁵⁴ Zimmî; İslâm ülkelerinde yaşayan gayri müslim halk için kullanılan bir ifadedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Zimmî”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/428.

talâkı nasıl geçerli ise zihârı da geçerlidir.” görüşünü benimsemektedirler.⁷⁵⁵ Cârîye konusunda ise müfessir onlara zihâr yapılamayacağı görüşündedir.⁷⁵⁶

Müfessir zihârın sadece “sırt” uzvu ile değil kadının herhangi bir uzvunun söylenmesi ile gerçekleşebileceğini ifade etmektedir. Bu saç veya tırnak olabileceği gibi ruh da olabilir. Örneğin, koca karısına “Sen bana annemin ruhu gibisin.” cümlesini kurarsa zihâr gerçekleşmiş olur. Zira ruh da annenin (yahut nikâhı ebediyen haram olan başka bir kadının) bir parçasıdır. Hanefî mezhebine göre zihâr yüz veya baş gibi uzuvların söylenmesi ile değil sırt, karın gibi mahrem bölgelerin ifade edilmesi ile gerçekleşmektedir.⁷⁵⁷

“وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا” – *Eşlerine zihâr yapıp sonra dediklerinden geri dönenler...*⁷⁵⁸ ifadesinden kastın ne olduğu hususunda Ettafeyyiş çeşitli görüşleri zikretmekte ancak kendi görüşünü belirtmemektedir. Bir görüşe göre sözleri geri almaktan maksat cimâ yapma isteği yahut zihârdan sonra talâk kudreti olduğu halde kocanın karısını tutmasıdır. Zâhirî mezhebine göre ise maksat zihâr kelimesini ikinci defa tekrarlamaktır. Mezhep imamlarının görüşünü de zikreden müfessir, Mâlikî ve Hanefî mezheplerine göre dönüşten kastedilen cimâ yapma isteği İmam Şâfi’ye göre ise ilgili ifadeden kastedilenin zihârdan sonra talâk hakkını kullanmama ve yanında tutma olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁹

Söz konusu âyetin devamında zihârın kefâretinden bahsedilmektedir. Âyette, “فَتَحْرِيرُ” – *Onlar ile temas etmeden önce bir köle azat etmeleri gerekir.*⁷⁶⁰ ve “فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسًا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَاطْعَامُ سِتِّينَ مِنْكَانًا” – *Buna imkân bulamayan, temastan önce peş peşe iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur.*⁷⁶¹ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş zihârın kefâreti için mümin bir kölenin

⁷⁵⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 14/378-379.

⁷⁵⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 14/378.

⁷⁵⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 14/379.

⁷⁵⁸ el-Mücâdele 58/3.

⁷⁵⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 14/382-383.

⁷⁶⁰ el-Mücâdele 58/3.

⁷⁶¹ el-Mücâdele 58/4.

azat edilmesi gerektiğini ifade ederken İmam Ebû Hanîfe'nin müşrik bir kölenin de azat edilmesini caiz olarak değerlendirdiğini izah etmektedir.⁷⁶²

Şayet azat edecek köle bulamaz yahut kölenin azadı için yeterli maddi gücü yoksa iki ay peş peşe oruç tutmalıdır. Müfessire göre zihâr kefarecini yerine getiren kişi orucu tutmaya ayın başında başlamış ise oruç tutulan ayın yirmi dokuz gün olması sorun teşkil etmez. Şayet kefarecî orucunu ayın ortasında tutmaya başlamış ise o zaman otuz güne tamamlamalıdır. Aynı zamanda özür hali ile de olsa oruca ara veren kişi kefarecî orucuna yeniden başlamalıdır.⁷⁶³ Ettafeyyiş İmam Ebû Hanîfe'nin de aynı görüşte olduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁴

İki ay peş peşe oruç tutmaya gücü yetmeyen kişi ise altmış miskini doyurmalıdır. Müfessir iki müdd ölçüsünde un yahut hurmanın bir miskin için yeterli olduğunu ifade etmektedir. İmam Şâfiî'ye göre her miskine bir müdd verilmelidir. Müfessir bir fakiri altmış gün doyurmanın kefareci yerine getirmediğini ifade etmektedir. Nitekim âyette altmış fakirden bahsedilmektedir. İmam Şâfiî, İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik ve cumhurun da bu kanaatte olduğunu belirten Ettafeyyiş, İmam Ebû Hânîfe ile bu konuda ihtilaf ettiklerini vurgulamaktadır.⁷⁶⁵

4.2.3. الإيلاء - İlâ

Sözlükte “yemin” anlamına gelen ilâ, terim olarak “boşama yetkisine sahip olan kocanın karısı ile belirli bir müddet cinsî münasebette bulunmayacağına dair yemin etmesi” anlamını ifade etmektedir. İlâ da zihâr gibi câhiliye döneminde kabul edilen bir talâk türüdür.⁷⁶⁶ Âyette konu hakkında “لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ نَرْجُصُ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ فَإِنْ قَاؤُ فَإِنَّ

اللَّهُ عَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ - Kadınlardan uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcı ve sonsuz rahmet

⁷⁶² Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 14/383.

⁷⁶³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 14/384-385.

⁷⁶⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 14/386.

⁷⁶⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 14/388-389.

⁷⁶⁶ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/510-511.

sahibidir. Boşamaya karar vermiş olurlarsa şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁷⁶⁷ buyrulmaktadır.

Ettafeyyiş’e göre kocanın kızgınlık halinde iken yahut karısını cezalandırmak sureti ile cimâ yapmayacağına yemin etmesi îlâdır.⁷⁶⁸ Müfessir, îlâ yapan kocanın dört ay beklemesi gerektiğini ifade etmektedir. Müfessire göre bu dört ay içinde talâk gerçekleşmemektedir. Dört aydan sonra koca, karısına dönmeye karar verirse yemininden ötürü kefâret ödemelidir. Dönüş ise cîma ile gerçekleşir. Buna imkân bulmayan kimse ise karısına döndüğüne dair bir şahit bulundurmalıdır. Ancak bu dört ay sonunda koca yemininden dönmez ve karısını boşamak isterse karısı kendisinden bir talâk ile boşanmış olur. Artık o kadın başka biriyle evlenmek için iddet süresi beklemez.⁷⁶⁹

Ettafeyyiş konu ile ilgili görüşlerini açıkladıktan sonra mezhep imamlarının görüşlerine yer vermektedir. Hanefî mezhebi ile bu konuda aynı kanaatte olduğunu ifade eden müfessir, İmam Şâfi’î’nin görüşlerini şu şekilde açıklamaktadır: “İmam Şâfi’î dedi ki: Koca, karısına dört aydan fazla yaklaşmayacağına dair yemin ederse îlâ olur. Bu müddet tamamlandıktan sonra koca geri dönmeye yahut boşamaya icbâr edilir. Şayet karar vermezse iş hâkime götürülür. Koca îlâdan dönerse kefâret ödemesi gerekir.”⁷⁷⁰

4.2.5. Liân - اللعان

Sözlükte “kovmak” anlamına gelen liân terim olarak “kocanın öfke ile karısına zina isnadında bulunması ve iki tarafın da yeminleşmesi” şeklinde tarif edilmektedir.⁷⁷¹

İlgili konu Nûr sûresinde şu şekilde işlenmektedir: “وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاحَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ - وَالْحَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ - وَيَدْرُؤُا عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ - وَالْحَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ

⁷⁶⁷ el-Bakara 2/226-227.

⁷⁶⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 2/55.

⁷⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 2/54-55.

⁷⁷⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 2/55.

⁷⁷¹ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 8/529.

الصَّادِقِينَ - Eşlerine zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka tanıkları olmayanların her birinin tanıklığı, dört kere doğru söylediğine Allah'ı tanık göstermesi; beşinci olarak da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetine uğramasını söylemesidir. İftiraya uğrayan kadın dört kere, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna Allah'ı tanık göstermesi kendisini ceza görmekten kurtarır. Kadının beşinci tanıklık ifadesi, eğer kocası doğru söyleyenlerden ise kendisinin Allah'ın azabına uğramayı dilemesi olacaktır.”⁷⁷²

Müfessir liân meselesini şu şekilde açıklamaktadır: “Koca, karısına zina isnadında bulunduğu yahut çocuğun kendisinden olmadığını söylemesi durumunda bu iddiasını şahitler ile ispatlayamadığı zaman kendisinin yalan söylemediğine dair dört defa yemin eder, beşincisinde ise şayet yalan söylüyorsa Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dile getirir. Kadın da kendisinin doğru kocasının ise yalan söylediğine dair aynı şekilde yemin eder. Eğer koca yalan söylüyor ise kazf cezası ile kadın yalan söylüyor ise recm cezası ile cezalandırılır.”. Müfessire göre bu iddiayı ortaya atan kocanın hür, köle, Müslüman yahut müşrik olması fark etmemektedir.⁷⁷³

Ettafeyyiş karı kocanın bu karşılıklı yeminleşmesinin ayrılığa yol açtığını ifade etmektedir. Bir görüşe göre liân sonucunda koca, karısını bâin talâk ile boşamıştır. Diğer görüşe göre ise hâkim karı kocayı ayırana kadar ayrılık gerçekleşmez. Müfessire göre doğru olan görüş liân sonucunda eşlerin birbirine ebedî olarak haram olduğudur.⁷⁷⁴

4.2.6. Miras

Miras “irs” kelimesinden türemekte olup irs sözlükte “mülkiyetin, herhangi bir sözleşme olmadan birinden, başka birine geçmesi” anlamına gelmektedir.⁷⁷⁵ Fıkhî manası ise “ölen kimsenin geride bıraktığı mallarının ve haklarının yasal mirasçısına kalması” olarak tanımlanmaktadır. Vârise kalan malların ve hakların hesaplanması ile bu konudaki fikhî kuralları belirleyen ilme de miras yahut ferâiz ilmi denilmektedir. Ferâiz “farîza” kelimesinin çoğulu olup “takdir edilmiş, belirlenmiş pay” anlamını

⁷⁷² en-Nûr 24/6-9.

⁷⁷³ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*; 10/73-74.

⁷⁷⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*; 10/75.

⁷⁷⁵ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi 'l-Kur'ân*, 863.

ifade etmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de miras taksimini belirten âyetin sonunda “فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ – Bunlar, Allah tarafından bir farîzadır (konmuş paylardır).”⁷⁷⁶ buyrulması ve Hz. Peygamber’in “Ferâizi öğrenin.” buyurarak miras için ferâiz kelimesini kullanması bu ilmin ferâiz olarak isimlendirmesine vesile olmuştur.⁷⁷⁷

Bu başlık altında terikenin mirasçılara taksimi ve vasiyet konularını Eттаfeyyiş’in nasıl yorumladığı ele alınacaktır.

4.2.6.1. Terikenin Mirasçılara Taksimi

“Ölen kişinin geride bıraktığı haklar ve nakit yahut gayrimenkul varlıklar” terike olarak adlandırılmaktadır.⁷⁷⁸ Nisa sûresinin 11, 12 ve 176. âyetleri terikenin vârislere nasıl taksim edileceğini bildirmektedir. Söz konusu âyetlerin tefsiri mirasın taksim edileceği zümreler şeklinde tasniflenip ele alınacaktır.

Çocuklara Miras Taksimi: Çocukların mirastan alacağı hak “يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ الْإُنثَىٰ”⁷⁷⁹ Allah size, *çocuklarınız hakkında erkeğe iki kadın payı kadar vermenizi emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Şayet yalnız bir kadın ise yarısı onundur.*⁷⁷⁹ âyeti ile bildirilmektedir. Eттаfeyyiş âyet ile ilgili “Kadınlara mirastan hak verilmediği bir dönemde inen bu âyet onlara artık haklarını teslim etmektedir.” açıklamasını yapmaktadır. Buna göre mûrisin bir erkek iki kız çocuğu var ise terike erkeğe bir, iki kıza bir şeklinde taksim edilmektedir. Mûrisin erkek çocuğu olmayıp ikiden fazla kız çocuğu var ise bu kızlara mirasın üçte ikisi verilir. Şayet mûrisin erkek çocuğu olmayıp sadece bir kızı olduğu durumda onun hakkı terikenin yarısıdır.⁷⁸⁰

Âyette bir ve ikiden fazla kızın mirastan alacağı pay belirtilmekte ancak iki kızın mirastaki hakkından bahsedilmemektedir. Eттаfeyyiş iki kız olması durumunda bu kızların mirastaki hakkının terikenin üçte ikisi olduğunu ifade etmekte ve görüşünü şu

⁷⁷⁶ en-Nisâ 4/11.

⁷⁷⁷ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 9/241.

⁷⁷⁸ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 9/245.

⁷⁷⁹ en-Nisâ 4/11.

⁷⁸⁰ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 3/155-156.

hadise ile delillendirmektedir: “Sa’d b. Rebî vefat edince kardeşi onun bütünü malına el koymuştur. Sa’d b. Rebî’nin karısı durumu Hz. Peygamber’e bildirince Hz. Peygamber Sa’d’ın iki kızına terikenin üçte ikisinin verilmesini emretmiştir.”. Müfessir de bu olaydan hareket ederek iki kıza terikenin üçte ikisinin verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁸¹

Ebeveynlere Miras Taksimi: İlgili âyetin devamında anne ve babanın mirastaki payı hakkında bilgiler verilmektedir. Ettafeyyiş mûrisin bir yahut birden fazla çocuğu (kız-erkek fark etmez) ve anne-babası olması durumunda anne ve babanın mirastaki payını, Nisa sûresinin 11. âyetinin ilgili ifadesi⁷⁸² gereğince altıda bir olarak izah etmektedir.⁷⁸³

Müfessir mûrisin çocuğu olmaksızın anne ve babası hayatta ise anneye mirastan üçte bir hak düştüğünü ifade etmektedir. Nitekim âyette, “فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَتْهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ” - *Eğer çocuğu yok ve anne babası ona vâris olmuşsa annesinin hakkı üçte birdir.*⁷⁸⁴ buyrulmaktadır. Müfessir çocuğu olmaksızın anne-babası ve eşi hayatta olan mûrisin annesinin terikeden üçte bir hakka sahip olduğunu belirtmektedir. İbn Abbas’a göre de bu durumda olan anneye mirasın üçte biri verilir.⁷⁸⁵

Müfessir mûrisin anne-babasının ve kardeşlerinin olduğu durumda annenin mirastaki hakkını Nisâ sûresinin 11. âyetinin ilgili ifadesi⁷⁸⁶ doğrultusunda altıda bir olarak belirlemektedir. Ettafeyyiş âyette geçen “اخوة” kelimesinin kaç kardeşi kapsadığı meselesinde çeşitli görüşlere yer vermektedir. İbn Abbas’a göre kelime zâhir anlama göre en az üç kardeşi kapsamaktadır. Ancak cumhurun görüşü kelimenin iki kardeşi

⁷⁸¹ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 3/155.

⁷⁸² وَلَا يُوْرَثُهُ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّشْرُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ - *Ölenin çocuğu var ise anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır.*

⁷⁸³ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 3/156.

⁷⁸⁴ en-Nisâ 4/11.

⁷⁸⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*, 3/156.

⁷⁸⁶ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّشْرُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةِ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ - *Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyet ve borçların ödenmesinden sonra altıda birdir.*

de kapsadığı yönündedir. Müfessirin tercih ettiği görüş ise kelimenin ikiden fazla kardeşi kapsamasıdır.⁷⁸⁷

Eşlerin Miras Hakları: Eşlerin birbiri üzerindeki miras hakları da âyette belirtilmektedir. Söz konusu âyette, “*وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ*”⁷⁸⁸ *Eşlerinizin çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir.*⁷⁸⁸ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş karısı ölen kocanın mirastaki payını bu âyet doğrultusunda terikenin yarısı olarak belirlemektedir. Şayet kadının çocuğu olduğu durumda (zina yahut batıl nikah sonucu olması farketmez) kocanın miras hakkı dörtte bire düşmektedir. Müfessire göre çocuk; katil, müşrik yahut köle olmamalıdır. Cumhura göre çocuk bu vasıflardan birine sahip ise koca mirasın yarısını almalıdır. Müfessir bu miras taksiminden önce ölen kişinin borçlarının ödenmesi ve vâsiyetinin gerçekleştirilmesi daha sonra terikenin taksim edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁸⁹

Kocası ölen kadının miras durumu hakkında âyette, “*وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ*”⁷⁹⁰ *Çocuğunuz yoksa vasiyet ve borçtan sonra bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Şayet çocuğunuz varsa bıraktıklarınızın sekizde biri onlarındır.*⁷⁹⁰ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş kocası ölen kadının, çocuğu yoksa mirasın dörtte birine, çocuğu varsa mirasın sekizde birine hakkı olduğunu ifade etmektedir. Ettafeyyiş bu açıklamalarının ardından her kadının mirasta hak sahibi olduğuna yer vermektedir.⁷⁹¹

Müfessire göre bir adam ve kadın köle yahut câriye azat edip bu kimse geride vâris bırakmadan vefat ederse malının yarısı onu azat eden adama ve kadına kalmaktadır.⁷⁹²

⁷⁸⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/157-158.

⁷⁸⁸ en-Nisâ 4/12.

⁷⁸⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/160.

⁷⁹⁰ en-Nisâ 4/12.

⁷⁹¹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/160.

⁷⁹² Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/160.

Kelâlenin Miras Taksimi: Eттаfeyyîş kelâle terimini “çocuğu ve babası olmayan kimse” şeklinde tarif etmektedir.⁷⁹³ Âyette, “وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ - Eğer bir erkek veya kadının, annesi, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı (diğer) mirasçılara kalırsa ve onun bir erkek yahut kız kardeşi varsa onlardan her birinin hakkı altıda birdir. Bundan fazla iseler, üçte bire ortaklırlar.”⁷⁹⁴ buyrulmaktadır. Müfessire göre âyette geçen kelâle lafzı ölen erkek yahut kadının sıfatıdır. Bu durumda ölen erkek yahut kadının, babası veya çocuğu yoksa ve anne bir kardeşi (erkek yahut kız fark etmez) varsa ona mirastan altıda bir hak verilir. Âyetin nüzûl sebebi; Câbir b. Abdullah hastalandığı vakit, Hz. Peygamber’e “Bana sadece kelâle mirasçı oluyor. Bu durumda miras ne olacak?” şeklinde sormasıdır. Bunun üzerine bu âyet ve Nisa sûresinin 176. âyeti nâzil olmuştur. Müfessir buradan hareket ederek kelâlenin anne bir kardeşi de kapsadığını ve ona mirastan altıda bir pay verildiğini izah etmektedir. Şayet kardeş birden fazla ise onlara mirastan üçte bir pay verilmelidir.⁷⁹⁵

“سَيَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ” - *Senden kelâle hakkında fetva istiyorlar. De ki: Allah kelâlenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan biri ölür de onun kız kardeşi bulunursa bıraktığının yarısı onundur.*” âyetinde babası yahut çocuğu olmayan birine anne-baba bir yahut baba bir kız kardeşinin mirasçı olması durumu ele alınmaktadır. Bu durumda o kız kardeş malın yarısının sahibidir. Ancak bunu ashâb-ı ferâiz olarak değil asabe⁷⁹⁶ olarak almaktadır.⁷⁹⁷

Eттаfeyyîş’e göre şayet ölen kişi kız kardeş ise ve annesi, babası, çocuğu (kız-erkek fark etmez) yoksa ona erkek kardeşi vâris olur, malın tamamını alma hakkına

⁷⁹³ Eттаfeyyîş, *Teysîru ’t-Tefsîr*, 3/161.

⁷⁹⁴ en-Nisâ 4/12.

⁷⁹⁵ Eттаfeyyîş, *Teysîru ’t-Tefsîr*, 3/161-162.

⁷⁹⁶ İslâm hukukunda mûrise doğrudan yahut erkek vasıtasıyla bağlı bulunan mirasçılara denilir.

⁷⁹⁷ Eттаfeyyîş, *Teysîru ’t-Tefsîr*, 3/438-439.

sahiptir.⁷⁹⁸ Nitekim âyette “وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ – (Ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur.”⁷⁹⁹ buyrulmaktadır.

İlgili âyetin devamında, “فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ مِثْلٍ – Kız kardeşler iki tane olursa bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa erkeğin hakkı iki kadının payı kadardır.”⁸⁰⁰ buyrulmaktadır. Müfessir vârisin tek kız olduğu durumda mirasın yarısını alırken iki kız olma durumunda malın üçte ikisini alma hakları olduğunu ifade etmektedir. Eğer kardeşler birden fazla erkek ve kadından oluşuyorsa bu durumda erkek kardeş iki kız kardeşe verilen hakka sahiptir.⁸⁰¹

4.2.6.2. Vasiyet

Vasiyet bir kimsenin malını ölüm sonrasına bağlayarak başka bir kişiye yahut kuruma temlik etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de ölen kişinin vasiyetinin gerçekleştirilmesi ve borçlarının ödenmesine yer verilmekte⁸⁰² ancak malın ne kadarının vasiyet edilebileceğinden bahsedilmemektedir. Sünnetten ulaşılan bilgiye göre malın ancak üçte biri vasiyet edilebilmektedir.⁸⁰³

Vasiyet ile ilgili “كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْأَوْلِيَّةِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا – Ölüm birinize yaklaştığında eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.”⁸⁰⁴ âyetinin mensûh olup olmadığı hususunda âlimler ihtilaf etmektedir. Ettafeyyiş malın güzelinden ve iyisinden vasiyette bulunmanın helal olan davranış

⁷⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’l-Tefsîr*, 3/438-439.

⁷⁹⁹ en-Nisâ 4/176.

⁸⁰⁰ en-Nisâ 4/176.

⁸⁰¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’l-Tefsîr*, 3/440-441.

⁸⁰² el-Bakara 2/180; en-Nisâ 4/11,12.

⁸⁰³ ez-Zühaylî, *Mevsûatü ’l-Fıkhî ’l-İslâmî ve ’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 9/17-19.

⁸⁰⁴ el-Bakara 2/180.

biçimi olduğunu ifade ettikten sonra⁸⁰⁵ bu âyetin miras âyeti ile nesh edildiğini belirtmektedir. Zira Hz. Peygamber, “Vârise vasiyet yoktur.”⁸⁰⁶ buyurmuştur.⁸⁰⁷

Vasiyet ile ilgili diğer mesele vasiyet esnasında şahit bulundurmanın gerekli olup olmamasıdır. Nitekim âyette, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ

– *Ey İman edenler!*

Ölüm gelip birinize çattığı zaman vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet yolculukta başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin.”⁸⁰⁸ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş âyette geçen “شهادة بينكم” ifadesini ölüm

geldiği vakit vasiyet esnasında bulunması gereken şahitlerin, ölen kişinin akrabalarından yahut Müslüman topluluğundan iki kişi olması gerektiğini belirtmektedir. Şayet ölüm yolculukta gelirse “او اخران من غيركم” ifadesi gereğince ölen kişinin akrabalarından olmayan iki şahit de belirlenebilir. Ancak müfessir müşriklerin şahitliğini kabul etmemektedir.⁸⁰⁹

Âyetin devamında “تَحْسِبُوهُمْ مِّنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا

– *Eğer içinize şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra*

alıklar; ‘Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımıza şüphe yok’ diye Allah’a yemin ederler.”⁸¹⁰ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş bu

noktada şu açıklamayı yapmaktadır: “Şayet ölüm musibeti size geldiği vakit vasiyet ettiğiniz iki âdil kişinin ihanet ettiğinden şüphe ederseniz onları ikinci namazından sonra tutun, durdurun. İkinci vakti insanların toplanma ve gece ile gündüz meleklerinin yer değiştirme vaktidir. Aynı zamanda bu vakit, şahitlerin yalan yere

⁸⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/376.

⁸⁰⁶ Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6 (2870).

⁸⁰⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 1/377.

⁸⁰⁸ el-Mâide 5/106.

⁸⁰⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 4/166.

⁸¹⁰ el-Mâide 5/106.

yemin etmekten de sakındığı vakittir.”. Müfessir şahitlerin vârislere ihanet etmedikleri ve terikeden bir şey almadıkları üzerine yemin etmeleri gerektiğini belirtmektedir.⁸¹¹

4.3. Muâmelât ile İlgili Âyetlerin Yorumları

Muâmelât “insanın günlük hayatında duymuş olduğu kişisel ve sosyal ihtiyaçlar ile ilgili hukuki işlem ve bu işlemi tesis etmeye yönelik irade beyanı” olarak ifade edilen “muâmele” kelimesinin çoğuludur. Muâmelât fikhın oldukça geniş bir alanını kapsamaktadır. Münâkehât (nikâha dair hükümler), müfârakât (talâka dair konular), mâlî muâmelât (mal ile ilgili işlemler), muhâsemât (yargılama hukuku), terikât (ölenin geride bıraktığı mala dair konular), hacir (hakkı kullanma ehliyetinin kısıtlanması), mefkûd (kendisinden haber alınamayan kimse), itâk (köle azat etme), mükâteb (özgürlük anlaşması yapılan köle), müdebber (bir çeşit özgürlük anlaşması yapılan köle), ikrâh (davranışta bulunmaya zorlamak), hunsâ (çift cinsiyete sahip kişi) gibi konular muâmelâtın kapsamı alanına girmektedir. Bu bağlamda muâmelât fikhın ibadetler ve ukubât dışında kalan kısmını ifade etmektedir.⁸¹²

Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen ahkâm âyetleri içerisinde muâmelât konularına da yer verilmektedir. Örneğin; insanlar sosyal bir varlık olmaları sebebi ile yaşamlarını devam ettirebilmek için birbirlerine ve bunun yanında birbirlerinin sahip olduğu ürünlere ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacın nasıl giderileceği hususu Kur’ân-ı Kerîm’de Nisâ sûresinin 29. âyeti⁸¹³ ile haber verilmektedir. Ettafeyyiş’e göre âyet malın faiz, kumar, zina vb. gibi mâsiyet içeren fiillerde telef edilmesini yasaklamakta ancak malın ticaret ile harcanmasına izin vermektedir. Ettafeyyiş ticarete karşılıklı rızanın esas olduğunu vurgulamakta, rızasız yapılan ticaretin haram olduğunu ifade etmektedir. Nitekim hadiste “Rızkın onda dokuzu ticarete, onda biri

⁸¹¹ Ettafeyyiş, *Teysîru t-Tefsîr*; 4/167-168.

⁸¹² Yaman ve Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 114-115.

⁸¹³ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ
— *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızanıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin.*

hayvancılıktadır.”⁸¹⁴ buyrulmaktadır.⁸¹⁵ Müfessirler âyette yer alan “تجارة عن تراض” ifadesinin tefsirinde meclis muhayyerliği konusuna değinmektedir.⁸¹⁶ Ancak Ettafeyyiş âyetin tefsirinde bu konudan bahsetmemektedir.

Bu bağlamda muâmelât ile ilgili belirli âyetlerin Ettafeyyiş tarafından nasıl açıklandığı ve müfessirin mezheplerin görüşlerinden istifade ettiği noktalar bu başlık altında ele alınacaktır.

4.3.1. Borcun Yazılması

Kur’ân-ı Kerîm’in en uzun âyeti olan Bakara sûresinin 282. âyeti, müdâyene âyeti şeklinde bilinmekte ve borçlar ile ilgili hükümleri içermektedir. Âyet uzunluğundan ötürü ve kapsadığı hükümler itibarı ile bölümlere ayrılacak, ilgili başlıklarda Ettafeyyiş’in yorumlarına yer verilecektir. İlk olarak âyetin başladığı konu olan borçların yazılması meselesi ele alınacaktır.

Borçların yazılması ile ilgili âyette, “يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ” – *Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın.*⁸¹⁷ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş âyetin tefsirinde borcu hem alanın hem verenin bunu yazdırması gerektiğine değinmektedir. Zira borcu alan kişi borcu ödemediğinde yahut ortadan kaybolduğunda onun mirasçısının o borcu ödemesi için bilmesi, bilmesi için de borcun daha önceden yazılmış olması gerekmektedir. Müfessire göre bu borcun az yahut çok olması borcun yazılmasında belirleyici bir kriter değildir.⁸¹⁸ Ettafeyyiş yazılması gereken borç kapsamında alışveriş ve selemi⁸¹⁹

⁸¹⁴ Araştırmamız sonucunda böyle bir hadisi, Kütüb-i Sitte ve diğer temel hadis eserlerinde tespit edemedik. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İbrahim Doğan, "Halk Dilinde Müştehir Bir Hadis: ‘Rızkın Onda Dokuzu Ticarettedir’", *Trabzon İlahiyat Dergisi*, C.10, S.1, (2023): 137-162.

⁸¹⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘l-Tefsîr*, 3/201-202.

⁸¹⁶ et-Taberî, *Câmi ‘u ‘l-beyân fi tefsîri ‘l-‘Kur’ân*, 6/631-637.

⁸¹⁷ el-Bakara 2/282.

⁸¹⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘l-Tefsîr*, 2/207.

⁸¹⁹ Selem, nitelikleri belirlenen vadeli malın peşin bedel ile satılmasını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal Aybakan, “Selem”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402.

zikrederken karzın⁸²⁰ bu gruba dahil olmadığını belirtmektedir.⁸²¹ İbn Abbas'a göre bu âyet ile yazılması gereken borçtan kastedilenin selemdir.⁸²²

Ettafeyyiş borcun yazılmasının hükmünün kimi âlimlere göre mendup olduğunu belirtirken kendisi bu meseleyi vacip olarak değerlendirmektedir. Nitekim yazdırmak yerine şahit tutulması durumunda şahidin borcu unutmaması ya da ona unutturulması gibi olaylar vuku bulabilir. Ettafeyyiş bazı fakihlerin borçların yazılmamasından ötürü kaybolmasını günah olarak değerlendirdiğini belirtmektedir. Kendisi ise borçların yazılmasını vacip olarak değerlendirirken yazılmaması durumunda kişiye herhangi bir günah olmadığını ifade etmektedir.⁸²³ Ancak borcun yazılmamasından ötürü kaybolması durumu hakkında kendi görüşüne yer vermemektedir. Müfessir konu ile ilgili mezhep imamlarının görüşlerine yer vermese de onlara göre borcu yazdırmak menduptur.⁸²⁴

Ettafeyyiş “وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ - *Aranızdan bir kâtip bunu adalet ile yazsın.*”⁸²⁵ âyeti doğrultusunda, borcu yazacak kişinin adil ve fakih bir kimse olmasını, borçta arttırma yahut eksiltme yapmadan borcu kaydetmesi gerektiğini belirtmektedir.⁸²⁶

4.3.1.1. Borçlu Kişinin Borcu Yazdırması

Borcun yazdırmanın sorumluluğu, “وَلْيَمْلِكِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا” - *Borçlu da (borcunu) yazdırsın; Rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan bir şeyi eksik bırakmasın.*”⁸²⁷ âyeti doğrultusunda borçlu olan kişiye verilmektedir. Ettafeyyiş borcu

⁸²⁰ Karz, geri ödenmek üzeri verilen mal veya birine ödünç vermeyi ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.

⁸²¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/208.

⁸²² Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/209.

⁸²³ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/209.

⁸²⁴ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/206.

⁸²⁵ el-Bakara 2/282.

⁸²⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 2/210.

⁸²⁷ el-Bakara 2/282.

yazdırma görevinin hem alacaklıya hem vereceклиye ait olduğunu ifade etse de⁸²⁸ asıl sorumluluğun âyet doğrultusunda borçluya ait olduğunu belirtmektedir.⁸²⁹

Âyetin devamında “فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُجْلَّ هُوَ فَلْيُمْلَأْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ”
*Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adalet ile yazsın.*⁸³⁰ buyrulmaktadır. Bu bağlamda müfessir borçlunun aklının noksanlığından yahut yaşlılığından ötürü hesapsız davranan biri, akli zayıf olan biri, mecnun, çocuk, hasta, okuma-yazma bilmeyen, dilsiz yahut derdini anlatamayan biri olması durumlarında, bu borçlunun babası veya vasisinin borcu yazması gerektiğini ifade etmektedir.⁸³¹

4.3.1.2. Şahit Bulundurmak

Âyette borçların yazdırılması emredildikten sonra “وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ”
*Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun.*⁸³² buyrulurken borçların yazılmasında iki şahit bulundurulması da talep edilmektedir. Ettafeyyiş borçlunun borcu yazdırırken iki şahit bulundurması gerektiğinden bahsettikten sonra bu şahitlerin hür, buluğa ermiş, akıllı erkeklerden olmasını vurgulamaktadır. Müfessir, mecnunun yahut çocuğun şahitliğini kabul etmemektedir.⁸³³

Ettafeyyiş Müslüman olmayan kimselerin birbirleri hakkındaki şahitliklerini kabul etmekte, İmam Ebû Hanîfe'nin de müşrik birinin talâk yahut alışverişte başka bir müşrik kişiye şahitlik edebileceğine izin verdiğini açıklamaktadır. İmâmiyye mezhebi de akıllı ve buluğa ermiş Müslüman bir kölenin şahitlik yapmasına izin vermektedir.⁸³⁴

Borçların yazdırılması meselesinde iki erkeğin şahit olmadığı durum ile ilgili âyetin devamında “فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى”
– Şahitler iki erkek olmazlarsa rıza gösterdiğiniz şahitlerden bir erkek ile -biri

⁸²⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/207.

⁸²⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/211.

⁸³⁰ el-Bakara 2/282.

⁸³¹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/211.

⁸³² el-Bakara 2/282.

⁸³³ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/212.

⁸³⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/212.

yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar.”⁸³⁵ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş iki erkek şahidin olmadığı durumda bir erkek ve iki kadın şahidin bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir. Müfessir, kadın şahitlerin de mütedeyyin ve adaletlilerden seçilmesi gerektiğini de belirtmektedir.⁸³⁶

Ettafeyyiş kadının şahitliği hususunda Hanefî mezhebi ile İbâziyye mezhebinin aynı görüşte olduğunu vurgulamaktadır. Onlara göre kadının şahitlik yapamadığı durumlar, had cezası ve kısas durumlarıdır. İmam Şâfiî ise kadının, malî konularda şahitlik yapabileceğini ifade ederken nikâh akdi gibi meselelerde şahitlik yapamayacağını savunmaktadır. İmam Mâlik de kadının had cezası, kısas, ihsân durumlarında şahitlik yapamayacağı görüşündedir.⁸³⁷

“لَا يَأْتِ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا”- Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler.”⁸³⁸ ifadesi doğrultusunda ise müfessir, şahitlik yapmanın öneminden bahsetmekte ve bu şahitliğin erkek ve kadınlara farz olduğunu bildirmektedir.⁸³⁹

İlgili âyetin devamında gelen “إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُوهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا”- Borcun, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sakınca yoktur.” ifadesi ile Allah peşin alışverişlerde borcun yazılmamasına izin vermektedir. Müfessir peşin alışverişlerde borcun yazılmaması gibi şahit bulundurmaya da gerek olmadığını belirtmektedir. Zira mal ve ücret, elden ele teslim edilmektedir. Peşin alışverişlerde ücreti aldığını inkâr etmek yahut unutmak durumları söz konusu değildir.⁸⁴⁰

⁸³⁵ el-Bakara 2/282.

⁸³⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/213.

⁸³⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/213.

⁸³⁸ el-Bakara 2/282.

⁸³⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/215.

⁸⁴⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/218.

4.3.1.3. Sefer Esnasında Borçlanma

Âyette yolculuk halinde borç alındığı zaman borcun yazılıp yazılmama hususu ile ilgili “وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَمَا تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ” – Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler yeterlidir.”⁸⁴¹ buyrulmaktadır.

Ettafeyyiş yolculuk sırasında akitleşirken borcu yazacak kimsenin bulunmadığı durumda rehin alınması gerektiğini ifade etmektedir. Zira müfessire göre seferde rehin almak borcu belgelemektir. Ettafeyyiş rehin alınan şeyin borçludan alınmaması durumunda akdin sahih olup olmayacağı meselesinde İmam Mâlik ile ittifak ettiğini belirtmektedir. Onlara göre akit gerçekleşir. Şayet borçlu rehin vermek istemezse onu rehin teslim etmeye cebretmek gerekir. Borcu verecek kimse ise rehin aldığı şeyi korumak zorundadır.⁸⁴²

Müfessire göre rehin alma işlemi sefer hali dışında mukîm halde iken de gerçekleşebilir. O, bu görüşünde Mücâhid ile ihtilaf ettiğini belirtmekte ve görüşünü Hz. Peygamber’in Medine’de zırhını bir Yahudi’ye rehin bırakarak alışveriş yaptığı rivayet⁸⁴³ ile desteklemektedir.⁸⁴⁴

4.3.2. Faiz

Türkçeye faiz olarak tercüme edilen ribâ kelimesi sözlükte “artmak” anlamına gelirken terim olarak “akitte taraflardan birine şart koşulan fazlalık” olarak tarif edilmektedir.⁸⁴⁵ Ettafeyyiş ribâ terimini bir şeyi ederinden fazlası ile satmak olarak tanımlamaktadır. Örneğin, bir dinarı borç verip yarım dinar yahut bir dinar daha üzerine koyarak geri almak ribâdır.⁸⁴⁶ Ettafeyyiş bu işlemin kebâir (büyük günahlar) arasında yer aldığını belirtmekte,⁸⁴⁷ faizi helal olarak kabul eden kimseyi müşrik olarak değerlendirmektedir.⁸⁴⁸

⁸⁴¹ el-Bakara 2/283.

⁸⁴² Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 2/221.

⁸⁴³ Buhâri, “Büyû”, 14.

⁸⁴⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 2/221.

⁸⁴⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli ’l-Muhtâr*, 2/69.

⁸⁴⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 2/195.

⁸⁴⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 3/204.

⁸⁴⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 2/203.

Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilen kimi meseleler tek bir hüküm ile karara bağlanırken içki gibi kimi meselelerin hükümleri tedrici olarak konulmuştur. Faiz de bu şekilde dört aşamada hükmü konulan meselelerden biridir.⁸⁴⁹

Faiz ile ilgili ilk aşamada inen âyet Rûm sûresinin 39. âyetidir.⁸⁵⁰ Ettafeyyiş’in Abdullah İbn Abbas’tan naklettiği rivayete göre o dönemde bir kavim, (Allah’ın rızasını gözetmeden) akrabalarının veya kardeşlerinin mallarında artış olsun yahut ileride kendilerini bir faydaları dokunsun diye faizden kazandıklarını bu kimselere verirmiş. Rivayete göre ilgili âyet bu kavim hakkında nâzil olmuştur. Müfessir âyetin tefsirinde faiz yolu ile kazanılan paranın hayır işlerinde harcanmasının kişiyi Allah’a yaklaştırmayacağını ve bunda bir sevap olmadığını belirtmektedir.⁸⁵¹

İkinci aşamada inen âyette Allah’ın, kendilerine haram kılınan faizi yiyen Yahudilere şiddetli bir azap hazırladığı haber verilmektedir.⁸⁵² Ettafeyyiş âyetin tefsirinde şu açıklamalara yer vermektedir: “Faiz Yahudilere kitapları Tevrat’ta haram kılınmıştır. Ancak Yahudiler: ‘Bizim kendi aramızda faiz ile iş yapmamız haramdır. Lakin cumartesi gününü helal kabul Hristiyanlar, Müslümanlar ve diğerleri ile iş yaparken faiz almamız haram değildir’ demişler ve insanların mallarını batıl yoldan yemişlerdir.”⁸⁵³

⁸⁴⁹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, 3. bs. (Beirut: Mektebetü'l-Gazâlî, 1981), 1/389.

⁸⁵⁰ *İnsanların mallarında artış olsun diye faizli ödünç verdikleriniz Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince işte (mânevî kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.*

⁸⁵¹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 11/128-129.

⁸⁵² *فَبُظِّلِمِنَ الَّذِينَ هَادُوا حَزَنًا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُجِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا - وَأَخَذَهُمُ الرِّبَا وَقَدْ هُمَا عَنْهُ وَأَكَلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا - Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan engellemeleri, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık. (en-Nisâ 4/160-161)*

⁸⁵³ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 3/413-414.

Faiz ile ilgili üçüncü aşamada ise Âl-i İmrân sûresinin 130. âyeti⁸⁵⁴ nâzil olmuştur. Müfessir âyette geçen “أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً” ifadesinin bir şeyi iki, üç, dört, beş katına çıkararak almak olduğunu açıklamaktadır. Ettafeyyiş cahiliye dönemindeki insanların, faiz oranlarını bu şekilde düşük tutarak faiz ile iş yaptıklarını anlatmakta ve “Çoğu haram olan şeyin azı da haramdır.” prensibi üzerinde durmaktadır.⁸⁵⁵

Cahiliye döneminde alacaklı, borçlunun borcunu vaktinde ödeyemediği durumda alacağı miktar üzerine bir, iki vb. oran eklemekte ve alacağı miktarı katlamaktaydı. Müfessir bu durum söz konusu olduğunda alacaklının borcu arttırmak yerine borcun ödenmesi gereken süreyi arttırmanın daha evlâ olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁵⁶

Son aşamada ise Bakara sûresinin 275-279. âyetleri nâzil olmuş ve faiz net bir şekilde haram kılınmıştır. Nitekim âyette, “وَإِحْلَاءَ اللَّهِ الْبَيْعِ وَحَرَمَ الرِّبَا” - *Alışveriş helal, faiz haram kılınmıştır.*⁸⁵⁷ buyrulurken faizin hükmü belirtilmektedir. Müfessir âyetin tefsirinde; “Faiz ile iş yapan insanlar faizi alışveriş gibi görüyor ve verdikleri dirhemleri üzerlerine ilave yaparak geri alıyorlardı. Vadenin uzaması durumunda alacağı arttırmak haramdır. Onlar faizi alışverişe benzetmek isteyince Allah da bu âyeti indirmiştir.” açıklamasını yapmaktadır.⁸⁵⁸

Bakara sûresinin 276. âyeti⁸⁵⁹ doğrultusunda faizin malın bereketini alıp götürdüğünü, sadakanın ise malı bereketlendirdiğini ve kişiye sevap kazandırdığını ifade eden Ettafeyyiş, görüşünü Hz. Peygamber’in “Sadaka, maldan bir şey eksiltmez.” hadisi ile desteklemektedir. İbn Abbas’tan gelen rivayete göre faiz, malın bereketini götürmekle kalmayıp faiz ile iş yapan kişinin ibadetlerinin de kabul olmasının önünde engel oluşturmaktadır. Nitekim rivayete göre faiz ile iş yapan kimsenin verdiği sadaka, hac ibadeti ve cihadı makbul olmamaktadır.⁸⁶⁰

⁸⁵⁴ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُّضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - *Ey iman edenler! Faizi kat kat yemeyin, Allah'a*

itaatsizlikten sakının ki kurtuluşa eresiniz.

⁸⁵⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*; 2/457-458.

⁸⁵⁶ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*; 2/457.

⁸⁵⁷ el-Bakara 2/275.

⁸⁵⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*; 2/196.

⁸⁵⁹ يَخْفَى اللَّهُ الرِّبَا وَيُرِي الصَّدَقَاتِ - *Allah faizi tüketir, sadakaları arttırır.*

⁸⁶⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*; 2/198-199.

Bakara sûresinin 278-279. âyetlerine⁸⁶¹ göre faizi terk etmeyenler, Allah ve peygamberi ile savaş halindedirler. Bu bağlamda Eттаfeyyiş faizi terk etmeyenlerin, Allah ve Hz. Peygamber'e isyan ederek onlar ile savaş halinde olduklarını ve bu kimselerin ahiretlerini yaktıklarını ifade etmektedir. Âyetin sebab-i nüzûlü ile ilgili rivayete göre Hz. Osman ve Abbas b. Abdulmuttalib, kendilerine borçlu olan birinin borcun yarısını ödeyip yarısının daha sonra ödemek istemesi üzerine kalan borcu arttırmayı talep etmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'e haber verilince o, bunu yasaklamıştır. Bu olay neticesinde Bakara sûresinin 278. âyeti nâzil olmuştur. Bir sonraki âyet ise Sakîf kabilesinin Kureyşlilere faiz ile mal satması ve bu durumu Hz. Peygamber'in öğrenmesi üzerine inmiştir.⁸⁶²

Âyette faiz ile iş yapan kimsenin tövbe ettiği takdirde anaparayı almaya hakkı olduğu bildirilmektedir.⁸⁶³ Eттаfeyyiş bu kimseler için “Dokuz almak için on ödeyenden dokuzu geri alınmalı, verilenden fazlası talep edilmemelidir. Dokuz verip on almak isteyenler de onu almayı dokuzu almaya ikna olmalıdır.” şeklinde bir açıklama yapmaktadır. Müfessirin İbn Abbas'tan naklettiği rivayete göre kim faiz ile iş yapar ve tövbe etmez ise o kimsenin başı vurulmalıdır.⁸⁶⁴

4.3.3. Hacir - الحجر

Sözlükte “engellemek, sınırlamak” anlamlarına gelen hacir ifadesi terim olarak “kişinin malı üzerindeki tasarrufunun engellenmesi” anlamına gelmektedir.⁸⁶⁵ Âyette konu ile ilgili *وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا* – *Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin; o mallar ile onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.*⁸⁶⁶ buyrulmaktadır.

⁸⁶¹ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ فَإِن مَّم تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ* - *Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman ettiyseniz faizden kalanı bırakın. Bunu yapmazsanız Allah ve Resulü tarafından size savaş açıldığını bilin.*

⁸⁶² Eттаfeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 2/200-201.

⁸⁶³ *وَإِن تَابْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ* – *Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anapara sizindir.* el-Bakara 2/279.

⁸⁶⁴ Eттаfeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 2/202-203.

⁸⁶⁵ ez-Zühaylî, *Mevsûatü 'l-Fıkhi 'l-İslâmî ve 'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 5/292.

⁸⁶⁶ en-Nisâ 4/5.

Ettafeyyiş âyetin muhatabının veliler, vâsiler, eşler vb. kimselerin olduğunu belirterek bu kişilerin, sefihlere mal teslim edemeyeceğini ifade etmektedir. Müfessir sefih kimseleri ise çocuklar, mecnunlar, saflar yahut ahmaklar, malı ziyan edecek kişiler yahut malı mâsiyet için harcayacak kişiler olarak açıklamaktadır.⁸⁶⁷

Müfessir âyette geçen “أَمْوَالِكُمْ” ifadesinde “mallar” kelimesinin “sefihler” kelimesine izafe edildiğini açıklayarak “أَمْوَالِكُمْ” ifadesi ile kastedilen mal sahiplerinin sefihler olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim sefihler velilerinin gözetimi altındadır. Veliler de gözetimi altında bulunan kimselerin malını korumak ile yükümlüdür.⁸⁶⁸

İlgili âyetin devamında -وَابْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ-

*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin. Onların yeterli fikri olgunluk düzeyine eriştiğini görürseniz mallarını kendilerine verin.*⁸⁶⁹ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş evlilik çağına ulaşmayı “bulûğ çağına ermek” olarak yorumlamakta ve bulûğ çağına erme yaşının üst sınırını on beş yaş olarak kabul etmektedir. Nitekim on beş yaşına gelen ve bulûğ alameti görmeyen kimse bulûğ çağına girmiş olarak değerlendirilmektedir. Bulûğ çağına erme yaşının üst sınırı gerek İbâzıyye gerek Şâfî mezhebi için on beş yaş iken İmam Ebû Hanîfe’ye göre herhangi bir belirti görmeyen erkek on sekiz, kız ise on yedi yaşında bulûğa ermiş kabul edilmektedir.⁸⁷⁰

Müfessir, âyette geçen “مِنْهُمْ رُشْدًا” ifadesini, “malı tasarruf etmede salâha eren kişiler” olarak açıklarken İmam Şâfî bu ifadeyi “dinde salâha ermek” olarak izah etmektedir. Ettafeyyiş’e göre rüşd (fikri olgunluk) çağına erişmiş ve malını ziyan etmeden kullanabilecek kimseye, malının teslim edilmesi gerekir. Bulûğ çağına ulaşmış ancak rüşd sahibi olmayan kimseye ise herhangi bir ödeme yapılmamalıdır. Ancak müfessir, bu kimselerin hacredilmesi ile ilgili bir açıklama yapmamaktadır. İmam Ebû Hanîfe’ye göre rüşde erişmiş ancak yirmi beş yaşına ulaşmamış kimseye malı teslim edilmez iken

⁸⁶⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 3/139.

⁸⁶⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 3/139.

⁸⁶⁹ en-Nisa 4/6.

⁸⁷⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 3/141-142.

rüşde erişmemiş ancak yirmi beş yaşına gelmiş kimsenin malı ona teslim edilmelidir.⁸⁷¹

4.4. Ukûbât ile İlgili Âyetlerin Yorumları

Ukûbât İslâm hukukunda şer'î olarak belirlenen veya yetkililer tarafına bırakılan bütün cezaları ifade eden fıkıhın ana konularından biridir. Çağdaş dönem fıkıh eserlerinde bu alanın kapsadığı konular ukûbât başlığı yerine suçlar ve cezalar olmak üzere iki ayrı başlıkta kazuistik yöntem ile incelenmektedir.⁸⁷² Klasik fıkıh kaynaklarında ise ukûbât konusu genellikle hudûd başlığı altında ele alınmaktadır. “Had” kelimesinin çoğulu olan hudûd ifadesi sözlükte “engellemek” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “Allah’ın takdir ettiği ceza” olarak ifade edilmektedir. Bu cezalar Kur’ân ve sünnet ile sabit kılınmıştır.⁸⁷³

Bu başlık altında ukûbât meselelerinin hepsine yer vermekten ziyade bu meselelerden zina, kazf, hırsızlık, yeryüzünde bozgunculuk çıkarma-yol kesme ve yemin konularında Ettafeyyîş’in yorumları ele alınacaktır.

4.4.1. Zina - الزنى

“Meşru olmayan cinsel birliktelik” anlamına gelen zina⁸⁷⁴, İslam dininde yaklaşılması yasaklanan fiiller arasında yer almaktadır. Nitekim âyette de insanlar bu fiile yaklaşımdan menedilmekte, bu işin edepsizliği ve kötülüğü vurgulanmaktadır.⁸⁷⁵

Ettafeyyîş zina etmenin kebâir arasında yer aldığını, kişinin gerek söz gerek göz ile zinayı çağrıştıracak herhangi bir işaret yahut eylemden kaçınması gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim zina Allah’ın haram kıldığı fiillerdendir.⁸⁷⁶

Ettafeyyîş’e göre kişi haram kılınan bu fiili yapar ve işlediği suçtan pişman olup tövbe ederse öncelikle zina yaptığı kişi ile helalleşmelidir. Şayet bu kişinin eşi varsa onunla

⁸⁷¹ Ettafeyyîş, *Teyşîru ’l-Tefsîr*, 3/142.

⁸⁷² Yaman ve Çalış, *İslâm Hukukuna Giriş*, 159.

⁸⁷³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli ’l-Muhtâr*, 3/451.

⁸⁷⁴ el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi ’l-Kur’ân*, 384.

⁸⁷⁵ وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا – *Zinaya yaklaşmayın! Zira o hayasızlıktır, çok kötü bir yoldur* (el-İsrâ 17/32).

⁸⁷⁶ Ettafeyyîş, *Teyşîru ’l-Tefsîr*, 8/170.

da helalleşmelidir. Zina yaptığı kişi köle ise bu durumda zâni hem o kölenin efendisi hem kölenin eşi ile helalleşmelidir.⁸⁷⁷ Bu bağlamda Ettafeyyiş, zâninin helallik almadan tövbe etmesini bağışlanmak için yeterli görmemektedir.

4.4.1.1. Zina Suçunun Tespiti

Kur’ân-ı Kerîm insandan mükerrerem bir varlık olarak bahsetmektedir.⁸⁷⁸ Bu sebeple insanın onurunu kıracak söz ve fiillerden kaçınmak gerekmektedir. Zina gibi gerek bireyin gerek toplumun ahlaki değerlerini olumsuz yönde etkileyen bir suçun herhangi birine isnat edilebilmesi için bazı şartlar ileri sürülmektedir. Nitekim bu şartlardan biri ile ilgili âyette şöyle buyrulmaktadır: “وَالَّتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ” – *Kadınlarınızdan çirkin fiillerde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin.*⁸⁷⁹ Ettafeyyiş ilgili âyet doğrultusunda bir kişinin zina suçu işlediğini ispat etmek için dört şahit getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Müfessir bu şahitlerin erkek, hür, bâliğ ve âkil olması şartlarını sunmaktadır.⁸⁸⁰

4.4.1.2. Zina Suçu İşleyen Kimsenin Cezası

Zina suçu işleyen kadının cezası ile ilgili âyette, “فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَقَّيَهُنَّ” – *Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alana kadar yahut Alla onlara bir yol açana kadar evlerinde tutun.*⁸⁸¹ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş bu âyetin celde âyetinden önce indiğini, bu bağlamda zina eden kadının cezasının had cezası yerine ölüm gelene kadar evde hapsedmek yahut bu süreçte Allah’ın yeni bir hüküm koymasını beklemek olduğunu belirtmektedir. Ettafeyyiş’e göre Allah’ın bu kimseler için açtığı yol -yeni hükmü- ise muhsan olmayana celde, muhsan olana ise recm cezasının uygulanmasıdır. Zira celde ve recm cezası nâzil olduğu vakit Hz. Peygamber, ‘Bu iki yolu benden alın, öğrenin’⁸⁸² buyurmuştur.⁸⁸³

⁸⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 8/170.

⁸⁷⁸ el-İsrâ 17/70.

⁸⁷⁹ en-Nisa 4/15.

⁸⁸⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 3/166.

⁸⁸¹ en-Nisa 4/15.

⁸⁸² Müslim, “Hudûd”, 3.

⁸⁸³ Ettafeyyiş, *Teyşîru ’t-Tefsîr*, 3/166.

Zina suçu işleyen erkeğin celde hükmü inmeden önceki cezası ise aşağılanmaktır. Nitekim âyette “وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأُذُوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرَضْنَا عَنْهُمَا” – *İçinizden bu çirkin işi işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin.*”⁸⁸⁴ buyrulmaktadır. Ettafeyyiş zina eden erkeğe verilecek cezanın aşağılanma, yerme, sövme gibi lafzi ceza olduğunu ifade etmektedir. Müfessir, erkeğe ev hapsi verilmemesinin sebebini erkeğin belli bir kazanç ihtiyacının olması ve bu kazancı sağlaması için çalışması olarak açıklamaktadır.⁸⁸⁵

Ev hapsi ve ta’zirden sonra zinanın haddi ile ilgili “الرَّانِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةً” – *Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet göstermeyin.*”⁸⁸⁶ âyeti nâzil olmuştur. Müfessire göre celde ve recm cezaları, hapis ve ta’zir cezalarını neshetmemiştir. Bu durumda recm ve celde cezası Allah’ın yeni hükmünün beyanıdır.⁸⁸⁷

Ettafeyyiş ilgili âyet doğrultusunda dört kişinin şahitliği ile zina suçu sabit olan kimselerin yüz sopa yahut recm cezasına çarptırılması gerektiğini belirtmektedir. Âyette zâninin evli yahut bekar olması ile ilgili bir detay verilmemiştir. Ettafeyyiş celde cezasının hem bekar hem evli olan kimse için geçerli olduğunu, recm cezasının ise sadece evli olan kimse için geçerli olduğunu ifade etmektedir.⁸⁸⁸ Müfessir celde cezası olan kişilerin mahrem bölgeleri başta olmak üzere kafa, yüz, karın ve göğüs bölgelerine vurulmaması hususunda okuyucuyu uyarmaktadır.⁸⁸⁹

Ettafeyyiş recm âyetinin⁸⁹⁰ Nûr yahut Ahzâb sûresinde yer alan bir âyet olduğunu ifade ederken bu âyetin hükmünün bâki olup tilavetinin nesh edildiğini ileri sürmektedir. Nitekim Hz. Peygamber iki Yahudi’nin zina etmesi üzerine bu âyeti okuyarak onların

⁸⁸⁴ en-Nisa 4/16.

⁸⁸⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 3/167-168.

⁸⁸⁶ en-Nûr 24/2.

⁸⁸⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 3,167.

⁸⁸⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 3/166, 10/66.

⁸⁸⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*; 10/65.

⁸⁹⁰ الشيخ و الشيخة إذا زنيا فارجموها البتة نكالا من الله و الله عزيز حكيم

recmedilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁸⁹¹ Müfessire göre recmin gerek âyette zikredilmesi gerek sünnette uygulanması, onun, zinanın cezalarından biri olduğunu kanıtlamaktadır.⁸⁹²

Hâriciliğin günümüze ulaşan tek kolu şeklinde ma'rûf olan İbâzî mezhebi bu noktada da Hâricîlerden ayrılmaktadır. Zira Hâricîler recmin meşru olmadığını savunurken⁸⁹³ Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyiş ve mezhebi, recmin varlığını kabul etmektedir.⁸⁹⁴ İbâzî mezhebinin bu meseledeki tutumu da onların “Hâricîliğin devamı” şeklindeki algıyı yıkma noktasında önemli rol oynamaktadır.

Zina suçunu işleyen evli ve bekar kimselerin cezaları farklı olduğu gibi hür ve kölelerin cezaları da birbirinden farklıdır. Eттаfeyyiş, hür bir bekar zina suçu işlerse yüz sopa ile hür bir evli zina suçu işler ise recm ile cezalandırıldığını belirttikten sonra köle yahut cariyenin cezasının, hürlerin cezalarının yarısı olduğunu vurgulamaktadır. Müfessir bu noktada Hz. Peygamber'in “Köleye, hüre uygulanan haddin yarısı vardır.” hadisine işaret etmektedir. Buna göre bekar bir köle yahut cariyeye zina suçu işlerse elli sopa ile cezalandırılırken evli köle yahut cariyeye recm uygulanmaz. Zira recmin yarısını uygulamak mümkün değildir. Bu durumda evli olan köle yahut cariyenin cezası da bekar olanın cezası gibidir.⁸⁹⁵

Eттаfeyyiş'e göre zâninin mecnun veya çocuk olması durumunda had cezası uygulanmaz. Aynı durum zina suçu şüpheli olaylar içinde geçerlidir. Şayet şahitler tanıklıkta birleşemezse bu noktada da recmden yahut celdeden söz edilemez.⁸⁹⁶

Zina suçu işleyen gayr-i müslimin cezası meselesinde ise müfessir, zina suçu işleyen kişinin muvahhit yahut müşrik olmasının cezanın uygulanmasında herhangi bir değişiklik meydana getirmeyeceği görüşündedir. Nitekim tefsirinde “Muhsan olan müşrik zina ettiği vakit muhsan olan muvahhit gibi recmedilir.” şeklinde bir beyanda bulunmaktadır.⁸⁹⁷

⁸⁹¹ Buhâri, “Hudûd”, 23 (6841).

⁸⁹² Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 10/66.

⁸⁹³ es-Sâbûnî, *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*, 2/21.

⁸⁹⁴ Siyâbî, *Medhal ilâ Mezhebi'l-İbâzî*, 179.

⁸⁹⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 10/66.

⁸⁹⁶ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 10/66.

⁸⁹⁷ Eттаfeyyiş, *Teyşîru't-Tefsîr*, 10/66.

Müfessir, zânilerin cezasının tatbiki hususunda merhamet gösterilmemesi gerektiğini ifade etmekte, celde sayısının düşürülmemesi yahut darbin şiddetinin hafifletilmemesini tavsiye etmektedir.⁸⁹⁸

İlgili âyetin devamına göre zina suçunun cezası tatbik edildiği vakit bir grup insan bu olaya tanıklık etmelidir.⁸⁹⁹ Âlimler bu grubun kaç kişiyi kapsadığı meselesinde ihtilaf halindedirler. İmam Mâlik iki yahut daha fazla kişinin, cezanın uygulandığına şahit olmasını yeterli bulurken Ettafeyyiş, üç yahut üçten fazla kişinin şahitliğinin yeterli olduğunu savunmaktadır.⁹⁰⁰

4.4.1.3. Zina Eden Kimsenin Evlilik Durumu

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan âyete göre zina eden bir erkek zinakâr yahut müşrik bir kadın ile zina eden bir kadın da zinakâr yahut müşrik bir erkek ile evlenebilir.⁹⁰¹

Ettafeyyiş, âyette yer alan “نكح” fiilini evlenme akdi olarak açıklayarak konu ile ilgili “Zina eden biri için münasip olan kendi gibi zina eden biri yahut müşrik biri ile evlenmesidir. Zira iffetli kişi zina eden biri ile evlenmekten sakınır. Şayet iffetli biri ile zinakâr biri evlenir ise iffetli olanın diğerinden bir farkı kalmaz.” beyanında bulunmaktadır.⁹⁰²

Ettafeyyiş, zina edilen kadın ile evlenme meselesinde hem menfî hem müspet görüşleri eserinde zikretmektedir. İlk görüşe göre mümin bir erkek, zina eden bir kadın ile evlenemez. Abdullah İbn Mes'ud ve Berâ b. Âzib'den rivayet edilene göre kim bir kadın ile zina ederse o kadın o adama asla helal olmaz. Nitekim Hz. Aişe'ye bir erkeğin zina ettiği kadın ile evlenip evlenemeyeceği sorulduğunda o, bunu kerih olarak değerlendirmiştir. İkinci görüş ise mümin bir erkeğin zina ettiği kadın ile evlenebileceğidir. Zira Abdullah b. Abbas'a bu mesele sorulduğu vakit o, Hz.

⁸⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 10/66-67.

⁸⁹⁹ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ – *İnananlardan bir topluluk da onların cezasına şahit olsun.* en-Nûr 24/2.

⁹⁰⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 10/68.

⁹⁰¹ الرَّأْيُ لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحَرِّمٌ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ – *Zinakâr erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadın ile evlenir, zinakâr kadın da ancak zinakâr erkek yahut müşrik kadın ile evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır.* (en-Nûr 24/3).

⁹⁰² Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*; 10/67-68.

Peygamber'in "Başlangıcı zina idi ama sonu nikâhtır. Haram, helal olan şeyi haram kılmaz." buyurduğunu söylemiştir.⁹⁰³ Ettafeyyiş'in mesele hakkındaki görüşü ise tövbe etmeyen zinakâr kadın ile evlenmenin haram olduğu yönündedir. Şayet karı kocadan biri zina eder ise müfessire göre nikâhı feshedilir.⁹⁰⁴

4.4.1.4. Livâta ve Sihâk – اللواط و السحاق

Homoseksüelliği ifade eden bu iki lafızdan livâta; erkekler arasındaki eşcinsel ilişkiyi⁹⁰⁵, sihâk ise kadınlar arasındaki eşcinsel ilişkiyi tanımlamaktadır.⁹⁰⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu bilhassa Lût Peygamber'in kavminden bahseden âyetlerde işlenmektedir.⁹⁰⁷

Ettafeyyiş Ankebût sûresinin 29. âyetinin⁹⁰⁸ tefsirinde eşcinselliği "çirkin biri iş" olarak tanımlamakta ve bunun çirkin olmasının sebebini, eşcinselliğin neslin devam etmesini engellemesi olarak değerlendirmektedir.⁹⁰⁹ Müfessir bu işin çirkinliğini vurgulamak için "Cennette içkiye izin verilecektir. Zira cennetteki içkinin sarhoşluk edici özelliği olmayacak. Ancak Allah, livâtaya cennette de izin vermeyecektir." beyanında bulunmakta⁹¹⁰ ve eşcinselliğin haram olduğunu ifade etmektedir.⁹¹¹

Ettafeyyiş A'râf sûresinin 81. âyetinin⁹¹² tefsirinde eşcinselliğin cezasına değinmektedir. Müfessire göre bu çirkin işi yapanların cezası recm, yüksek tepeden atılmak yahut kılıç ile öldürülmektir. Ancak tepeden atılma durumunun ölüm ile sonuçlanacağı kesin olmadığı için livâta yapan fail ve mefulün recmedilmesi yahut

⁹⁰³ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 10/69.

⁹⁰⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 10/68.

⁹⁰⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livâta", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/198.

⁹⁰⁶ Salim Ögüt, "Sihâk", *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/169.

⁹⁰⁷ el-A'râf 7/80-81, eş-Şu'arâ 26/165, en-Neml 27/54-55, el-Ankebût 29/28-29.

⁹⁰⁸ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَتَقْطَعُونَ السَّبِيلَ وَتَأْتُونَ فِي نَادِيَكُمُ الْمُنْكَرَ – Siz hâlâ erkeklere yaklaşıp, meşru yolu kapatacak,

toplantılarınızda ahlak dışı işler yapacak mısınız?

⁹⁰⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 11/60-61.

⁹¹⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 5/115, 11/62.

⁹¹¹ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 5/115, 10/279.

⁹¹² إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُشْرِفُونَ – Kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere

yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkınlık eden bir topluluksunuz.

kılıç ile öldürmesi daha uygun bir cezadır. Ettafeyyiş işin faillerinin muhsan, gayr-ı muhsan, köle yahut cariye olmasının cezada bir değişikliğe yol açmayacağını belirtmektedir. Buna göre her kim eşcinsellik hayatı yaşar ise cezası recmdir. Nitekim hadiste “Lût kavminin işini yapan kimseleri görürseniz bu işin faillerini öldürün.” buyrulmaktadır.⁹¹³

Ettafeyyiş eserinde livâtanın cezası ile ilgili sahâbeden gelen rivayetlere yer vermektedir. Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas’a göre livâtanın cezası recm iken Ebû Bekir’e göre Lût kavminin yaptığı işi yapanın cezası yakılmaktır.⁹¹⁴

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinin âlimlerine göre livâta zinanın haddini gerektirir. Hanefî mezhebine göre ise sadece ta’ziri gerektirir. Zira eşcinsellik zina değildir ve nesebin karışmasına yol açmamaktadır.⁹¹⁵

Kadınlar arasındaki eşcinsel ilişkiyi ifade eden sihâkın, Kur’ân-ı Kerîm’de cezası açık bir şekilde belirtilmemiştir. Fakat bazı müfessirler Nisa sûresinin 15. âyetinin⁹¹⁶ sihâk suçunun cezasını düzenlediği görüşündedir. Ettafeyyiş, Ebû Müslim’in âyeti bu şekilde yorumladığını izah ederek şu açıklamayı yapmaktadır: “Ebû Müslim’e göre âyette geçen fâhişe kelimesinden kasıt sihâktır ve Allah’ın açtığı yol ise erkekler ile evlenmeleridir.”. Ancak Ettafeyyiş’e göre bu yorumun geçerli bir görüş değildir.⁹¹⁷

4.4.2. Kazf - القذف

Sözlükte “taş yahut benzeri bir şeyi atmak” anlamına gelen kazf ifadesi terim olarak “bir kişiye zina ithamında bulunmak yahut nesebini reddetmek” şeklinde tarif edilmektedir.⁹¹⁸ Âyette kazf meselesi ile ilgili “وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ

⁹¹³ Ettafeyyiş, *Teysîru ’t-Tefsîr*, 5/112.

⁹¹⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru ’t-Tefsîr*, 5/112.

⁹¹⁵ ez-Zühaylî, *Mevsûatü ’l-Fikhi ’l-İslâmî ve ’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 5/813.

⁹¹⁶ — وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِنَّهُنَّ مَتَّوِّعَاتٌ أَوْ بَرِيءَاتٌ أُولَئِكَ يَفْعَلُ اللَّهُ بِهِمْ مَا يَشَاءُ

Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veya Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun.

⁹¹⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru ’t-Tefsîr*, 3/167.

⁹¹⁸ ez-Zühaylî, *Mevsûatü ’l-Fikhi ’l-İslâmî ve ’l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 6/20.

فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ – İffetli kadınlara iftira atan sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen sopa vurun ve artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte onlar fasıkların ta kendisidir.”⁹¹⁹ buyrulmaktadır.

Ettafeyyiş âyette kullanılan “رمى” fiilinde istiâre sanatının yapıldığını belirterek kastedilen mananın zina iftirası atmak olduğunu vurgulamaktadır. İhsân kelimesini “Hür ve bülüğa ermiş kişinin kendisini zinadan koruması, iffetli olmasıdır.” şeklinde açıklayan müfessir, muhsan kadınlara eşleri dışında zina iftirası atan hür kişilerin dört şahit ile bunu ispat edemedikleri durumda onların seksen sopa ile cezalandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Şayet bu iftirayı atan bir köle yahut câriye ise onun cezası kırk sopadır.⁹²⁰

Ettafeyyiş çocuğu olup babası belli olmayan kadının, dilsiz, mecnun yahut sekr halinde olan (haram yollar ile sarhoş olanlar dışında) kimselerin kazfinin geçersiz olduğunu ve onlara ceza uygulanmayacağını ifade etmektedir.⁹²¹ Hanefî mezhebine göre dilsizin kazfî geçersiz iken Mâliki, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre suç geçerlidir ve had uygulanmalıdır.⁹²²

“Ben zâni değilim.”, “Annem zâni değildir.” gibi ta‘riz yolu ile atılan zina iftirası da müfessire göre herhangi bir cezayı gerektirmemektedir.⁹²³ İmam Ebû Hanife ve İmam Şâfiî’ye göre bu nevi sözler zina iftirası kabul edilmemekte iken İmam Mâlik ta‘riz yolu ile ifade edilen sözleri zina iftirası olarak değerlendirmekte ve iftirayı atana ceza uygulanmasına hükmetmektedir.⁹²⁴

Ettafeyyiş ilgili âyette yer alan “وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ” ifadesi gereğince kazf suçu işleyen kimsenin hayatı boyunca şahitliğinin mutlak anlamda kabul edilmeyeceğini ve artık o kimsenin fasıklardan biri olduğunu belirtmektedir. Ancak bir

⁹¹⁹ en-Nûr 24/4.

⁹²⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 10/70-71.

⁹²¹ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 10/71.

⁹²² Abdurrahmân Cezîrî, *el-Fıkh ‘ale ‘l-mezâhibi ‘l-erba ‘a*, 2. bs. (Beyrut: Dârü ‘l-Kütübi ‘l-İlmiyye, 2003), 5/104.

⁹²³ Ettafeyyiş, *Teyşîru ‘t-Tefsîr*, 10/71.

⁹²⁴ es-Sâbûnî, *Revâiu ‘l-Beyân Teyşîru Âyâti ‘l-Ahkâm mine ‘l-Kur ‘ân*, 2/64-65.

sonraki âyette “إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” – *Bundan sonra tövbe edip hallerini düzeltenler istisnadır. Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir.*” buyrulur. Müfessirler bu istisnadan söz edilmektedir. Müfessirler bu istisnanın müstesna minhinin hangi lafızda yahut lafızlarda olduğu hususunda ihtilaf etmektedirler. Eттаfeyyiş’e göre kâzif, fasıklardan olmadığını ve yalan söylediğini itiraf edip tövbe eder ise şahadet kabul edilir ancak cezasını çekmelidir. Zira tövbe haddi ortadan kaldırmaz. Bu durumda Eттаfeyyiş’in konu hakkındaki düşüncesi, istisnanın şahadet lafzı üzerinde olmasıdır. Nitekim müfessir görüşünü Hz. Ömer’in, Muğire aleyhine kazf şahadetinde bulunan Ebu Bekre’ye “Kim tövbe eder ise şahadet kabul edilir.” şeklindeki telkini ile delillendirmektedir.⁹²⁵ İmam Ebu Hânife’ye göre istisna âyetteki fasık ifadesi üzerinde geçerlidir. Bu bağlamda müfterinin sadece fasıklık vasfı ortadan kalkar ve şahadet ebedi olarak kabul edilmez. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel’e göre ise istisna hem şahadet hem fasık cümlelerini kapsamaktadır. Bu durumda tövbe edip cezasını çeken müfterinin fasıklık vasfı ortadan kalkar, şahadet de kabul edilir.⁹²⁶

4.4.3. Hırsızlık

Kur’ân-ı Kerim’de cezası haber verilen suçlardan bir tanesi hırsızlıktır. Nitekim âyette, “وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ” – *Hırsızlık yapan erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlü olan ve hikmet sahibi olandır.*”⁹²⁷ buyrulmaktadır.

Eттаfeyyiş âyette hitabın erkek hırsız ile başlayıp kadın hırsız ile devam etmesini, erkeğin hırsızlığa karşı kadından daha fazla meylinin bulunmasına bağlamaktadır. Nitekim zina âyetinde ilk muhatabın kadın olması da kadının zinaya karşı erkekten daha meyilli olması ile ilgilidir.⁹²⁸

Hırsızlık suçunda haddin uygulanabilmesi için hırsızın çalacağı malın miktarı âlimlerin ihtilaf ettiği konulardan bir tanesidir. Tefsirinde bu ihtilafa yer veren müfessirin görüşüne göre çeyrek dinar yahut bu miktara karşılık gelen bir malın çalınmasında el kesme haddi uygulanmalıdır. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik’in

⁹²⁵ Eттаfeyyiş, *Tefsîru ’l-Tefsîr*, 10/72.

⁹²⁶ es-Sâbûnî, *Revâiu ’l-Beyân Tefsîru Âyâti ’l-Ahkâm mine ’l-Kur’ân*, 2/70-71.

⁹²⁷ el-Mâide 5/38.

⁹²⁸ Eттаfeyyiş, *Tefsîru ’l-Tefsîr*, 4/28.

göndermiş ve tedavi amacıyla bu develerden istifade edebileceklerini söylemiştir. Bu kimseler orada iyileştikten sonra İslâm'dan dönmüşler ve çobanı işkenceler neticesinde öldürmüşlerdir. Hz. Peygamber de bunu duyunca aynı işkenceleri kısas yolu ile kendilerine uygulanmasını emretmiştir. Olayın ardından da ilgili âyet nâzil olmuştur.⁹³³

Müfessir “الذين يحاربون الله - Allah'a savaş açanlar” ifadesinin yorumunda hakikî anlamdan ziyade mecazî anlamı tercih etmektedir. Müfessire göre âyette geçen Allah lafzı tâzim amaçlı zikredilmekte ve muharip ile “قطاع الطريق – yol kesenler” kastedilmektedir. Ettafeyyiş muharibin, bazı müfessirler tarafından “Allah ve peygamber dostları ile savaşıyor kişi” olarak yorumlandığı belirtse de bu yorumu tercih etmemektedir. Bu bağlamda her kim mümin yahut gayr-i müslimin yolunu keser, malını zorla alır veya kan döker ise o kimse öldürülme, asılma, el ve ayağın kesilmesi yahut sürgün cezalarından birine çarptırılmalıdır. Nitekim yol kesme ve bu diğer faaliyetler, Allah'ın emrine muhalefet etmektir. Müfessir, bu isyanın cezasız kalmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁹³⁴

İbâziyye mezhebine göre bu cezalardan “تصليب-asilma” cezası muvahhit kimseye uygulanmamaktadır. Nitekim mezhep asılma cezasını, çarmıha germek yahut ölene kadar bıçak ile yaralamak olarak değerlendirmektedir. Ettafeyyiş asılma cezası ile ilgili “Öldürüldükten sonra üç gün çarmıhta bekletilir.”, “Öldürülmeden önce çarmıhta üç gün asılı bekletilir sonra indirilip öldürülür.” şeklinde görüşleri zikretmekte ancak mezhebinin görüşünü tercih etmektedir. Müfessir, cenazenin yıkanması ve namazının kılınması konusunda ise “Muharip öldüğü vakit yıkanmaz, cenaze namazı da kılınmaz.” görüşünü benimsemektedir.⁹³⁵

Ettafeyyiş cezalardan biri olan el ve ayak kesilmesi meselesinde elde sağ tarafın, ayakta ise sol tarafın kesilmesini tercih etmektedir. Nitekim hırsızlık suçunda kesilen

⁹³³ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 4/20-21.

⁹³⁴ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 4/18-19.

⁹³⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 4/20.

el, sağ taraftadır. Dolayısıyla muharibin de sağ eli ve çaprazı olan sol ayağı kesilmelidir.⁹³⁶

Sürgün cezası ile ilgili Ettafeyyiş, “Şayet muharip, bir şey almadan ve birini öldürmeden kaçarsa o, yakalandığı vakit ibret için imam tarafından sürgün edilmelidir.” açıklamasını yapmaktadır. İbâziyye mezhebine göre muharip hem bir şey alıp hem birini öldürüp kaçarsa yakalandığı vakit bu hükümler uygulanana kadar hapsedilir.⁹³⁷

Ettafeyyiş âyette zikredilen hükümler arasında tercihin nasıl yapılacağı hususunda imama söz hakkı tanımaktadır. Ona göre imam âyette belirtilen hükümlerden birini uygulayabilir. İmam Mâlik’e göre ise âyetin zâhiri sebebiyle imam had tercihinde muhayyerdir.⁹³⁸

İlgili âyetin devamında yakalanmadan önce bu işten (Allah ve peygamberi ile savaşmak ve bozgunculuk çıkarmak) pişman olup tövbe edenlerin söz konusu cezalardan müstesna oldukları haber verilmektedir.⁹³⁹ Bu bağlamda müfessir, Allah ve peygamberinin emirlerine muhalif olanların ve toplumda fesatlık çıkarmak için çabalayanların, yakalanmadan önce bu yaptıkları işten ötürü tövbe etmeleri durumunda dünyevi cezaların onların üzerinden düştüğünü açıklamaktadır. Ancak muharip yakalandıktan sonra tövbe ederse ona ceza uygulanmaktadır. Şayet muharip müşrik ise Müslüman olması ile cezası düşmektedir.⁹⁴⁰

4.4.5. Yemin

Âlimler yemini; lağv, mun‘akide ve gamûs yemin olmak üzere üç kısma ayırmışlardır. Yemin-i lağv, yanlışlıkla yahut doğru olduğu zannedilerek yapılan yemin iken yemin-i gamûs, geçmişte yaşanan bir hadise ile ilgili kasıtlı olarak yalan yere yapılan

⁹³⁶ Ettafeyyiş, *Teysîru ‘t-Tefsîr*; 4/20.

⁹³⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru ‘t-Tefsîr*; 4/21.

⁹³⁸ Ettafeyyiş, *Teysîru ‘t-Tefsîr*; 4/21-22.

⁹³⁹ إِلَّا الدِّينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - *Ancak onları yenip ele geçirmenizden önce tövbe edenler müstesna! Bilin ki Allah çok bağışlayan ve esirgeyendir* (el-Mâide 5/34).

⁹⁴⁰ Ettafeyyiş, *Teysîru ‘t-Tefsîr*; 4/22-23.

yemindir. Yemin-i mun'akide ise kişinin gelecekte bir işi yapıp yapmayacağına dair yemin etmesi ancak bu yeminin zıttı olarak hareket etmesidir.⁹⁴¹

Kur'an-ı Kerim'de yemin konusu, “ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَمَدْتُمْ الْأَيْمَانَ ”
فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ
كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ - Allah sizi
yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Ancak kalplerinizin azmettiği yeminlerden ötürü sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirmekte olduğunuzun orta derecesinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut köle âzat etmektir. Buna imkânı olmayan ise üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğinizde (bozarsanız) yeminleriniz kefareti işte budur. Yeminlerinize bağlı kalın. Allah âyetlerini sizin için bu şekilde açıklıyor ki şükredesiniz.”⁹⁴² âyetinde işlenmektedir.

Ettafeyyiş lağv ifadesini kasıtsız yapılan yahut bir şeyin doğru olduğu zannedilerek yapılan yemin olarak izah etmektedir.⁹⁴³ Kişi ne söylediğini anlayamayacak durumda iken (kızgınlık, uyku, sarhoşluk vb. haller gibi) kalpten olmamak kaydıyla lisan ile ettiği yeminler lağv yemin olarak değerlendirilmektedir. Bu şekilde kalpte yemin kastı olmadan yahut meselenin doğru olduğunu zannederek yemin lafızları (Hayır, vallahi – Evet, vallahi gibi) ile yemin eden kişiye kefaret yahut azap yoktur.⁹⁴⁴

Âyetin devamında gelen “عَمَدْتُمْ” ifadesindeki ق harfinin şeddeli olmasını mübalağa sanatı ile ilişkilendiren müfessir, bu yemini ise hem lisanın hem kalbin Allah dediği, bilerek yapılan yemin olarak açıklamaktadır. Bu şekilde hem lisan hem kalp ile kasıtlı olarak yemin eden kişi yeminini bozar ise kefaret ödemelidir.⁹⁴⁵

Kefâret sırasıyla on miskini yedirmek yahut onları giydirmek yahut köle âzat etmek ile gerçekleşmektedir. Ettafeyyiş bu mesele hakkında İmam Ebû Hanîfe ile ihtilaf ettiklerini ifade ederek on miskine yedirilecek yemeğin yahut giydirilecek kıyafetin

⁹⁴¹ es-Sâbûnî, *Revâiu 'l-Beyân Tefsîru Âyâti 'l-Ahkâm mine 'l-Kur 'ân*, 1/569.

⁹⁴² el-Mâide 5/89.

⁹⁴³ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*; 4/122.

⁹⁴⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*; 2/52-53.

⁹⁴⁵ Ettafeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*; 4/122.

bir kişiye verilmesini kabul etmemektedir. Müfessire göre esas olan on ayrı kişinin ihtiyacının giderilmesidir.⁹⁴⁶

Âyetin zâhirine göre yiyeceklerin hepsi kefâret için uygun ve yeterlidir. Ancak Eттаfeyyiş, İbâzî mezhebine göre kefâret verilecek yiyeceğin, altı üründen biri olması gerektiğini ifade etmektedir.⁹⁴⁷ Bu ürünler; buğday, hurma, arpa, kuru üzüm, çavdar ve mısırdır.⁹⁴⁸ İbn Ömer'e göre kefâret için hurma ve ekmek yahut yağ ve ekmek verilmesi yeterli iken et ve ekmek verilmesi en iyi ve faziletli olanıdır. İbn Sirin'e göre ise en faziletli et ve ekmek, orta seviyelisi yağ ve ekmek, en alt seviyede olan ise hurma ve ekmek vermektir.⁹⁴⁹

Müfessir ödenecek kefâretin kıyafet olarak verilmesi durumunda kıyafet için bazı şartlar ileri sürmektedir. Buna göre kıyafet şayet bir kadına veriliyor ise bu kıyafet kadının mahrem bölgelerini tamamen örtmeli, sadece yüz ve bileklerin açık kalabileceği bir kıyafet tercih edilmelidir. Bu kıyafet İbn Abbas'a göre cübbe-abaya, İbn Ömer'e göre gömlek yahut elbise olabilir.⁹⁵⁰

Kefâret köle azat etmek şeklinde ödenecek ise bu köle Eттаfeyyiş'e göre mü'min olmalıdır. İmam Ebû Hanîfe katl kefâreti dışında yemin, zıhâr ve diğer kefâret türlerinin hepsinde kâfir kölenin azat edilmesini caiz olarak değerlendirmektedir. Müfessir bu meselede İmam Ebû Hanîfe ile ihtilaf ettiklerini belirtmektedir.⁹⁵¹

Yedirmek, giydirmek yahut köle azat etmek şeklinde kefâret ödeyecek güce sahip olmayan kişi üç gün oruç tutarak kefâretini ödeyebilir. Müfessir rivayetlere göre on beş yahut yirmi dirhemi olmayan kimsenin oruç tutarak kefâretini ödeyebileceğini ifade etmekte ancak bir değerlendirmede bulunmamaktadır. İmam Ebû Hanîfe'ye göre malı nisap miktarına ulaşmayan kişi kefâretini oruç tutarak ödemeli iken İmam Şâfiî'ye göre hem kendi hem ailesi için bir gün ve bir gece geçirebilecek malı olmayan kimse kefâretini oruç ile ödemelidir.⁹⁵² Eттаfeyyiş'e göre kefâret orucu da ramazan

⁹⁴⁶ Eттаfeyyiş, *Teysîru 'l-Tefsîr*, 4/124.

⁹⁴⁷ Eттаfeyyiş, *Teysîru 'l-Tefsîr*, 4/124.

⁹⁴⁸ el-Citâli, *Kavâidü'l-İslâm*, 2/18.

⁹⁴⁹ Eттаfeyyiş, *Teysîru 'l-Tefsîr*, 4/124.

⁹⁵⁰ Eттаfeyyiş, *Teysîru 'l-Tefsîr*, 4/124-125.

⁹⁵¹ Eттаfeyyiş, *Teysîru 'l-Tefsîr*, 4/125.

⁹⁵² Eттаfeyyiş, *Teysîru 'l-Tefsîr*, 4/126.

ayının kaza orucu gibi peş peşe tutulmalıdır. Ancak İmam Şâfiî'ye göre bu orucun peş peşe tutulma zorunluluğu yoktur.⁹⁵³

Yemini bozmadan evvel kefâret vermek meselesi ile ilgili Eттаfeyyiş, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin görüşlerini okuyucu ile paylaşmaktadır. Bu meselede İmam Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu ifade eden müfessir, yemin bozulmadan kefâretin verilemeyeceğini savunmaktadır. İmam Şâfiî'ye göre kefâret yedirmek, giydirmek ve köle azat etmek olarak ödenecek ise yemin bozulmadan önce kefâret ödenebilir. Ancak bunların hiçbirine güç yetiremeyen ve oruç tutarak kefâretini ödeyecek olan kişi yemini bozmadan önce kefâret oruçlarını tutamaz.⁹⁵⁴

4.4.6. İçki

Hamr (içki), sözlükte bir şeyi örtmek anlamına gelmekte olup üzüm suyunun yoğunlaştırılması ile edilen içkinin genel adıdır. İçkinin sarhoş edici bir özelliğe sahip olması ve bu sarhoşluğun akli örtmesi sebebi ile söz konusu içeceğe hamr ismi verilmiştir.⁹⁵⁵

İçkinin yasaklanması İslam tarih sahnesinde tedrici olarak gerçekleşmiştir. Zira insanların içmeye alıştıkları bu meşrubatı tek seferde terk etmeleri güç idi.⁹⁵⁶ Bu sebep ile gerek Mekke gerek Medine döneminde içki ile ilgili âyetler nâzil olmuş ve nihayetinde haram kılınmıştır.⁹⁵⁷

Bu bağlamda içki hakkında nâzil olan ilk âyet, “ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا ”⁹⁵⁸ *Hurma ve üzüm meyvelerinden içki ve güzel besinler elde edersiniz.*

âyetidir. Eттаfeyyiş'e göre âyet, Allah'ın insanlara üzüm ve hurmayı bolca vermesinden ve insanların bu meyveler ile yaptıklarından haber vermektedir.⁹⁵⁹

⁹⁵³ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 4/126.

⁹⁵⁴ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 4/123.

⁹⁵⁵ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/32.

⁹⁵⁶ Eттаfeyyiş, *Teyşîru 't-Tefsîr*, 2/32.

⁹⁵⁷ en-Nahl 16/67, el-Bakara 2/219, en-Nisâ 4/43, el-Mâide 5/90-91.

⁹⁵⁸ en-Nahl 16/67,

⁹⁵⁹ 8/25.

İçkinin yasaklanmanın ikinci aşaması, “يَسْتَأْتُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ” – *İçki ve kumar hakkında sana soruyorlar. De ki: İkisinde de insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları faydalarından çoktur.*”⁹⁶⁰ âyeti ile gerçekleşmiştir. Eттаfeyyiş’in nüzûl sebebi olarak zikrettiği rivayete göre Hz. Ömer ve ensardan bir grup Hz. Peygamber’e gelerek içki ve kumar hakkında fetva istemişlerdir. Bunun üzerine ilgili âyet nazil olmuş ve kimisi içkinin zararının daha fazla olmasından ötürü onu bırakırken kimisi içkide bulunan yararlardan ötürü onu içmeye devam etmiştir.⁹⁶¹

Üçüncü aşamada ise “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ” – *Ey iman edenler! Sarhoş halde iken ne söylediğinizi bilene kadar namaza yaklaşmayın.*”⁹⁶² âyeti nâzil olmuştur. Eттаfeyyiş, “Sebebin hususiliği lafzın umumiliğine engel değildir.” prensibini hatırlatarak âyetin sebab-i nüzûl bilgisini okuyucu ile paylaşmaktadır. Rivayete göre Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652) Müslümanları evine davet etmiş, onları yedirip içirmiş ve içki ikram etmiştir. Ardından akşam namazı vakti geldiği zaman Hz. Ali’yi imam olarak öne geçirip birlikte namaz kılmışlardır. Hz. Ali içkinin verdiği sarhoşluktan ötürü Kâfirûn sûresini “أعبد ما تعبدون و نحن نعبد ما تعبدون” şeklinde okumuş, bunun üzerine Nisa sûresinin 43. âyeti inmiştir.⁹⁶³

İçkinin yasaklanmasının son aşaması, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ” – *Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*”⁹⁶⁴ âyeti ile tamamlanmıştır. Rivayete göre Utban b. Mâlik evinde bir yemek tertip etmiştir. Davetliler arasında Sa’d b. Ebî Vakkas da vardır. Yemekte içki ikram edilmiş, davetliler içkinin sarhoşluğu ile kasideler okumaya başlamıştır. Davetliler kendi soylarını öven kasideler okuyunca İbn Ebî Vakkas da kendi kabilesini metheden, ensarı hicveden bir

⁹⁶⁰ el-Bakara 2/219.

⁹⁶¹ Eттаfeyyiş, Teysîru’t-*Tefsîr*, 2/31-32.

⁹⁶² en-Nisâ 4/43.

⁹⁶³ Eттаfeyyiş, Teysîru’t-*Tefsîr*, 3/227. Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 5 (3293).

⁹⁶⁴ el-Mâide 5/90.

kaside okumuş ve nihayetinde orada bulunan biri tarafından yaralanmıştır. İbn Ebî Vakkas durumu Hz. Peygamber'e haber verince Hz. Ömer, “Allah'ım, bize içki hakkında gönlümüze şifa olacak bir beyân gönder.” diye dua etmiştir. Bunun üzerine söz konusu âyet nâzil olmuştur.⁹⁶⁵ Ettafeyyiş bu âyetten sonra içkinin, miktarı fark etmeksizin yasaklandığını belirtmektedir. Nitekim Hz. Peygamber “Çoğu sarhoş edici şeyin azı da haramdır.”⁹⁶⁶ buyurmaktadır.⁹⁶⁷

Bir sonraki âyette, “إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ، وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ سَأَلْنَا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِحَقِّ مَا نَسَخَ مِنَ الْأَشْيَاءِ فَجَاءَ بِشَيْءٍ مُشَابِهٍ لَهَا وَجَدْتُمْ أَنَّ اللَّهَ يُرِيدُ أَنْ يَكْفُرَكُمْ أَفَنْتُمْ لَهُ بَلَاءًا لَبِيبًا” – *Muhakkak şeytan, içki ve kumar ile aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz mi?*⁹⁶⁸ buyrulması Ettafeyyiş tarafından, “Allah, içki ve kumarın haramlığını onların, ‘düşmanlık ve kine sebep olan şeyler’ olduğunu vurgulayarak tekit etmektedir. Felaha ermek ancak onlardan sakınmak ile mümkündür.” şeklinde yorumlanmaktadır.⁹⁶⁹

4.4.7. İrtidad - الردة

İrtidad sözlükte “geri dönmek, kabul etmemek” anlamlarına gelen redd kökünden türemekte ve terim olarak Müslüman bir kimsenin kendi iradesi doğrultusunda İslâm dininden çıkması anlamına gelmektedir.⁹⁷⁰

İrtidad eden kimse (mürtedd-mürtedde), doğru yoldan sapan kimsedir. Yaptığı ameller gerek dünyada gerek ahirette geçersiz sayılacağı gibi bu kimse ahirette de çetin bir azaba çarptırılacaktır. Nitekim âyette, “وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ” – *Kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse onlar dünya ve ahirette amelleri boşa gidenlerdir. Onlar ateş ehlinden olup orada ebedi kalacaklardır.*⁹⁷¹ buyrulmaktadır. Bu bağlamda irtidad eden kimsenin

⁹⁶⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 2/28-29. Müslim, “Fedâilü's-sahâbe”, 43.

⁹⁶⁶ Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5.

⁹⁶⁷ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/128.

⁹⁶⁸ el-Mâide 5/91.

⁹⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teysîru't-Tefsîr*, 4/130.

⁹⁷⁰ ez-Zühaylî, *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*, 6/172.

⁹⁷¹ el-Bakara 2/217.

uhrevî cezası Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilirken dünyevî cezasından bahsedilmemektedir.

Ettafeyyiş'e göre irtidad eden kimse ölmeden evvel tövbe edip tekrar Müslüman olsa dahi geçmişte yaptığı amelleri boşa gitmiştir. Mezhebi ile bu konuda aynı kanaatte olduğunu belirten müfessir, İmam Ebû Hanîfe ile de bu mesele üzerinde ittifak halinde olduklarını ifade etmektedir. Ettafeyyiş görüşünü, Mâide sûresinin 5. âyeti⁹⁷² ile delillendirmektedir. İmam Şâfiî'ye göre ise mürtedd ölmeden önce tövbe ederse (küfür üzere ölmezse) amelleri ona geri dönmektedir.⁹⁷³

Başka bir âyete göre irtidad edenlerin cezası cehennemde ebedi kalmalarının yanı sıra Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramalarıdır.⁹⁷⁴ Ettafeyyiş âyetin tefsirinde irtidad edip tövbe etmeyen bir kavmin Allah, melekler ve bütün insanlar tarafından lanete uğrayacaklarını, bu lanetin onların üzerlerinden kalkmayacağını, onların iyilik ve hayırdan ebediyen uzak kalacak zelillerden olacaklarını ve cehennemde ebedî kalacaklarını belirtmektedir.⁹⁷⁵

⁹⁷² وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝ - *Kim inanmayı reddederse amelleri boşa gider.*

Mutlaka o, ahirette hüsrana uğrayanlardandır.

⁹⁷³ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/29.

⁹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/87-88.

⁹⁷⁵ Ettafeyyiş, *Teysîru 't-Tefsîr*, 2/386.

SONUÇ

Hâricî fırkalarının günümüze ulaşan tek kolu olarak bilinen İbâzîyye mezhebi bu fırkalar içindeki en mutedil zümreyi oluşturmaktadır. Nitekim İbâzîlerin bu mutedil tavrı mezhebin, Hâricî fırkaları arasından günümüze kadar gelmeyi başaran tek mezhep olmasına vesile olmuştur. Mezhep içerisindeki bu mutedil tavrın sebebi ise kurucusu Abdullah b. İbâz'dan kaynaklanmaktadır. İbâzîler mezhebin kurucusunu Câbir B. Zeyd olarak telakki etse de gerek İbn Zeyd gerek İbn İbâz, Hâricîlerin sert tutumu karşısında onları eleştirmiş ve onlardan ayrılmak istemişlerdir. Nitekim Nâfi b. Ezrâk'ın hurûc teklifini reddeden Abdullah b. İbâz'ın bu tavrının kaynağı Câbir b. Zeyd olduğu rivayet edilmektedir. Bu bağlamda mezhebin imamlarından olan bu iki âlimin mutedil tavrı, İbâzîyye mezhebinin Hâricîlerden ayrılmasına zemin hazırlamıştır.

Abdullah b. İbâz önderliğinde Basra'da kurulan mezhep Câbir b. Zeyd ile akidesini ortaya koymuş, Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîm ile Basra dışındaki bölgelere yayılma imkânı bulmuştur. Günümüzde İbâzîyye Umman'ın resmi mezhebi olmakla birlikte Zengibar, Tunus, Cezayir, Libya, Hadramut ve Batı Sahra'nın belirli bölgelerinde varlığını devam ettirirken mezhebin nüfusu ise yaklaşık 2-3 milyon kişiye tekabül etmektedir.

20. yüzyılda yaşayan ve mezhebin Cezayir bölgesinde tekrar canlanmasına vesile olan Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş mezhep içerisinde “Kutb” lakabı ile anılmaktadır. Gerek dini ilimler gerek pozitif bilimlere olan yatkınlığı sebebi ile bu lakap ile anılan Eттаfeyyîş, eğitim faaliyetlerinin yanında toplumsal meselelerde de aktif rol almıştır. Nitekim Cezayir'in Fransız işgalinden kurtulup ulusal güvenliğin sağlanması adına çeşitli kuruluşlarda görev almıştır. Bu gayretinden ötürü Fransızlar tarafından eziyet ve hapsedilmeye maruz kalsa da davasından vazgeçmemiş, aynı zamanda eğitim faaliyetlerini de devam ettirmiştir. Eттаfeyyîş son tefsir eseri olan Teysîrû't Tefsîr'de de toplumsal birlik ve beraberlik mesajlarını okuyucuya iletmeye özen göstermiş, Müslümanların esaretten ancak “akidede öze dönüş” ilkesi ile kurtulabileceğini savunmuştur.

Hem tefsir hem fıkıh ilimleri ile temayüz eden Eттаfeyyîş'in, ahkâm âyetlerini yorumlarken genelde âyetlerde yer verilen hükümler ile yetinmeyi tercih ettiği tespit edilmiştir. Nitekim müfessir abdest âyetinin (el-Mâide 5/6) tefsirinde ayaklara mest

giymenin hükmüne değinmemektedir. Bu vb. örnekler neticesinde müfessirin açıklamalarında âyette yer alan hükümler ile sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.

Ettafeyyiş tefsirinde mezhebinin ahkâm noktasında Hanefiler ile olan benzerliğine değinmiş ve İmam Ebû Hanîfe için “Kendisi fikhî konularda biz İbâzîler ile arasında çokça ortak noktası olan bir âlimdir.” açıklamasını yapmıştır. Çalışmada incelenilen konular çerçevesinde müfessirin bu iddiasının doğruluğunu tespit etmek mümkündür. Nitekim zekat verilecek kimseler arasında sayılan kölelerden mükâteb köleye zekat verilmesi meselesi, hacca güç yetirebilmek için gerekli olan şartlar, hac yahut umrenin ifsadı halinde ibadetlerin kaza edilmesi, ihsarın kapsadığı durumların neler olduğu, ihsar için kurban kesilecek mekânın neresi olduğu, süt annelik bağının kurulması için süt annenin bebeğini kaç defa emzirmesi gerektiği meselesi, قروء kelimesinin ilgili âyetteki anlamı, eşler arasında yaşanan tartışmayı çözmek için gelen hakemin yetkileri, zihar meselesinde kefâret durumu, yemin bozulmadan önce kefâretin ödenmesi meselesi, irtidad eden biri ölmeden önce tövbe ettiği zaman geçmiş amellerinin durumu vb. birçok meselede Ettafeyyiş gerek kendisinin gerek mezhebinin Hanefî mezhebi ile ittifak halinde olduğuna tefsirinde işaret etmiştir.

Ettafeyyiş Hanefî mezhebi dışında Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ile ittifak halinde olduğu meselelerde de bu ittifakı okuyucu ile paylaşmaktadır. Nitekim Ettafeyyiş Şâfiî mezhebi ile hırsızlığın haddinin uygulanabilmesi için çalınan malın miktarı, fakirlerin doyurulması şeklinde ödenecek kefâretlerde makbul olanın sayıya uygun fakirin bulunması meselesi (örneğin 60 fakir doyurulması gerekiyor ise 60 fakir bulunmalıdır. Bir fakiri 60 gün doyurmak ile kefâret ödenmez), birden fazla talâk ile boşama meselesi, eşler arasındaki tartışmayı çözmek amacı ile getirilen hakemin yetkileri, iddet süresi içerisinde olan kadının evden çıkma meselesi, mehrin belirlenmediği ve temasın gerçekleşmediği boşanmalarda müt‘a verilmesi meselesi, mü‘min kadının kâfir bir erkeğin nikahı altında bulunamamasının sebebi vb. gibi meselelerde ittifak halindedir.

Ettafeyyiş Mâlikî mezhebi ile abdestin delk ile alınması, cemaat ile kılınan namazlarda Fatihâ'nın okunması, süt annelik bağının oluşması için süt annenin bebeği kaç kere emzirmesi gerektiği meselesi, aynı anda birden fazla talâk ile boşamanın hükmü, kadının şahitliğinin geçerli olmadığı durumlarda ittifak halinde iken Hanbelî mezhebi ile kefâretin fakiri doyurmak şeklinde ödendiği durumda makbul olanın sayıya uygun

fakirin bulunması meselesi, miskin ve fakirden hangisinin daha ihtiyaç sahibi olduğu durumu, cemaat ile namaz kılınırken Fatiha'nın nasıl okunması gerektiği gibi meselelerde ittifak halindedir. Ettafeyyiş, Hanbelî mezhebinin görüşlerine diğer mezheplere kıyas ile daha az yer vermektedir.

Ettafeyyiş tefsirinde mezhepler ile ittifak ettiği meselelerin yanı sıra ihtilaf ettiği hususları da belirtmekten çekinmemiştir. Özellikle abdest meselesinde Dâvûd ez-Zâhirî'nin “Bir abdest ile ancak bir vakit namazı kılınabilir.” görüşünü eleştiren müfessir, abdest alırken ellerin dirseklere kadar yıkanması meselesinde de Zâhirîler ile ihtilaf ettiklerini belirtmiştir. Müfessir, Zâhirîler ile sefer esnasında namazların kısaltılması, nişan döneminde erkeğin kadında bakabileceği bölgeler meselelerinde de ihtilaf halindedir. Ancak müfessir, miskin ve fakir kimselerden hangisinin daha yoksul olduğu konusunda mükâteb köleye zekât vermek konusunda da Zâhirî mezhebi ile ittifak halindedir.

Ettafeyyiş'in Hanefî mezhebi ile ihtilaf ettiği konular; abdest alırken başın mesh edilmesi gereken bölgesi, abdestte delk şartı, teyemmüm abdesti için gerekli olan malzemeler, ihrama girmenin şartı, sefer esnasında ruhsatların kullanılabilmesi için seferin sınırının ne olması gerektiği, nişanlılık döneminde erkeğin kadında bakmasına ruhsat verilen bölgeler, mümin bir erkeğin Ehl-i kitap bir câriye ile evlenebilmesi gibi meselelerdir. Ettafeyyiş'in Şâfiî mezhebi ile ihtilaf ettiği meseleler; abdestin delk ile alınması, seferde ibadetlerin kısaltılması gibi ruhsatların kullanılabilmesi için seferin olması gereken sınırı, oruç tutmama ruhsatını kullanmak için hastalığın gelmesi gereken kademesi, dilsiz bir kimsenin kazfının geçerli olup olmaması, umrenin hükmü, ihrama girmenin şartı, ihsarın kapsadığı durumlar, gayr-i müslimin ziharının geçerli olup olmaması, mü'min erkeğin müşrik yahut Ehl-i kitaptan bir kadın ile evlenmesi ile ilgili âyetin neshi gibi meselelerdir. Müfessir, livâtanın cezası, zina cezası uygulanırken olması gereken şahitlerin sayısı, dilsiz birinin kazfının durumu gibi konularda da Mâlikî mezhebi ile ihtilaf halindedir.

Ettafeyyiş'in ve İbâziyye mezhebinin ahkâm konularında Hâricîler gibi sert bir tutumu benimsemek yerine daha mutedil bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim ahkâma dair konularda müfessirin Sünnî mezhepler ile olan ittifaklarına çalışmada yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Nisâ sûresinin 23. âyetinde “kız çocukların kızı, erkek çocukların kızı (kız torun)” ifadesi geçmediği için kız torunları muharremât arasında kabul etmeyen yahut âyette hırsızın elinin kesilmesi gereken bölge

belirtilmediği için ceza olarak elin tamamının kesilmesi gerektiğini belirten Hâricîlerin, nassın salt zâhirine odaklanmak gibi keskin olan tavırları gerek Eттаfeyyiş gerek İbâzıyye mezhebinde gözlemlenmemiştir. Bu bağlamda Eттаfeyyiş'in ve mezhebi İbâzıyye'nin ahkâm âyetlerinin tefsiri meselesinde Sünnî mezhepler ile olan benzerliğinin Hâriciyye mezhebi ile mukayese edildiği vakit daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbas, Fadıl Hasan. *İtkânü'l-Burhân fi Ulûm'il-Kur'ân*. 1. bs. Amman: Darü'l Furkân, 1997.
- Acar, H. İbrahim. "Talâk". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/496.
- Ağırkaya, Güven. "Ettafeyyiş'in Himyanu'z-Z'ad ila dâri'l-meâd Adlı Tefsîri ve Hâricî Yorumları". Doktora, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, 2019.
- Ali, Amir b. *Kitabü'l-İzâh*. 5. bs. 4 Cilt. Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2005.
- Apaydın, H. Yunus. "Karz". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/520.
- Arpa, Abdulmuttalip. "İzzüddin b. Abdusselam ve Kur'an Çalışmaları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 1, S. 21 (2010): 15-42.
- . *Kur'an İfadelerinde Zıt Anlamlılık Ezdâd*. 1. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- . "Kur'an'da Mecâz Tartışmaları ve İbn Teymiyye (728/1327)'nin Meseleye Yaklaşımı". *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 44 (2010): 181-202.
- . "Zâhirîlik ve Mecâz". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. 14, S. 25 (2012): 43-67.
- Arpa, Enver. "İ'cazü'l-Kur'an Konusuna Farklı Bir Yaklaşım". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* C. 43, S. 1 (2002): 81-107.
- Askalânî, İbn Hacer. *Lisanü'l-Mizân*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 1. bs. 10 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 2002.
- Atar, Fahreddin. "Mükâtebe". DİA. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/530.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsîr Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Avâcî, Gâlib b. Ali. *Firak Muâsıra Tentesis ile'l-İslâm ve Beyânu Mevkîfi'l-İslam minha*. 4. bs. 3 Cilt. Cidde: el-Mektebetü'l-Asriyyeti'z-Zehebiyye, 2001.
- A'veşt, Bekîr b. Saîd. *Dirâsât İslâmiyye fi'l-Usûli'l-İbâziyye*, 3. bs. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, 1988 .

- . *Kutbu'l-Eimme el-Allâme Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş Hayâtuhu, Âsâruhu'l-Fikriyye ve Cihâduhu*. Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, t.y.
- Aybakan, Bilal. “Selem”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/402.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrâiliyyât*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1979.
- Bâbâammî, Muhammed b. Mûsâ, İbrahim b. Bekîr, Mustafâ b. Sâlih Bâcû ve Mustafâ b. Muhammed Şerîfî. *Mu'cemu A'lâmi'l-İbâziyye*. 2. bs. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2000.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-Fırak*. Thk. Muhammed Osman el-Haşet. Kahire: Mektebetü İbn Sina.
- Bârûnî, Ebî Rebî Süleymân. *Muhtasar Târîhu'l-İbâziyye*. 5. bs. Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, 1995.
- Basri, Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*. Thk. Ali Muhammed Ömer. 1. bs. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2001.
- Bebek, Adil. “Kebîre”. DİA. (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/163.
- Berrâdî, Ebü'l-Kâsım b. İbrâhîm. *el-Cevâhirü'l-Müntekât*. Thk. Ahmed b. Suûd es-Siyâbî. 1. bs. Londra: Dârü'l-Hikme, 2014.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Thk. Ebû Asım eş-Şevâmî. 1. bs. Dârü'l-Zehâir, 2018.
- . *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 3. bs. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihâli*. 1. bs. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. Thk. Takıyüddîn en-Nedvî, 15 Cilt, 1. bs. Hindistan: Merkezü'ş-Şeyh Ebû'l-Hasen en-Nedvî, 2011.
- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî-Beyân-Bedî'*. 7. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi, 2017.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. 1. bs. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.

- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1988.
- . *Tefsir Usûlü*. 29. bs. Ankara: TDV Yayınları, 2017.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İhyâi et-Türâsi'l-Arabî, 1992.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. 2. bs. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Cîtâlî, Ebû Tâhir İsmâîl b. Mûsâ. *Kavâidü'l-İslâm*. Thk. Abdurrahmân b. Ömer. 3. bs. 2 Cilt. Mektebetü'l-İstikâme, 1995.
- Cüheni, Manî' b. Hammâd. *el-Mevsûatü'l-Müeyyera fi'l-edyâni ve'l-mezâhibi ve'l-ahzâbi'-muâsıra*. 4. bs. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'n-Nedve, 1999.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 4. bs. Ankara: BİLAY, 2021.
- Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. Thk. Şuayb Arnaût. 6 Cilt. 1. bs. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 2004.
- Dede, Mehmet Fatih. "Kur'an'ın İbâzî Yorumu (İtfiyiş'in Teysiru't-Tefsir'i Örneği)". Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. 48. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017.
- . *Tefsir Usûlü*. 55. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017.
- Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm. *el-Fevzü'l-kebîr fi usûli't-tefsîr*. Thk. Saîd Ahmed el-Bâlenbûrî. 2. bs. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011.
- Doğan, Halil İbrahim. "Halk Dilinde Müştehir Bir Hadis: 'Rızkın Onda Dokuzu Ticarettedir'", *Trabzon İlahiyat Dergisi*. 2023, C. 10. S.1, 137-162.
- Ebû Şehibe, Muhamed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzû'ât fi Kütübi't-Tefsîr*. 4. bs. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1407.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Târîhu'l-mezâhibi'l-İslâmiyye fi's-Siyâse ve'l-'akâ'id ve Târîhi'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî.
- Erkal, Mehmet. "Nisab". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/138.
- Erul, Bünyamin. "Rebi' b. Habîb". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/495.

- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musâllîn*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhâmid. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 3 Cilt. 1990.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf. *Himyânü'z-Zâd ilâ Dâri'l-Me'ad*, 15 Cilt. Umman: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1980.
- . *Şerhu Akîdetü't-Tevhîd*. Thk. Mûstafa b. Nâsır Vinten. 1. bs. Cezayir: Cem'iyyetü't-Türâs, 2001.
- . *Teysîru't-Tefsîr*. Thk. İbrâhîm b. Muhammed Talay. 1. bs. 17 Cilt. Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2004.
- Fayda, Mustafa. "Zimmî". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/428.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâricîler". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları), 1997, 16/170.
- . *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- . "İbâziyye". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/256.
- Gürkan, Menderes. "Vakfe". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/463.
- Habîb, Rebi' b. *el-Câmi's-Sahîh*. 1 Cilt. 1. Baskı. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve Şuunü'd-dîniyye, 2011.
- Halifât, Ivaz. *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*. 1. bs. Umman: el-Metâbi'u'z-Zehebî, 2002.
- Havâce, Muhammed Mustafâ Dervîş. "Menhecu's-Şeyh Muhammed b. Ettafeyyîş fi Tefsîrihi Teysîru't-Tefsîr". Yüksek Lisans, Ürdün Üniversitesi, 1994.
- Hizmetli, Sabri. "Ettafeyyîş". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/500.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzi, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. Thk. Hikmet b. Beşîr b. Yâsîn. 1. bs. 16 Cilt. Dammam: Dârü İbni'l-Cevzî, 1439.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. S aîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Muhallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*. Thk. Hâlid er-Rabbad. 1. bs. 19 Cilt. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2016.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn. *el-Muğnî*. Thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv ve Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 3. bs. 15 Cilt. Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 1997.

- . *el-Mukni' fî fikhi İmâmi's-sünne Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*. Thk. Mahmûd el-Arnaût ve Yâsîn Mahmûd el-Hatîb. 1. bs. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 2000.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 6 Cilt, 1. bs. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1998.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. Thk. Muhammed Subhî Hasan Hallâk. 1. bs. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm. *Şerhu Mukaddime fî usûli't-tefsîr*. Thk. Musâid b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr. 2. bs. Dammam: Dârü İbni'l Cevzî, 1428.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 1. bs. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İlhan, Avni. “Bedâ”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/290.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 4. bs. Şam: Dârü'l-Kalem, 2009.
- Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-Beyân*. Thk. İsmail Kâşif. 2 Cilt. Umman: Umman Vakıflar ve Dini İşler Bakanlığı, 1980.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usûlü (İslam Hukûkunun Kaynakları, Metodu ve Felsefesi)*. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964.
- Kattan, Mennâ'. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1995.
- Kebîr, Muhammed el-Emîr. *el-İklîl Şerhu Muhtasar Halîl*. Thk. Ebü'l-Fadl Abdullah es-Sâdık ve Abdulvehhâb Abdullatîf. Kahire: Mektebetü'l-Kahire.
- Kindî, Ebû Bekir Ahmed b. Abdullah b. Mûsâ. *el-Musannef*. Thk. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah es-Sâlimî. 1. bs. 24 Cilt. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-uûnü'd-Dîniyye, 2016.
- Kindi, Saîd b. Ahmed b. Saîd. *et-Tefsîru'l-Müeyesser*. Thk. Mustafa b. Muhammed Şerîfî ve Muhammed b. Musâ Babaammî. 1. bs. 3 Cilt. Cezayir: Cem'iyetü't-Türâs, 1998.
- Kur'an Yolu Meâli*, çev. Komisyon. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Basım, 2020.

- Ma'mer, Ali Yahyâ. *el-İbâziyye Mezhebu İslâmi Mu'tedil*. 3. bs. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'd-Dîniyye, 2009.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Thk. Şuayb Arnâût, Ahmed Muhammed Berhûm, ve Abdullatîf Harzullah. 1. bs. 4 Cilt. Şam: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Mus'âbî, Abdulaziz b. İbrâhîm. *Meâlimü'd-Dîn*. Umman: Saltanatü Umman Vizâratü't-Türâsü'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1986.
- Mücâhid, Zeki Muhammed. *el-A'lamü's-Şarkıyye fi'l-mieti'r râbiate'l aşerate'l-hicriyye*. 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ile'l-adl ilâ Rasûlillâh*. Thk. Yâsir Hasan, İzzeddin Dallî, İmad Tayyâr. 1 Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti'n-Nâşirûn, 2016.
- Neccâr, Âmir. *el-İbâziyye ve medâ Silatihâ bi'l-Havâric*. 1. bs. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1993.
- Nefrâvî, Ahmed b. Guneym b. Sâlim en-. *el-Fevâkihu'd-Devvânî ala Risâleti İbn Ebî Zeyd Kayrevânî*. 1. bs. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Nesâî, Ebü Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*, 1 Cilt, 1. bs. Riyad: Dârü Tâvik, 2008.
- Nüveyhiz, Âdil. *Mu'cemu'l-Müfessirîn min Sadri'l-İslâm hatte'l-Asri'l-Hâdir*. 3. bs. Beyrut: Müessesetü Nüveyhizi's-Sekâfiyye, 1988.
- Öğüt, Salim. "Sihâk". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/169.
- Öz, Mustafa. "Kaade". DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/589.
- Özler, Mevlüt. *Kelam*. Thk. Şaban Ali Düzgün. 6. bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân*. 3. bs. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Gazâlî, 1981.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 10. bs. Beyrut: Dârü'l-İlm Li'l-Melâyîn, 1977.
- Sâlimî, Abdullah b. Muhammed b. Abdullah. Thk. *Mevsûatü'l-Fıkhi'l-İbâziyye*. 1. bs. 7 Cilt. Umman: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'd-Dîniyye, 2017.

- Siyâbî, Ahmed b. Suûd. *Medhal ilâ Mezhebi'l-İbâzî*. 1. bs. Umman: Mektebetü'd-Dâmirî, 2019.
- Süyûtî, Celâleddin. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Mahmûd Ahmed el-Kaysiyye ve Muhammed Eşref Süleymân el-Atassî. 1. bs. Abu Dabi: Müessesetü'n-Nida, 2003.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. Thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib. 1. bs. Dârü'l-Vefâ, 2001.
- Şâtîbî, İbrâhîm b. Mûsâ. *Kitâbü'l-Muvâfakât*. Thk. Hüseyin Ayt Saîd. 1. bs. 7 Cilt. Mağrib: Menşûrâtü'l-Beşir Bin'atıyye, 2017.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Muhammed Fühymî. 2. bs. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Şemmâhî, Âmir b. Ali. *Kitâbü'l-İzâh*. 5. bs. 4 Cilt. Umman: Vizâretü't-Türâs ve's-Sekâfe, 2005.
- Şeyhûn, Mahmûd es-Seyyid. *el-İ'câzü fî Nazmi'l-Kurân*. 1. bs. Kahire: Mektebetü'l-Küliyyati'l-Ezheriyye, 1978.
- Şirbînî, Şemsüddin Muhammed b. Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc*. Thk. Muhammed Halîl 'Aytânî. 1. bs. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 1. bs. 26 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hicr, 2001.
- Taîme, Sâbir. *el-İbâziyye Akîdeten ve Mezheben*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1986.
- Tâlibî, Ammar. *Ârâü'l-Havârici'l-keîmiyye*, 2 Cilt. Cezayir: Mûfem li'n-neşr, 2013.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-Sahîh*. Nşr. Merkezü'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Mâ'lûmât, 5 Cilt, 2. bs. Kahire: Dârü't-Te'sîl, 2016.
- Umman Vakıflar ve Dini İşler Bakanlığı. *Mu'cemu Mustalahâti'l-İbâziyye*. 1. bs. Umman: Vakıflar ve Dini İşler Bakanlığı, 2008.
- Vinten, Mustafâ b. Nâsır. *Ârâü'ş-Şeyh Muhammed b. Yûsuf Eттаfeyyîş el-âkadiyyeti*. Gerdâye: Cem'iyyetü't-Türâs, 1996.
- Yaman, Ahmet ve Halit Çalış. *İslâm Hukukuna Giriş*. 15. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2017.

- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Livâta”. DİA. (Ankara: TDV Yayınları), 2003, 27/198.
- . “Namaz”. DİA. (İstanbul: TDV Yayınları), 2006, 32/353.
- Yeprem, M. Saim. *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2000.
- Yıldız, Harun. “Ebû Ubeyde Müslim b. Ebû Kerîme”, DİA. (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/375.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. 21. bs. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Thk. Şuayb Arnâût. 11. bs. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Risâle, 1996.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirün*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kurân*. Thk. Yûsuf Abdurrahmân el-Mera'selî, Cemâl Hamdi ez-Zehebî, ve İbrâhîm Abdullâh Kürdî. 1. bs. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1990.
- Zühaylî, Vehbe. *Mevsûatü'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ el-Muâsıra*. 3. bs. 14 Cilt. Şam: Dârü'l-Fikr, 2012.
- . *Usûlü'l-Fikhi'l-İslâmî*. 1. bs. 2 Cilt. Şam: Dârü'l-Fikr, 1986.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvaz Ahmed Zemerlî. 1. bs. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Mahbup Zeynep Ezber

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı, 2022, İstanbul

Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi %30 Arapça Bölümü, 2016, İstanbul

B. AKADEMİK YAYINLARI

Mahbup Zeynep Ezber, “İbâzî Tefsir Geleneğinde Ahkâmü'l-Kur'ân Yorumu: Teysîrü't-Tefsîr Örneği” *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversite ve İlim Yayma Vakfı Lisansüstü Öğrenci Kongresi, 25-26 Eylül*, (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2024): 182-200.